

STUDIA
Debreceni Teológiai
Tanulmányok

*A Debreceni Református Hittudományi Egyetem
teológiai szakfolyóirata*

STUDIA Debreceni Teológiai Tanulmányok

*A Debreceni Református Hittudományi Egyetem
teológiai szakfolyóirata*

2021/1.

*Theological Journal of the
Debrecen Reformed Theological University*

*Theologische Zeitschrift der
Reformierten Theologischen Universität Debrecen*

Főszerkesztő és felelős kiadó/Editor-in-Chief:
Baráth Béla Levente rektor

Felelős szerkesztő/Managing Editor:
Kovács Krisztián

Kiadja a Debreceni Református Hittudományi Egyetem
4044 Debrecen, Kálvin tér 16.

ISSN 2415-9735

Szerkesztőbizottság/Editorial Board:
Kis Klára, Kustár Zoltán, Ittész Gábor, Kovács Ábrahám, Peres Imre

Olvasószerkesztő/Copy Editor:
Baranyai Norbert

Szerkesztőség címe/Editorial Office:
H-4044 Debrecen, Kálvin tér 16.
Tel.: +36-52/516-820 • Fax: +36-52/516-822
E-mail: rektori@drhe.hu • Web: <http://www.drhe.hu>

Olvasói észrevételek/Readers' reflections:
kovacs.krisztian@drhe.hu

A borítón Johannes Scultetus: Armamentarium chirurgicum
(Leiden, Boutesteyn & Luchtmans, 1693.)
Debreceni Református Nagykönyvtárban megtalálható kötetének illusztrációja látható.

Technikai szerkesztés:
M. Szabó Monika

Készítette:
Kapitális Kft.

Felelős vezető:
Kapusi József

TARTALOM

LECTORI SALUTEM!

KOVÁCS KRISZTIÁN

TANULMÁNYOK

KUSTÁR ZOLTÁN – Betegség és a hit a Zsoltárok könyvében	9
PERES IMRE – Epidémiák, csapások és apokaliptika	20
GÁL JUDIT – Korunk „elkülönítője” – COVID-19	38
KATHYNE MOGYORÓSSY ANITA – A COVID-19 világjárvány és a karantén hatásai mentális egészségünkre	46
BODÓ SÁRA – Koronavírus idején – mégis ünnepelni	58

DOKTORANDUSZOK KUTATÁSAI

NAGY VIKTÓRIA – Járványok, mint az isteni büntetés eszközei az ókori Közel-Keleten és az Ószövetségben	68
BOZSOKY JONATHÁN – Hamis próféták, mint az utolsó idők jelei	85

RECENZÍÓ

KOVÁCS KRISZTIÁN – Fazakas Sándor: <i>A reformatio vitae</i> jegyében	
Tanulmányok a reformátori teológiatörténet, egyháztan és politikai etika tárgykörében	96

SZERZŐK	100
---------	-----

CONTENTS

LECTORI SALUTEM!

KRISZTIÁN KOVÁCS

STUDIES

ZOLTÁN KUSTÁR – Sickness and Faith in the Book of Psalms	9
IMRE PERES – The Plague, Pestilences and Apocalyptic	20
JUDIT GÁL – Isolation of our Era: COVID-19	38
ANITA KATHYÉ MOGYORÓSSY – The Effects of the COVID-19 Pandemic and Quarantine on Mental Health	46
SÁRA BODÓ – Celebration in the Time of Coronavirus	58

PHD STUDENT RESEARCHERS

VIKTÓRIA NAGY – Plagues as a Means of Divine Punishment in the Ancient Near East and the Old Testament	68
JONATHÁN BOZSOKY – False Prophets as the Sign of the Last Days	85

REVIEWS

KRISZTIÁN KOVÁCS – Sándor Fazakas: Under the sign of <i>reformatio vitae</i> Studies in the field of the History of Reformed Theology, Church Theory and Political Ethics	96
--	----

AUTHORS	100
---------	-----

LECTORI SALUTEM!

Az elmúlt közel másfél évet szinte az élet minden területén meghatározta a COVID-19-pandémia. A mindennapi tapasztalatokat éppúgy érintette, mint ahogyan a tudomány, s ezen belül a teológia, kérdésfelvetéseit és válaszkereséseit is. Az értelmezések széles horizonton váltak, s válnak azóta is folyamatosan elérhetővé, újabb és újabb megközelítéseket hozva nyilvánosságra.

A keresztyén teológia és egyház számára szintén régi-új kihívásokat jelentett a vírus. A betegség mint realitás, mint a *conditio humana* része egyaránt jelenthet egyfajta objektivitást, ugyanakkor kihívást. S mindez a teológia mint tudomány és a mindennapi istentapasztalatot magában rejtő keresztyén spiritualitás ütközőzónájában konfrontálódik egymással. Hiszen miközben tárgyilagosan tud a keresztyén teológia is beszélni a betegségről, a test sérülékenységéről, aközben a lelkigondozás és lelkipásztori szolgálat számára jelentős kihívást jelent egy megváltozott létezésben a betegséggel és halállal szembesülők kísérése, vigasztalása. Mindez azt a módszertani feladatot jelenti, hogy az elvi, teológiai felismeréseket helyesen kell tudni alkalmazni a gyakorlatban – nyilvánvalóan kellő körültekintéssel, szenzibilitással, pásztori lelkülettel, de mégis tudományos megalapozottsággal. Ebben a szellemben kerül összeállításra a Studia jelen száma, amely a betegség témáját

igyekszik körbejárni több szempontból. *Kustár Zoltán* tanulmányában (*Betegség és a hit a Zsoltárok könyvében*) néhány kiválasztott zsoltáron keresztül a betegség témájának három fontos biblika-teológiai aspektusát dolgozza fel. A betegség eredetére vonatkozó tanítás (Gen 3) és a bibliai megfizetéstől rövid ismertetését követően az írás a betegségszoltárokhoz kínál általános bevezetőt. *Peres Imre* írásában (*Epidémiák, csapások és apokaliptika*) azokra az összefüggésekre keresi a választ, hogy Isten népe életében bizonyos történelmi időszakban hogyan keletkeznek epidémiák, éhínségek, földrengések, csapások és rémisztő események, illetve hogyan tűnnek fel hatalmas jelek az égen, amelyek olykor már apokaliptikus méreteket is ölthetnek (Lk 21,11), vagy legalább is olyanoknak hajlamosak látni őket az emberek. A tanulmány folyamatosan áttekinti az epidémiákat és csapásokat a bibliai Izráel történetében, illetve azt, hogy egyrészt miként hatottak ezek az ókori görögök vagy rómaiak életére, ahogy az például az epitaíumi gyászszövegekben jelentkezik, másrészt, hogy milyen módon éli át és magyarázza teológiailag azt az apostoli eszkatológia és főleg az apokaliptikus hangolt kis-ázsiai egyház a Jelenések könyvéből.

Gál Judit tanulmányában (*Korunk „elkülönítője” – COVID-19*) a gyakorlati tapasztalatokon keresztül vizsgálja

a betegben zajló lelki történéseket és a lelkigondozás bátorító, erősítő útjait, valamint a kórházlelkész, gyülekezet és közösség segítségnyújtásának a lehetőségeit, hiszen a COVID-19-fertőzés miatt otthoni karanténba vagy kórházi izolációba kerülő betegeknek nem csak a vírussal kell megküzdeniük. A betegség és a családtól, barátoktól való elzártság fizikai és lelki csendet, sokszor levegőtleniséget hordoz. A rövidtávú tapasztalatok elemzése a szolgálatok hangsúlyos területeire mutat rá. Az elvi alapvetés és a gyakorlati alkalmazás egyszerre szólal meg *Kathyné Mogyoróssy Anita* tanulmányában (*A COVID-19 világjárvány és a karantén hatásai mentális egészségünkre*). Olyan tényezőkkel kell számolni az írás szerint a világjárvány következményeként, mint a pandémia és a karantén által létrejött krízishelyzet, poszttraumás növekedés, egzisztenciális szorongás, halálfélelem, betegségtől való félelem, megélhetési nehézségek, bizonytalanságok, elszigeteltség, beszűkült élettér, információk hiánya, valamint további mentális, pszichés problémák, veszélyek. A megoldási lehetőségeket a szerző többek között a normalizálásban, rezilienciában (rugalmas megküzdés), lelki öngondoskodásban (self-care), a kapcsolataink ápolásában, a tudatos jelenlét (mindfulness) gyakorlásában, a napirend kialakításában, a felelős hírfogyasztásban és online életben, a szimbolikus határok kijelölésében, a távolléti oktatásban való kapcsolattartásban és a szakmai segítség kérésében látja. Egy egészen különleges szempontból közelít *Bodó Sára* tanulmánya (*Koronavírus idején – mégis ünnepelni*) a világjárvány mindennapi tapasztalatahoz. Pasztorációs szempontból az ün-

nep lehetőségként áll a közösség összetartozásának megerősítő megújulására, az élethez és a halálhoz való viszony reménységgel teli rendezésére és a jövőkép letisztultabb megerősödésére. Az ünneplés azonban megsérülhet. Ahogyan a szerző írja befejezőként: „Az ünneplés folyamata súlyosan megsérülhet, de az ünneplő ember akkor is Istenbe kapaszkodik, ha csalódott benne, akkor is ünnepet tart, ha büntetés jár érte, s akkor is zsoltárt énekel és imádkozik, ha cellában kell raboskodnia. Az ünneplés nemcsak Isten cselekvésének befogadása, hanem lázadás minden étellel szemben. A koronavírus nagyon sok veszteséget hozott, de talán arra is megtanít, hogy az ünneplés bármilyen apró megnyilvánulása áttemelheti az emberi életet az aggodásokon, félelmeken és csüggedéseken.”

Külön öröm, hogy a doktoranduszok kutatási témái is szervesen hozzájárultak a tematikus számhoz. *Nagy Viktória* tanulmánya a járványok ókori és ószövetségi megítélésével foglalkozik (*Járványok, mint az isteni büntetés eszközei az ókori Közel-Keleten és az Ószövetségben*), *Bozsoky Jonathán* pedig az apokaliptika egy szegmensét érinti cikkében (*Hamis próféták, mint az utolsó idők jelei*).

Bízunk benne, hogy ez a mostani szám – a teljesség igénye nélkül – segít értelmezni a minket körülvevő és érintő tapasztalatokat. Illesse ezért hála és köszönet valamennyi szerzőt, s legyen folytatása a valóságra elmélyülten reflektáló tudományos gondolkodásnak, párbeszédnek.

2021 júniusában

Kovács Krisztián

TANULMÁNYOK

DR. KUSTÁR ZOLTÁN

Betegség és a hit a Zsoltárok könyvében

ABSTRACT

This paper, written in 2021 during the third wave of the COVID-19 pandemic, examines three important biblical theological aspects of sickness by looking at some chosen psalms. After a short overview of the biblical teachings regarding the origin of sickness (Gen 3) and divine retribution, the paper offers a general introduction to the psalms for healing. This is followed by the analysis of Psalms 42:1–9; 73:21–26 and 32:1–7. Psalm 42 is a great example of the innocents' quarrelling prayer, also of the narrow-mindedness of the sick and of the possibility of breaking out of that state. The message of Psalm 73 is that one can feel the support of God even in times of sickness and that not even death is capable of putting an end to the relationship between God and the human being, which can provide strength to endure afflictions. And finally, Psalm 32 is the prayer of a repentant man who sees the disturbance in his relationship with God as the source of his sickness. The paper aims to demonstrate that based on the Old Testament as a whole and on the Book of Psalms in particular, the theological platitude stating that suffering and sickness are always the result of God's punishment is untenable.

ABSZTRAKT

A tanulmány, amely 2021-ben, a COVID-19 fertőzés harmadik hullámának idején született, néhány kiválasztott zsoltáron keresztül a betegség témájának három fontos biblikai-teológiai aspektusát dolgozza fel. A betegség eredetére vonatkozó tanítás (Gen 3) és a bibliai megfizetésen rövid ismertetését követően az írás a betegség-zsoltárokhoz kínál általános bevezetőt. Ezt követi a Zsolt 42,1–9; 73,21–26 és 32,1–7 elemzése. A 42. zsoltár szép példa az ártatlanok perlekedő imájára, ugyanakkor a beteg ember beszűkülésére és az abból való kitörés lehetőségére is. A 73. zsoltár üzenete, hogy a betegségben is megtapasztalhatjuk Isten támogatását, és a hit, hogy az Istennel való kapcsolatnak a halál sem vet véget, erőt adhat szenvedéseink elhordozásához. S végül a 32. zsoltár egy bűnbánó ember imádsága, aki betegsége mögött az Istennel való kapcsolatának zavarait látja. A tanulmány igyekszik bizonyítani, hogy amint az Ószövetség egészének, úgy a Zsoltárok könyvének szintjén sem tartható az a teológiai közhely, miszerint a szenvedés és betegség mögött minden esetben Isten büntetése áll.

I. A betegség kérdése az Ószövetségben

Az Ószövetség embere meg volt győződve arról, hogy mint minden esemény, úgy a betegség és a szenvedés valamennyi megtapasztalása mögött is végső okként maga Isten áll (vö. 2Móz 15,26; 5Móz 32,29–30; ISám 2,6; Hós 6,1), ám ezek életellenessége mind testi, mind lelki, mind pedig a szociális aspektusában¹ végső soron összeegyeztethetetlen a teremtő, gondviselő és szabadító Isten természetével. A betegség tehát csakis annak a jele lehet, hogy az ember

¹ GERSTENBERGER: Krankheit, 542.

– közösségre, de egyénileg is – kívül került az Isten által megszabott teremtési rendre.²

A bibliai teremtéstörténet szerint a betegség és a halál az emberi bűn következménye: Ádám és Éva nem érte be annyival, amennyivel Isten megajándékozta őket: hogy tudniillik Isten képére és hasonlatosságára teremtettek meg, hogy Isten nevében, hatalmával – de egyben az általa megszabott keretekhez igazodva is – uralkodjanak a föld minden más teremtménye felett (1Móz 1,26–28). Az első emberpár ennél sokkal többet akart: ők egészen olyanok akartak lenni, mint az Isten (1Móz 3,5). Büntetésük arra emlékeztet azóta is minden embert, hogy teremttségünknel fogva nem lehetünk Istenhez hasonlók. A férfi alkotó munkája „véres verejtékkel” vívott küzdelemmé vált, a nő életadó képességét pedig a szülési fájdalom rendeli az isteni teremtés alá. A nemek addigi egyenrangúságát felváltotta az alá- és fölérendeltségi viszony, annak minden konfliktusával, mint ahogy az ember és a teremtett világ közötti harmónia is egy megnyerhetetlen, örök harccá változott, s végül a halál ezeket a minőségében korlátozott lehetőségeinket is időben behatárolja (1Móz 3,16–19). E büntetésben benne rejlik minden, ami beteggé teheti az embert, s ami valóban beteggé is teszi.³ Azóta – tanítja a Szentírás – minden ember ki van szolgáltatva a halálnak és előhírnökeinek, a betegségeknek, amiktől csak az utolsó időkben, a teremtés eredeti rendjének helyreállításával nyerhetünk szabadulást (Így Ézs 33,24; 35,5–6; 65,19–20; Ez 34,4,16, vö. Jel 21,4).⁴

Az Ószövetség azonban nem csak a betegséget mint olyat vezeti vissza az emberi nem bűnös természetére, hanem az esetek zömében – a korabeli megfizetéstán értelmében – a konkrét megbetegedéseket is az érintettek személyes bűneivel magyarázta. Így Mirjám poklossága a Mózes elleni lázítás büntetése (4Móz 12,10), Géházi megbetegedését kapzsisága és hazugsága váltja ki (2Kir 5,27), Jórám király a bélbajt isteni büntetésként kapja (2Kron 21,15–20), az 5Móz átokmondásai pedig a Törvény megszegésének esetére fenyegetik a nép tagjait ijesztőn ijesztőbb betegségekkel (5Móz 28,27–28.35.58–61).⁵ Ennek a tanításnak módosult, viszonylag későn megjelenő formája az, hogy a betegség Isten atyai fenyítése, melynek célja a figyelmeztetés, amivel az Úr a rosszabbtól, az idő előtti haláltól akarja megmenteni az övéit (Jób 33,19; Péld 3,12, hasonlóan Zsid 12,4–11).

Csakhogy maga az Ószövetség is tudja és vallja, hogy sorsunk és hitbéli magatartásunk között a konkrét esetekben nem mindig állapítható meg ok-okozati összefüggés.⁶ Jób könyve egészében azt bizonyítja, hogy a betegség és a sokféle egyéb szenvedés lehet isteni próbatétel is, melynek célja nem egy bűn megtorlása, hanem az engedelmesség megedzése. A könyv ugyanakkor számol annak a lehetőségével is, hogy az ember nem képes átlátni Isten terveit, ezért a látszólag megmagyarázhatatlan és igazságtalan élethelyzetekben is gyermeki bizalommal kell a mennyei Atya kezébe letenni az életét, és hinnie, hogy Isten bármit is tesz velünk, azzal, üdvösségünkre nézve, mindig a javunkat szolgálja (vö. Róm 8,28).

2 FREY-ANTHES: *Krankheit und Heilung* (AT), 2. bekezdés.

3 WESTERMANN: *Genesis*. Kapitel 1–11, 378.

4 GERSTENBERGER: *Krankheit*, 543.

5 Hasonlóan 3Móz 26,25; 4Móz 14,12; 1Kir 8,37–40, a kérdéshez ld. NAGY: *Betegségek*, 178.

6 Ehhez rövid bevezetőként ld. KUSTÁR: *Az igazak szenvedésének oka és értelme*, 82–88.

II. Az Ószövetség betegségzsoltárai

A Zsoltárok könyve a zsidó nép verses imádságait, Istent magasztaló énekeit és tanító, bölcselkedő költeményeit tartalmazza. Kézenfekvő, hogy a betegség miatti kín és kétségbeesés, de a gyógyulás feletti hála is gyakran felcsendül ezekben a költeményekben. Az ilyen zsoltárokat összefoglaló nevükön betegségzsoltároknak nevezzük, és bár nem mindig lehet egyértelműen megállapítani, mi is a panasz vagy a hála kiváltó oka, az alábbi énekeket sorolhatjuk több-kevesebb bizonyossággal ezek közé: Zsolt 6, 13, 22, 28, 30, 32, 38, 39, 41, 42/43, 51, 69, 73, 88, 91, 102, 103.⁷

Néhány zsoltár alapján rekonstruálni tudjuk, hogy ezek az imádságok hol és mikor hangozhattak el. A beteg ember ideiglenesen tisztátalannak számított, így ő maga nem léphetett be a templomba, hogy ott tárja könyörgését az Úr elé. Annak azonban, hogy ezt otthon megtegye, nem volt akadálya (vö. Ézs 38), ám közbenjáró imaként, akár böjttel is nyomatékosítva, ezt mások is megtehették érte (2Sám 12,16.21–22), mint ahogy a beteg imádságát is eljuttathatták mások a templomba.⁸ A panaszének formájába öntött könyörgés gyakran végződött fogadalomban a gyógyulás esetére, ami legtöbbször hálaáldozatot, illetve azzal párhuzamosan egy nyilvános bizonyoságtételt jelentett a templomban. Nem lehetetlen az sem, hogy a rokonok és ismerősök, talán kultikus személyek közreműködésével, a betegért otthoni könyörgést (is) tartottak (vö. Jób 33,19–30).⁹ Amikor a gyógyulás aztán bekövetkezett, a hívő elment a templomba, ott bemutatta a felajánlott áldozatot, és a gyülekezet előtt elénekelte hálaénekét, melyben elbeszélte szabadulását és magasztalta Istent, gyógyulásának igazi szerzőjét.¹⁰

Részben az emocionális, költői nyelvezet, részben pedig a diagnosztika fejletlensége miatt e zsoltárok mögött nem tudunk konkrét betegségeket azonosítani: legtöbbször csak mélybe húzó örvényekről, a halál köteleiről, állat alakú betegség-démonokról olvasunk. De az olyan, konkrétabbaknak tűnő megfogalmazások is, mint a szív „viaszként való elolvadása”, a „csontok összetörése”, a „tagok kificamodása”, az „ajkak kiszáradása” valójában csak sztereotip elemek, nem pedig orvosi-lag kiértékelhető tünetleírások.¹¹ Ami azonban a gyógyászat története szempontjából hátrány, előny akkor, ha a zsoltáros helyzetébe kell képzelni magunkat, illetve ha saját élethelyzetünkre keresünk ezekből az imádságokból erőt és biztatást.

A folytatásban most három betegségzsoltárt szeretnék röviden elemezni, és rajtuk keresztül a Zsoltárok könyvének a betegről, betegségről szóló tanítását, valamint az Ószövetség emberének a betegségre adott hitbeli feleletét ismertetni.

Tudatában vagyok annak, hogy a téma a lelkigondozástannal is szorosan érintkezik, s hogy én magam ezen a területen nem rendelkezem képzettséggel vagy

7 A fenti listából SEYBOLD: Gebet des Kranken, 98–164, három kategóriába sorolva az alábbi zsoltárokat tárgyalja, mint amelyek a betegséggel állhatnak összefüggésben: Zsolt 6, 13, 30, 32, 38, 39, 41, 51, 69, 88, 91, 102, 103. A Zsolt 22, 28, 42/43 és 73-hoz mint beteg ember imádságához ld. KRAUS: Psalmen I, 177., 229., 319–321., 504., 507. és 510.

8 KRAUS: Psalmen I, XLIX.

9 GERSTENBERGER: Krankheit, 542.

10 KRAUS: Psalmen I, XLIX.

11 Ld. LINDSTRÖM: Suffering and Sin, 24–37; BEAUCHAMP: A zsoltárok világa, 56.

érdemi tapasztalattal. Így az, hogy a folytatásban kínált biblika-teológiai felismerések melyikét, hogyan és milyen esetekben lehet egy-egy konkrét beteg vagy annak hozzátartozói felé közvetíteni, túlmutat e tanulmány kompetenciáján. Mégis, bízom abban, hogy 2021 bőjtjében, a COVID-19 világjárvány harmadik, eddigi leg súlyosabb hulláma idején írásom betegeket, betegekért aggódókat és segítőkét is bátorító felismerésekhez segíthet el.

III. A betegség hittel való megélése a Zsoltárok könyvében

A) Zsolt 42,1–9: Igaz ember imádsága

A bevezetőben elhangzottak alapján először is szeretném hangsúlyozni: az Ószövetség összefüggésében sem szükségszerű, hogy a megbetegedést az érintett bűnére vagy mulasztásaira kellene visszavezetnünk. A teremtéstörténet értelmében a betegség és a halál a megromlott emberi természet közös, minden emberre kiterjedő következménye, ám legkésőbb Jób és barátainak vitája óta tudjuk, hogy azt, ki, mikor és miben betegszik meg, vagy mikor ragadja el őt szeretteitől a halál, nem magyarázhatjuk erkölcsi döntéseink következményeként.

Ez már csak abból is látszik, hogy számos betegségzsolttár szerint az imádkozó nem talált olyan bevallani való vétket az életében, amely magyarázata lehetne a megbetegedésnek. Ártatlanságát hangsúlyozza tehát, és konokul, szenvedéllyel kéri számon Istentől az igazaknak ígért áldását és szabadítását: „*Miért taszítasz el engem, Uram, miért rejtet el orcádat előlem? Nyomorult és beteg vagyok ifjúságom óta, rettegek tőled, tanácstalan vagyok.*” (Zsolt 88,15–16). Persze itt az ártatlanság nem abszolút értelemben jelent bűntelenséget, hanem csupán annyit: az engedelmességében átlagos istenfélő az istenfélők átlagos, békés sorsát követeli magának. Ide sorolhatjuk az alábbi zsolttárok, illetve zsolttárrészleteket: Zsolt 13,2–3; 22,2–6.12; 28,3–5; 42/43, 73, 88, 102.¹²

Talán a legszebb példa az „ártatlan ember imádságára” a jól ismert 42/43. zsolttár, annak is az alábbi (Zsolt 42,2–9) részlete:

(2) Ahogyan a szarvas kívánczik a folyóvízhez, úgy kívánczik a lelkem hozzád, Istenem! (3) Isten után szomjazik a lelkem, az élő Isten után: Mikor mehetek el, hogy megjelenjek Isten színe előtt? (4) Könnyem lett a kenyerem éjjel és nappal, mert egész nap ezt mondogatják nekem: Hol van a te Isted?

(5) Kiöntöm lelkemet, és arra emlékezem, hogy milyen tömeggel vonultam, és hogyan vezettem Isten házához hangos ujjongással és hálaénekekkel az ünneplő sokaságot. (6) Miért csüggedsz el lelkem, miért háborogsz bennem? Bízál Istenben, mert még hálát adok neki az ő szabadításáért!

(7) Istenem, elcsügged a lelkem, azért terád gondolok a Jordán földjéről és a Hermónról, a Micár hegyéről. (8) Örvény örvénynek kiált zuhatagjaid hangjában, minden habod és hullámod átcsapott fölöttem.

(9) Nappal szeretetét rendel mellem, éjjel éneked ad számba az ÚR; imádságot életem Istenéhez.

¹² Az ártatlanság hangsúlyozása természetesen nemcsak a betegségzsolttárok, hanem a megvádolt ember imádságának is gyakori eleme, ld. pl. Zsolt 7; 17,3–5; 26,1–4; 59.

Először is ezek a zsoltárok arra tanítanak bennünket, hogy a Szentírás szerint megengedett a kifakadó, panaszos ima.¹³ Ilyen imádság az eredetileg egy egységet alkotó 42/43. zsoltár is.¹⁴ Csüggedését, megkeseredését és reményvesztettségét önti itt szavakba egy beteg;¹⁵ a kétségbeesett könyörgés közben refrénszerűen visszatérő önbiztató mondatok (42,6.12; 43,5) jól illusztrálják lelki vívódását, hangulati csapongásait.¹⁶

Mi, mai keresztyének talán szégyenlősebbek vagyunk e téren: a hit gyengeségének vagy éppen Isten elleni lázadásnak tekintjük, ha nem arról szól egy imádság, hogy „Legyen meg a Te akaratom!” Pedig mikor kiáltson az ember Istenhez, ha nem akkor, amikor baja van önmagával és Istennel? Miféle orvos lenne „Izráel gyógyítója” (vö. 2Móz 15,26), ha csak egészségesen fordulhatna hozzá a benne hívő, csak éppen akkor nem, amikor hitében, lelkében vagy éppen fiziológiailag is valóban beteg? A betegséggel való lelki megbirkózás egyik fontos lépése, ha nem előfeltétele az, hogy a bajjal, szenvedéssel, megrendült reménységünkkel magához Istenhez forduljunk oda. Mert – erre Jób mellett e zsoltár szerzőjének példája is megtanít – Istentől csak magához Istenhez menekülhet az ember.¹⁷

A 42/43. zsoltár az egészségében megrendült ember lélektanát is szépen érzékelteti. A betegség ugyanis gyakran lelki beszűküléssel jár együtt, s e beszűkülésnek a zsoltár három dimenzióját is megkülönbözteti.

Először is a beteg beszűkül az idő síkjában. Számára megszűnik a múlt, nem látzik a jövő, hanem csak a szenvedéssel teli „most” létezik (42,2.4.7–8.10–11; 43,1–2). Eltűnik Isten korábban megmutatott gondviselő szeretete, a már annyiszor átélt szabadulás biztatása érvényét veszti: a jelen fájdalom ráborul a korábban szerzett pozitív tapasztalatokra. Ugyanakkor mintha a jövőt is áthatolhatatlan fátyol borítaná: a beteg ember előrefelé sem lát túl a jelen fájdalomán és kínjain. Megszűnt a múlt és a jövő: csak a keserű, kezdet és vég nélküli szenvedés létezik.

Másodszor a beteg beszűkül térben is. Ez részben valós, fizikai beszűkülés: a mozgásában korlátozott ember csapdában, börtönben érzi most magát. Izráelben ezenfelül számos betegség kizárta a szenvedőt a kultusközösségből is.¹⁸ Gyógyulásáig nem mehetett a templomba, nem mutathatott be Istennek áldozatot, és nem vehetett részt a templom udvarán megült kultikus lakomákon (42,3.5.7; 43,3–4).¹⁹ E helyhez kötöttség lelki értelemben is beszűküléshez vezet: a külvilág jó része megszűnik létezni, s a beteg csak önmagát, saját gondjait, saját elesettségét látja. Az Ószövetség költői találóan alkalmazták itt az 'örvény' metaforáját (ahogy itt, a 42,8-ban is)²⁰: a szenvedő ember egyetlen kérdés, önmaga betegsége körül forog, s miközben lényegében megszűnik körülötte minden, ami kapaszkodót kínálna,

13 Ehhez ld. különösen is BEAUCHAMP: A zsoltárok világa, 24–30.

14 A két zsoltár eredeti összetartozásához ld. KRAUS: Psalmen I, 318; KARASSZON: Zsoltárok, 568, és részletesen HOSSFELD–ZENGER: Die Psalmen, 265.

15 A zsoltár betegségzsoltár jellegéhez ld. KRAUS: Psalmen I, 320–321, ezzel a lehetőséggel is számolva KARASSZON: Zsoltárok, 568; ZENGER: Psalmen Auslegungen, 258.

16 Így WEISER: Psalmen I, 235.

17 Hasonlóan a 42,9-hez WEISER: Psalmen I, 236.

18 FREY-ANTHES: Krankheit und Heilung (AT), 3.1. bekezdés.

19 KRAUS: Psalmen I, 319–320.

20 Ld. még pl. Zsolt 18,5; 69,3; 88,8.

egyre mélyebbre süllyed a kétségbeesés és a reménytelenség sodrában. Ebben lényeges, de szomorú szerep jut ismerőseinek, barátainak is, ha azok a megfizetést értelmében az ártatlan igazat (kimondva vagy kimondatlanul) felelőssé teszik saját, elesett állapotáért, s ezzel „ellenségévé”, „vádlióivá” válnak.²¹

S végül, harmadsorban, a betegség egyfajta kommunikációs beszűkülést is jelent. A beteg csak beszél és beszél, de nem hallgat másokra igazán: nem jut el hozzá a vigasztaló szó, a hozzá intézett szavakból csak azt fogja fel, amit hallani szeretne, vagy ami az ő helyzetértékelését megerősíti – ahogy e zsoltár szerzője is az önbiztatást jelentő strófák után (42,6.12) az eredeti témájához újra és újra visszatér.

A 42/43. zsoltár azt mutatja meg, hogy e hármass beszűkülésből Isten hogyan szakítja ki a beteget. Az első kapaszkodó, amit e zsoltáros a hite számára megtalál, a múltra való visszaemlékezés (42,5).²² Eszébe jutnak a korábbi „boldog évei”. Eszébe jut, hogy nem érezte ő mindig ilyen távol magát az Istentől. Eszébe ötlenek a korábbi zárandoklatok, amikor ő maga vezethetett egy csoportot a szentélyig,²³ majd a templom udvarában fenntartások nélkül magasztalhatta Istent a szeretetéért és gondviselő jóságáért. Márpedig aki a múltba vissza tud tekinteni, az szabaddá válik arra is, hogy előre nézzen a jövőre. Ha Isten már annyiszor jelét adta szeretetének és gondviselő jóságának, akkor a jelenlegi szenvedés sem tarthat örökké, s éppen ezért csendülhet fel először éppen itt az önbiztató refrén: *„Miért csüggedsz el lelkem, miért háborogsz bennem? Bízzál Istenben, mert még hálát adok neki az ő szabadításáért!”* (42,6)

Az imádság ugyanakkor a lelki beszűkülést is megtöri. A zsoltáros egyszer csak mintha szenvedéseinek „habjaiból” kiemelné a fejét, és ismét levegőhöz jutna. Mindaz, ami eddig fojtogatta (lásd 42,8), hirtelen szertefoszlik. Betegségén és magányán túl egyszer csak észreveszi Isten gondviselő szeretetének ezernyi jelét: *„Nappal szereteit rendel mellém...”* (42,9, vö. 43,3). Rádöbben: nem is igaz, hogy magára hagyta őt az Isten!²⁴ Nem igaz, hogy a betegség az Istentől való elhagyatottság állapota: Isten vele van a bajba került emberrel is, a maga csendes módján, gondviselésének eszközeivel Ő ott van a betegágyban fekvők mellett.

S végül az imádság útján a beteg kommunikációs beszűkülése is megtörik: *„...éjjel éneket ad számba az ÚR, imádságot életem Istenéhez.”* (42,9) Nem különös? Maga Isten adja a zsoltáros szájába azt az imádságot, amelyen keresztül átörkenti saját kommunikációs befelé fordulását, és Istent megszólítva, ugyanakkor válaszára is nyitottá válva végre ismét túllát önmagán, keresi és meg is hallja a külső hangokat.

²¹ A beteg ember „ellenségeinek” kérdéséhez ld. KRAUS: Psalmen I, 42.

²² KARASSZON: Zsoltárok, 568.

²³ Ehhez ld. KARASSZON: Zsoltárok, 568; ZENGER: Psalmen Auslegungen, 258.

²⁴ Így a jelenlegi masszoréta szöveg alapján KARASSZON: Zsoltárok, 568; KUSTÁR: Betegség és gyógyulás, 7, valamint a Károli-Biblia (1908) és az Újfordítású Biblia (ÚF, 1990, RÚF, 2014) is. Mivel a 9. vers tartalmilag elüti a kontextus panaszkodó hangvételétől, a kutatók többsége „korrigálja” és részben törli azt, ld. pl. WEISER: Psalmen I, 234; KRAUS: Psalmen I, 316–318. HOSSFELD–ZENGER: Die Psalmen, 266, a 9. verset (a 42,5c; 43,1a.4 szakaszokkal együtt) szerkesztői betoldásnak tartja, amely a Zsolt 88-cal teremt tematikus kapcsolatot. Ugyanígy ZENGER: Psalmen Auslegungen, 259, a masszoréta olvasat mellett megmaradva és hangsúlyozva e vers pozitív, bizakodást kifejező üzenetét.

B) Zsolt 73,21–26: A földi léten túltekintő, prófétai ima

A betegségzsoltárok, akár az egész Ószövetség, alapvetően evilági dolgokban keresik és vélik megtalálni Isten áldását és híveinek a jutalmát. A halált, a Seol birodalmát a „Nagy kiegyenlítőnek” tekintették, ahová földi életének a végével minden ember lekerül, s ahol bármiféle jutalom vagy büntetés nélkül, árnyékként tengődik egy minimumra redukálódott létformában.²⁵ A halálban az igazak és a bűnösök sorsa ugyanaz; Isten jutalma vagy büntetése ezért csak és kizárólag ebben a földi világban jelentkezik: a hosszú élet, az egészség, a nagy család, a szakmai sikerek a jók megérdemelt jutalma, míg ezek hiánya a bűnösökre kiszabott földi büntetés.²⁶

Azonban már az Ószövetség emberének is gyakran kellett szembesülnie azzal, hogy a hétköznapi élet tapasztalatai nem mindig egyeztethetőek össze a jutalmazó és büntető, igazságos Istenről szóló tanítással (vö. Zsolt 37; Mal 3,13–21; Jób, Préd 3,18–21; 9,2.11).

A 73. zsoltár is a *theodiceá*nak ezt a klasszikus dilemmáját tükrözi.²⁷ Hogyan lehetséges az, kérdi a zsoltáros, hogy körülötte az istentelenek sikeresek, köztiszteletnek örvendve, gazdagságban, békében és egészségben élnek: testük kövér, „nincsenek kínjaik” és nem érik őket csapások – míg ő, aki pedig Isten akarata és az atyák hagyománya szerint éli az életét, súlyosan megbetegedett, és lassan fel kell készülnie az idő előtti, keserű halálra (1–14.26. v.)²⁸ A zsoltáros, írja, már „majdnem megbotlott”, hiszen intellektuális úton nem tudta ezt az ellentmondást feloldani (15–16. v.). Ekkor azonban elment Isten templomába, és ott végre megkapta kínzó kérdéseire a feleletet (17. v.).

E felelet eredetileg minden bizonnyal nem ment túl azon, amit a hagyományos megfizetés tan vigasztalásul kínált az ehhez hasonló esetekre: Isten igazságossága hosszú távon érvényesül, s a hívőnek türelemmel ki kell várnia, amíg a világ erkölcsi rendje helyreáll (18–20. v.). A megtalált bizonyosság tudatában a zsoltáros mély bűnbánatot érez korábbi megingásáért (21–22. v.), és imádsága végén, egyfajta „hűségnyilatkozatként” foglalja össze a templomban elhangzottakat (27–28. v.).²⁹

Ám a 23–26. versekben a zsoltáros ennél sokkal magasztosabb vigasztalásban részesül: valami újat tud meg Isten hatalmáról és az övéi iránti hűségéről:

(23) De én mindig veled leszek, mert te fogod jobb kezemet.

(24) Tanácsoddal vezetsz engem, és végül dicsőségedbe fogadsz.

(25) Nincs senkim rajtad kívül a mennyben, a földön sem gyönyörködöm másban.

(26) Ha elenyészik is testem és szívem, szívemnek kösziklája és örökségem te maradsz, Istenem, örökre!

Először is, döbben rá a zsoltáros, a betegség nem az elhagyatottság helye: Isten a beteg mellett is ott áll, „vele van”, „fogja a jobb kezét” és „tanácsával vezet” őt (23–24a v.). Láttuk fentebb, hogy szenvedései közepette ugyanezt értette meg a

25 VLADÁR: Seól, 476.

26 Ld. KUSTÁR: Az igazak szenvedésének oka és értelme, 82.

27 A theodicea kérdéséhez e zsoltárban ld. különösen is KUSTÁR: A 73. zsoltár.

28 KRAUS: Psalmen I, 504.510; KUSTÁR: A 73. zsoltár, 75.

29 Így az alapréteg elkülönítéséhez és ehhez a válaszához KUSTÁR: A 73. zsoltár, 76–78.

42. zsoltár szerzője is. Nekünk is erre kell hittel ráhagyatkoznunk, ha szenvedések érnek minket, s a magunk lehetőségei szerint ehhez a felismeréshez kell a ránk bízott, körülöttünk vagy velünk élő betegeket is elsegíteni.

Másodszor a zsoltáros rádöbben arra, hogy a legfőbb jó, Isten legnagyobb ajándéka, áldásának legmegbízhatóbb jele nem is az egészség vagy a hosszú élet, hanem maga Isten, és a vele való lelki kapcsolat (25–26. v.). Vele lenni a legnagyobb gyönyörűség, a hozzá való tartozás a legnagyobb földi ajándék; olyan „lelki kincs”, amelyet csak a benne bízók ismernek és nyerhetnek el. Az egészség megrendülhet, és lehet, hogy a földi élet idő előtt véget ér, de Isten jóban-rosszban ott van az övéivel; szeretetével, biztatásával öleli körül, vezeti és a szenvedések között is szorosán a karjaiban tartja őket.³⁰

S a harmadik válasz, amit a 24. vers fogalmaz meg, túlmutat mindenben, amiről eddig az Ószövetség népe tudhatott, s ami szinte már az Újszövetség magaslataira emel fel bennünket: a zsoltáros megérti – de talán nem is ez a jó szó rá: vigasztalásul megkapja azt az új kijelentést –, hogy az Istennel való közösségnek a halál sem vet véget. Igenis van különbség az igaz és az istentelen között! Mert az igazak nem a Seolba kerülnek, ahol nem lehet többé közösségük az Istennel (vö. Zsolt 6,6; 30,10; 88,11–12; 115,17). Nem, az ő lelküket Isten „magához ragadja”, ahogy egykor Énókkal vagy éppen Illéssel történt (vö. 1Móz 5,24; 2Kir 2,2kk). Így az igazak a halál után örökké Istennel maradnak.³¹ Ezért elenyészhet a test és a szív, látszólag bármiféle jutalom nélkül leperoghat ez a földi élet, Isten azonban igazságos és hűséges az övéihez: A halál után ugyanis elnyerik örök jutalmukat azok, akik a baj és a próbatételek ellenére is kitartottak elhívásuk és az Istentől kapott küldetésük mellett.

Istennel jó együtt vándorolni egy földi életen át, mert a vele való közösség ad minden dolgunknak mélységet, célt és a múlandóságon is túlmutató távlatot – érjen véget ez az élet bárhogy és bármikor. És nem csupán „sovány vigasz”, hanem a keresztyén hit alapvető bizonyossága az, amit a zsoltár itt kimond: a halál az Istennel való közösségünknek nem jelenti a végét, hiszen az Úr, életünk végén, kegyelmesen magához emel. Jézus Krisztus, halálával és feltámadásával, megerősítette a 72. zsoltárnak ezt a kinyilatkoztatását.

C) Zsolt 32,1–7: Bűnbánó ember imádsága

A betegségzsoltárok egy jelentős csoportját olyan emberek írták, akik sorsuk szerencsétlen fordulatát látva újra rádöbbentek arra, hogy életüket Isten gondviselése irányítja, ismét tudatosult bennük az emberek bűnre való hajlama, és önvizsgálatot tartva fedezik fel az Isten és a felebarát ellen elkövetett vétkeket, illetve mulasztásaikat.

E zsoltárok tehát elfogadják azt, hogy a sorscsapások bűneink megérdemelt büntetése, illetve Isten atyai figyelmeztetése, ezért a gyógyulás útját az őszinte bűnbánatban keresik. Ide sorolhatjuk az alábbi zsoltárokat, illetve zsoltárszakaszok-

30 E válaszhoz és az azt tartalmazó redakcionális réteg elkülönítéséhez ld. KUSTÁR: A 73. zsoltár, 78–79.

31 Így a vers értelmezéséhez WEISER: Psalmen II, 350; KRAUS: Psalmen I, 509; KARASSZON: Zsoltárok, 588, ugyanígy, a vers redakcionális elkülönítésével KUSTÁR: A 73. zsoltár, 79–80. A szakasz egyetlen ószövetségi paralleljével, a Zsolt 49,16-tal való kapcsolatához ld. röviden KUSTÁR: A 73. zsoltár, 81–83.

kat: Zsolt 6,2–3; 32,1–5; 38,1–19; 39,12; 41,5; 69,6; 103,3.³² Lássuk most ezek közül – az egyik legszebb példaként – egy gyógyult ember hálaénekének, a 32. zsoltárnak³³ ide vonatkozó részletét:

(1)... Boldog, akinek hűtlensége megbocsáttatott, vétke eltöröltetett. (2) Boldog az az ember, akinek az ÚR nem rója fel bűnét, és nincs lelkében álnokság. (3) Míg hallgattam, kiszáradtak csontjaim, egész éjjel jajgatnom kellett. (4) Mert éjjel-nappal rám nehezedett kezed, erőm ellankadt, mint a nyári hőségben. (5) Megvalloztam neked vétkeimet, bűnömet nem takargattam. Elhatároztam, hogy bevallom hűtlenségemet az Úrnak, és te megbocsátottad bűnömet, amit vétettem. (Szela) (6) Ezért most hozzád imádkozzék minden hívő, amíg megtalál. Ha nagy vizek áradnak is, nem érik el őt. (7) Te vagy az oltalmam, megóvsz a bajtól, körülveszel a szabadulás örömeivel.

Hatalmas felszabadító erőt és sok-sok áldást jelent, ha mi is eljutunk erre a felismerésre – amire kevésbé súlyos betegségek vagy a mások szenvedése kapcsán viszonylag könnyen eljuthatunk, míg komolyabb betegségek esetében minden bizonnyal inkább a megpróbáltatásra utólag visszatekintve, vagy az „első sokk” által kiváltott „Miért?” és „Meddig még?” kérdések után van valódi esély. E teológiai tanítétel erős és hatékony gyógyszer, ha magunknak írjuk fel, ám adagolására mások esetében csak komoly lelkigondozói jártassággal vállalkozhatunk.

A betegségek megléte, így a jelenlegi világjárvány is, kollektív szinten segíthet ismételtén rádöbbenünk arra, hogy a sorsunk rajtunk kívül álló erőknek van kiszolgáltatva. A nyugati társadalmakban mára kevés olyan terület maradt, ahol ez a kiszolgáltatottság tudatosulhat bennünk. Számunkra természetes a közbiztonság és alapvető jogaink védelme, megélhetésünk pedig – az esetek zömében – már nem függ az időjárás szeszélyeitől. Szinte a betegség, illetve az idő előtti halál maradt az egyetlen terület, ahol teremtett voltunk végességével szembesülünk, átérezzük létünk törékenységét, és kénytelenek vagyunk beismerni: csalóka illúzió azt hinnünk, hogy sorsunk irányítását biztosan a kezünkben tartjuk. E közös kiszolgáltatottságunk oka – tanítja a Szentírás – az ember ősbűne: emancipációs törekvése a Teremtőjével szemben. Így a betegség minden ember igazi természetét és megváltásra szorultságunkat tudatosíthatja bennünk, miközben a gyógyulásért és a megelőzésért hittel a Gondviselő Istenhez könyöröghetünk.

Ám ezt az általános felismerést követnie kell annak, hogy őszinte önvizsgálat immár saját, egyéni életünkkel is szembenézzünk. Sorra kell vennünk életünk eseményeit: van-e olyan tett, gondolat, vágy vagy mulasztás, amely nem egyeztethető össze Isten akaratával, a szeretet Krisztustól kapott kettős-egy parancsolatával, amely miatt bűnbánattal kell Istenhez fordulnunk, embertársaink felé pedig a jóvátétel útját megkeresnünk? Láttuk az előző két zsoltár kapcsán, és ezt ismét szeretném hangsúlyozni: ez a keresés nem feltétlenül kell, hogy a betegségünk

³² NAGY: *Betegségek*, 178.

³³ A betegségzsoltárokhoz sorolja a költeményt SEYBOLD: *Gebet des Kranken*, 69–70.159–163; KRAUS: *Psalmen I*, 254.256; KARASSZON: *Zsoltárok*, 561; HOSSFELD–ZENGER: *Die Psalmen*, 203. A zsoltár a keresztyén hagyomány által elkülönített hét bűnbánati zsoltár (Zsolt 6, 32, 38, 51, 102, 130, 143) egyike.

okaként igenlő válaszhoz vezessen. Ám ha őszinték vagyunk önmagunkhoz, nagy valószínűséggel fogunk olyan pontokat találni az életünkben, ahol nem Istenhez közeledve, hanem tőle eltávolodva vett fordulatot az életünk. Ha találtunk ilyen pontokat, valljuk meg ezeket Istennek, hogy mi is megtapasztalhassuk a zsolttáros által itt leírt, a bűnvallásban rejlő felszabadító erőt.

Ehhez pedig imádságban kérjük Isten Szentlelkének világosságát és erejét: Urunk, „*Taníts úgy számlálni napjainkat, hogy bölcs szívhez jussunk!*” (Zsolt 90,12)

Felhasznált irodalom

- BEAUCHAMP, P.: *A zsolttárok világa*, Pannonhalma, Bencés Kiadó, 2003.
- FREY-ANTHES, H.: *Krankheit und Heilung (AT)*, in WiBiLex. Das Wissenschaftliche Bibellexikon im Internet, online elérhető: <https://www.bibelwissenschaft.de/stichwort/24036/>, 2007, (utolsó megtekintés: 2021. 03. 25.).
- GERSTENBERGER, E. S.: Krankheit, in Görg, M.–Lang, B. (Hrsg.): *Neues Bibel-Lexikon*, Band 2, Zürich–Düsseldorf, Benziger, 1995, 542–544.
- HOSSFELD, F.-L.–ZENGER, E.: *Die Psalmen. Psalm 1–50 (NEB)*, Würzburg, Echter Verlag, 1993.
- KARASSZON D.: *A Zsolttárok könyvének magyarázata*, in Bartha T. (főszerk.): *Jubileumi kommentár. A Szentírás magyarázata*, 2. kötet, Budapest, Kálvin Kiadó, 1995, 541–640.
- KRAUS, H.-J.: *Psalmen I–II (BKAT XV)*, 6. Auflage, Neukirchen-Vluyn, Neukirchener Verlag, 1989.
- KSELMAN, J. S.–BARRÉ, M. L.: Zsolttárok könyve, in Brown, R. E. et al. (szerk.): *Jeromos Bibliakommentár* 1. kötet: *Az Ószövetség könyveinek magyarázata*, Budapest, Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat, 2002, 803–845.
- KUSTÁR Z.: Az igazak szenvedésének oka és értelme – a hagyományos bibliai bölcselkedés és Jób könyve alapján, in *Lelkipásztor* 79 (2004/3), 82–88.
- KUSTÁR Z.: Betegség és gyógyulás az ószövetségi zsolttárok fényében, in *Református Egyház* 61 (2009/1), 6–9.
- KUSTÁR Z.: „Ha elenyészik is testem és szívem...” A 73. zsolttár hozzájárulása a theodicea ószövetségi kérdésköréhez, in Bodó S.–Horsai E. (szerk.): *„Hiszek az Ige diadalmas erejében!” Tanulmányok Fekete Károly 60. születésnapja alkalmából*, Debrecen, Debreceni Református Hittudományi Egyetem, 2020, 71–83.
- LINDSTRÖM, F.: *Suffering and Sin. Interpretations of Illness in the Individual Complaint Psalms (CB.OT 37)*, Stockholm, Almqvist & Wiksell, 1994.
- NAGY A.: Betegségek, in Bartha T. (szerk.): *Keresztyén Bibliai Lexikon*, 1. kötet, Budapest, Kálvin Kiadó, 1993, 176–178.
- SEYBOLD, K.: *Das Gebet des Kranken im Alten Testament (BWANT 99)*, Stuttgart–Berlin–Köln–Mainz, Verlag W. Kohlhammer, 1973.
- VLADÁR G.: Seól, in: Bartha T. (szerk.): *Keresztyén Bibliai Lexikon*, 2. kötet, Budapest, Kálvin Kiadó, 1995, 476–477.
- WEISER, A.: *Die Psalmen I. Psalm 1–66 (ATD 14)*; úó: *Die Psalmen II. Psalm 61–150 (ATD 15)*, 9., unveränderte Auflage, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1979.

- WESTERMANN, C.: *Genesis. Band 1: Kapitel 1–11* (BKI/1), 2. Auflage, Neukirchenvluyn, Neukirchener Verlag, 1976.
- ZENGER, E.: *Psalmen Auslegungen 2: Ich will die Morgenröte wecken*, Freiburg–Basel–Wien, Herder, 2003.

PERES IMRE

Epidémiák, csapások és apokaliptika

ABSTRACT

We are living in a pandemic era which weighs down on us with all its heaviness: fear, sadness, suffering, downheartedness and anger. We had never thought that something like this could actually happen to us and that our modern and state-of-the-art civilization, we have been so proud of, is so vulnerable. I do not want to lament or panic, neither blame anyone for not being well today. I would just like to point out some Biblical context into which the plague (λοιμός), pestilences and apocalyptic come and why the plague and pestilences always carry some marks of apocalyptic without exaggerating or dramatizing the events we are studying and experiencing right now. The spectrum of our research will include noticing how in certain historical eras in the life of the nation of Israel, or of other nations, the plague and pestilences (λοιμός) appear, as well as epidemics and suffering (λιμοί), earthquakes (σεισμοί), scary and distressing events (φόβητρά), or how big signs appear in the sky (ἀπ' οὐρανοῦ σημεῖα μεγάλα), which are reaching apocalyptic measures (Luk 21:11) or at least that is how some people see them. We will gradually pay attention to epidemics and plagues in Biblical Israel (Ex. 9:13–16; Num. 14:11–12; Psalm 91:5–6; Ezech. 14:17–20; Hab. 3:3–5 etc.), how these interfere with the history of ancient Greeks and Romans as we can see and read about it in the works of ancient authors, in mass funeral farewell speeches (the so called epitafios logos), on tomb epitaph texts of ordinary people, how the apostolic church looks at and lives through similar events and how the especially apocalyptic oriented Asia Minor church featuring in the Book of Revelation reacts to it (Rev. 6:8; 17:14; 18 etc.).

ABSZTRAKT

Ma olyan „fertőzött” időszakban élünk, amelyről joggal mondhatnánk, hogy a halál az utcán jár. Ezért mindannyiunkra nagy teher nehezedik, amely olyan keverék élményt vált ki belőlünk, amelyben jócskán van félelem, szomorúság, szenvedés, levertség, de harag is. Soha nem gondoltuk volna, hogy ilyesmi megtörténhet velünk, és hogy a mi fejlett civilizációnk, amelyre oly büszkék vagyunk, ennyire sebezhető. Itt nem segít sem pánikkeltés, sem vádaskodás, hogy ki tehet erről, és kit kell ezért büntetni. Isten népe soha nem élheti és nem nézheti sorsát elszigetelten Istenétől. Az itt vizsgált téma azokra az összefüggésekre keresi a választ,¹ hogy Isten népe életében, bizonyos történelmi időszakban hogyan keletkeznek epidémiák (pl. pestis: λοιμός), éhínségek (λιμοί), földrengések (σεισμοί), csapások és rémisztő események (φόβητρά), illetve hogyan tűnnek fel hatalmas jelek az égen (ἀπ' οὐρανοῦ σημεῖα μεγάλα), amelyek olykor már apokaliptikus méreteket is ölthetnek (Lk 21,11), vagy legalább is olyanoknak hajlamosak látni őket az emberek. Vizsgálódásunk – anélkül, hogy dramatizálná vagy bagatellizálná ezeket a jelenségeket – folyamatosan áttekinti az epidémiákat és csapásokat a bibliai Izrael történetében (Ex 9,13–16; Num 14,11–12; Zsolt 91,5–6; Ez 14,17–20; Hab 3,3–5 stb.), illetve azt, hogy egyrészt miként hatottak ezek az ókori görögök vagy rómaiak életére, ahogy az például az epitáfiumi gyászszövegekben jelentkezik, másrészt, hogy milyen módon éli át és magyarázza teológailag azt az apostoli eszkatológia és főleg az apokaliptikusan hangolt kis-ázsiai egyház a Jelenések könyvéből (Jel 6,8; 17,14; 18 stb.).

¹ Vö. LUM: The Great Coronavirus Pandemic and Messages from the Prophets.

1. Ószövetségi reflexiók az epidémiákra és csapásokra

A betegségekkel, pestissel és különböző csapásokkal több helyen is találkozhatunk az Ószövetségben. Izráelben már a *pusztai vándorlás* kezdeti fázisában előfordul a pestis/dögvész: דבר. Általában úgy jelenik meg, mint az engedetlenség és *Isten elleni lázadás következménye*, illetve mint Isten vezetésével való elégedetlenkedés. Ezért a pestisnek *büntető jellege* lesz, és mint olyan, Isten kezében olyan eszközzé válik, amellyel az engedetlenséget és hitetlen ellenkezést büntetnie kell. Legalább is így értelmezték ezt az ószövetségi teológusok és bibliai történészek, akik feljegyezték és kommentálták például a fáraó esetét, amikor nem akarta megengedni Isten népének a kivonulást Egyiptomból (Ex 9,13–16):

Azután ezt mondta az Úr Mózesnek: Állj oda korán reggel a fáraó elé, és mondd neki: Így szól az Úr, a héberek Istene: Bocsásd el népemet, hogy áldozattal szolgáljon nekem! Mert ezúttal minden csapásomat rád bocsátom meg udvari embereidre és népedre, hogy megtudd: Nincs hozzám hasonló az egész földön! Mert már kinyújtottam a kezemet, és megvertelek téged és népedet dögvésszel úgy, hogy ki is pusztulhattál volna a földről. De mégis megtartottalak, hogy megmutassam neked az erőmet, és hirdessék nevemet az egész földön.

A pestis, a csapások és a katasztrófák, amelyekről itt olvashatunk, olyan *kényszerítő eszközök* lesznek, amelyekkel Isten szorongatni fogja a fáraót és Egyiptom egész népét, hogy engedje el Izráelt. Ötödik csapásként említi a *dögvésszt*, amely egész Egyiptomot sújtotta (Ex 9,1–4): „Azután ezt mondta az Úr Mózesnek: Menj be a fáraóhoz, és így beszélj vele: Így szól az Úr, a héberek Istene: Bocsásd el népemet, hogy áldozattal szolgáljon nekem! Mert ha nem akarod elbocsátani, és még mindig visszatartod őket, akkor megveri az Úr keze a mezőn levő jószágodat: a lovakat, szamarakat, tevéket, marhákat és juhokat igen nagy *dögvésszel*. De különbséget tesz az Úr Izráel jószágá és az egyiptomiak jószágá között, és egy sem hullik el abból, ami Izráel fiaié.”

Hogy hogyan sikerült izolálni a zsidók állatait úgy, hogy nem fertőződtek meg az egyiptomiak állataitól, titok marad. Hinnünk kell, hogy ahogyan Isten előidézte a pestist, ugyanúgy meg tudta tőle őrizni a zsidók állatait, ami akkor (és ma is) tiszteletet és alázatot parancsol Isten mindenhatósága előtt. Ennek az ún. *egyiptomi pestisnek* olykor már apokaliptikus jellege kezdett kibontakozni, legalábbis az egyiptomi környezet előtt ennek így kellett hatnia, de a zsidó nép számára az ilyen jellegű apokaliptikának *nem volt végleges (eszkatologikus) jellege*, mivel Izráelnek el kellett jutnia az ígéret földjére, és ott kellett új törzsi/nemzeti dinasztiát alapítva, új kultúrát, illetve Isten új népének civilizációját kialakítania.

A pestisnek mint Isten eszközének el kellett jönnie Isten saját népe engedetlensége ellen is, főleg akkor, amikor a nép az Úr ellen zúgolódtott és lázadt a pusztában (Num 14,11–12): „És ezt mondta az Úr Mózesnek: Meddig vesz semmibe engem ez a nép, és meddig nem hisz bennem a sok jel ellenére sem, amelyet közöttük tettem?! Megverem *dögvésszel*, és elűzöm őket, de téged náluk nagyobb és erősebb nemzetté teszek.” Az idézett szavak Isten fájdalmas kijelentései, amivel meg akarta tisztítani népét, kivezetni az ellenkezésből, és megtartani annak legalább

maradékát. Ugyanis a pestis mindig is ragályos betegség volt, amely nagyon gyorsan terjed, és ha egyszer olyan védtelen területen keletkezik, mint amilyen például a pusztá, ahol semmilyen lehetőség nincs higiéniailag védekezni, nagy pusztítást végezhet. Tudjuk, hogy az eredeti – Egyiptomból kivonult – populációnak nagyon kevés maradéka élte túl a pusztai vándorlást, és ez nemcsak azért volt, mert sokat harcolt az ellenséggel, és kimerítette volna a hosszú pusztai vándorlás, hanem a pestisjárvány miatt is, amely fájdalmasan függött össze a nép engedetlenségével.

Lehet, hogy az ilyen tapasztalatok vezették Izráelt ahhoz, hogy templomi liturgiájában fontos helyet kapott a Zsolt 91,5–6, ahol a nép vágyakozón énekelhetett Isten oltalmáról a ragályos betegséggel szemben: „Nem kell félned a rémségektől éjjel, sem a suhanó nyíltól nappal, sem a homályban lopódzó *dögvésztől*, sem a délben pusztító ragálytól.” Ebben a zsoltárban kifejezésre jut az, ami fájdalmas tapasztalat volt a zsidók számára, és ami mindig is ijesztően hathatott rájuk, hogy ugyanis a pestis és a járvány *kiszámíthatatlanul lopakodik* soraikba, meglepően pusztít nemcsak sötét éjben, hanem még délben is, akkor, amikor élénk életet kellene folytatni, vagyis amikor a legkevésbé kellene várni a ragályos betegségeket. Az idézett zsoltárversek rávilágítanak az élet sebezhetőségére, de arra is, hogy akik Isten védelmében (im Schutzbezirk Jahwes) állnak, azoknak a ragályt hozó démoni hatalmak sem tudnak ártani.²

Hogy a pestis és hasonló csapások közismert, fájdalmas tapasztalatai voltak Izráelnek, bizonyítják azok a prófétai kijelentések is, amelyek közül legalább kettőt idézünk fel. Először is Ezékieltől (Ez 14,17–20): „Vagy ha fegyvert hozok arra az országra, és megparancsolom, hogy járja végig a fegyver az országot, mert ki akarok belőle irtani embert és állatot, és az a három férfi ott volna, életemre mondom – így szól az én Uram, az Úr –, hogy sem fiaikat, sem leányaikat nem menthetnék meg, hanem csak magukat menthetnék meg! Vagy ha dögvészt bocsátok arra az országra, és vérbe borítom haragomban, hogy kiirtsak belőle embert és állatot, és ott volna Nóé, Dániel és Jób: életemre mondom – így szól az én Uram, az Úr –, sem a fiukat, sem a lányukat nem menthetnék meg; csak magukat menthetnék meg az igazságukkal.” Ezékiel próféta szerint olyan személyek, mint *Nóé, Dániel és Jób*³ a hit és kegyesség szempontjából példaadó embereknek számítottak,⁴ de Jeruzsálemet bűnei miatt ők sem tudják megmenteni, annál is inkább, mert Izráel történetébe tartoztak ugyan, de nem tartoztak Jeruzsálem kultikus és teológiai köréhez, ahol halomra gyűlik a vétek. Ezékiel – felhasználva különböző ókori keleti legendás elemeket – ezzel azt akarta mondani, hogy például Jób⁵, bármennyire is

2 Az ókori emberek hitvilágában, mint minden betegséget, a ragályos betegségeket is a démoni hatalmak okozták, akik nemcsak éjjel, de nappal is lopakodva támadják az embereket: KRAUS: PSALMEN II., 806. Részletesebben kitér erre: KÖHLER: Der hebräische Mensch, 121–122. A démoni hatalmokról alkotott hitvilág még az újszövetségi korban, Jézus környezetében is érvényesült. Vö. pl. egyszerű tanulmányt erről: SCHÄFLER: Die kerygmatische Bedeutung der dämonischen Mächte im Markusevangelium, 8kk.

3 Nóé, Dániel és Jób közös fellépése a zsidó apokaliptikában, amelyet itt Ezékiel felhasználhatott, vö. DRESSLER: The identification of the Ugaritic Dnīl with the Daniel of Ezekiel, 152–161.

4 Eichrodt szerint ők hárman Izraelben amolyan „Idealfiguren” gyanánt álltak becsben: EICHRODT: Der Prophet Hesechiel, 1968, 109–110.

5 Jóbról is több ókori keleti hagyomány ismert. Az egyik Jób-legenda a kumráni 4QOrNab iratban bukkan fel, amely valószínűleg egy észak-arábiai zsidó közösség terméke lehet. FOHRER: Das Buch Hiob, 31.

kegyes ember volt, a hagyomány szerint nem tudta megóvni gyermekeit bűneik és a rájuk zúduló ítélet elől sem.⁶ Hasonlóképpen Ezékiel egy kánonon kívüli történet szerint, amely az ugariti mitikus szövegekből ismert,⁷ és amely valószínűleg régi galileai hagyományokra épülő legendához is kapcsolódva⁸ úgy beszél Dánielről⁹, mint aki Ugaritban, az észak-szíriai városban okos ember, igazságos bíró és szinte félisteni attribútumokkal felruházott uralkodó hírében áll ugyan, de fiait és leányait nem tudta megvédeni Anat istennő haragja elől.¹⁰ Hasonlóképpen beszél Nóéről is, aki az izraeli kegyességi hagyományban szintén az igaz emberek sorába számít,¹¹ elsők között és a keresztyén hagyományban¹² nagyon gyakori példa az igaz hívő életre, vagy ahogy Claus Westermann mondja: das Muster der Gerechtigkeit und Frömmigkeit.¹³ A kánonon kívüli¹⁴ vallástörténeti tradíció, beleértve az egyházatyák¹⁵ adalékait is, Noét mint a megtérés és igazság hírnökét tartja számon,¹⁶ ezért jelképét olykor a μετάνοια vagy δικαιοσύνη jelzővel is illetik.¹⁷ Csakhogy Nőé sem tudta megmenteni kortársait bűneik miatt Isten ítélete elől. Ezékiel ezért hangsúlyozza, hogy Isten ítélete és haragja előtt, amely Jeruzsálem bűne miatt gerjedt fel, és amely miatt pestis és Isten véres csapásai sújtják, Jeruzsálemet nem menthetik meg népének legendás nagyjai sem.

Hasonlóan nyilatkozik Habakuk próféta is (Hab 3,3–5): „Témán felől jön az Isten, Páran hegyéről a Szent. (Szela.) Fensége beborítja az eget, dicsősége betölti a földet. Ragyogása olyan, mint a napfény, sugarak támadnak kezéből: abban rejlik az ereje. Előtte *dögvész* jár, lába nyomán *láz támad*” (Hab 3,3–5).¹⁸ Habakuk próféta

6 Erről a bibliai hagyomány a Jób 1,5.13–22-ben értekezik.

7 DAY: The Daniel of Ugarit and Ezekiel and the hero of the Book of Daniel, 174–184.

8 Vö. BARTON: „Danel, a pre-Israelite hero of Galilee”, 213–225.

9 A bibliában szereplő Dánielt később az ugariti mítikus uralkodóval azonosították, amihez a keleti rabbik is segítettek, mutatva és ápolva Dániel vélt sírját: NOTH: Noah, Daniel und Hiob in Ezechiel XIV, 253; ZIMMERLI: Ezechiel, 321.670.

10 EICHRODT: Der Prophet Hesechiel, 110.

11 Ebben a „minősítésben” Nőé több helyen is szerepel az Ószövetségben (Gen 5,29; 1Krn 1,4; Ézs 54,9, és itt is: Ez 14,14.20). WESTERMANN: Genesis 1–11, 553.

12 Vö. pl. Zsid 11,7 vagy 2Pt 2,4.

13 Nőé közkedvelt téma volt például a keresztyén katakombák művészetében is, ahol abban a sejtelmes szimbólumban állt, hogy ő olyan ember, aki átvészelte a vízözönt, vagyis a „biztos halált”: FINK: Noe der Gerechte in der frühchristlichen Kunst.

14 Vö. Sir 44,17; Tób 4,12; Szap 10,4; TestBenj 10,6; AdEv 33,1; WESTERMANN: Genesis 1–11, 642.

15 Az egyházatyák írásaiban Nőé nagyon gazdag szerepet kap, és több szimbólum is kapcsolódik hozzá: ő próféta, új Ádám vagy egészen Jézus előképe (Typos für Christus). A Kumráni közösség a saját Igazság-Tanítóját „új Nőének” nevezte el: WESTERMANN: Genesis 1–11, 642.

16 A Nőé-hagyomány származásának kutatásában arra is van utalás, hogy a bárkában ábrázolt Nőé mellett előjön a bárkában napfényrel körülvett Maat egyiptomi istennő, mint a ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ ábrázolója, aki Nőének az igaz voltát hivatott igazolni. Ez a kombináció azonban mindenképpen a Nőé-legendák egyiptomi összefüggéseire is vall, még inkább akkor, ha figyelembe lehet venni Nőé mellett még Jákób és Jób jelenlétét is. Vö. HOOYMAN: Die Noe-Darstellung in der frühchristlichen Kunst, 117–118.

17 Vö. pl. RómKelem: 1Kor 7, Alex Kelem: Stromata I, 21, 135, vagy Hieronymus: Quaest. hebr. in Gen., 9, 29.

18 Érdekes, hogy a Hab 3,5-ben a Szeptuaginta – szokásos „simítási” és „teologizálási” eljárás következtében – a héber רבד (pestis, dögvész) λόγος-szá (רבד) változtatta. Ennek magyarázata az lehet, hogy a kozmikus történetekben, amilyen Isten theofániája is, az égből megjelenő isteni alaknál nem fegyver, hanem diadém (στέφανος) van, mivel papi/ároni alak formáját veszi fel. Ő Isten ügyét nem fegyverrel, hanem szavával (λόγος) viszi véghez, mivel emlékeztetni akar Isten szövetségére, aki megőrzi övét a kardtól, éh/dög/vészről,

látomásában elsősorban a *theofánia* jut kifejezésre, amikor Isten érkezését rendkívüli fényjelenségek hirdetik.¹⁹ Az összefüggésből azonban hamar kiderül, hogy Isten fényes dicsőségét az embert és állatot sújtó fájdalmas csapások követik. Ezek a csapások is Isten mindenható majesztátumát hirdetik, de az embervilágra pusztítók és nagyon fájdalmasak, annál inkább, ha a csapások – bár Isten parancsára – az alvilág felől érkeznek.²⁰ Ezeknél a csapásoknál egyrészt *Isten igazságos ítélete* érvényesül, amellyel rendet és igazságot akart teremteni az országban, az élet egyensúlyozása érdekében, másképp szólva a fegyelem fenntartása miatt. De lehet, hogy itt *nevelő ítéletről* is beszélhetünk, amikor Isten kinyilvánította követelményeit, és népét azok tiszteletben tartására kényszerítette. Így vagyunk ennek tanúi Dávid király esetében is, aki a sikertelen népszámlálás után választási lehetőséget kap Istentől (2Sám 24,13–15): „Bement tehát Gád Dávidhoz, és tudtára adta ezt neki. Megkérdezte tőle: Hét esztendeig tartó éhínség jöjjön országodra? Vagy három hónapig kelljen menekülnöd a téged üldöző ellenség elől? Vagy három napig tartó *dögvész* legyen az országodban?” Ahogy tudjuk, Dávid király a *pestist* választotta, amikor néhány nap alatt meghalt Izráelben 70 000 férfi.

A pestis tehát az ókori Izráel népe számára nagyon közismert jelenség volt, amely csak magában²¹ vagy más csapásokkal társítva²² pusztította a családokat, fájdalmat, szomorúságot és szenvedést hozva magával. Ahogy az ószövetségi próféták bizonyágtételénél látjuk, ez mindig kapcsolatban volt Izráel engedetlenségével vagy bűnével.²³

2. Epidémiák és csapások az ókori görögöknél

Ahogy a zsidók, úgy más ókori népek sem maradtak a pestisjárványok gyötrelmei nélkül. Az antik görögökről olvashatjuk, hogy közöttük a pestis és hasonló csapások szinte folytatólagosan pusztítottak. Az ó pestistörténeteikből, amelyek már Homérosznál (Kr. e. 8. sz.)²⁴ kezdődnek – ahol az Apollón okozta pestis annyira pusztított, hogy a derék férfiak lelkei a Hádészbe potyogtak, és testüket a kutyák és keselyűk falták – idézzük fel legalább azt, amit Diogenesz Laertiosz (180–240)²⁵ említ a *filozófusok életéről* szóló életrajzi könyvében. Ezt írja:

haláltól és vadállatoktól (vö. SalZsolt 13,1–3). Az ilyen „átszimbolizálás” gyakori a Szeptuaginta teologizálásában. Vö. BACHMANN: Von Paulus zur Apokalypse – und weiter, 415.

19 A próféta az epifániás fényjelenségeket több képpel ecseteli: Isten fensége, dicsősége, ragyogása, napfény, fényugarak, amelyeket Isten ereje követ, illetve azokban Isten kisugárzó dicsősége teljes erejével izzik. Az embervilágra nézve ez igen megrendítő, félelmetes és szinte elviselhetetlen. Az Isten theofániájához olykor más jelenségek is társultak, például égi-kozmikus jelenségek, földi katasztrófák, vízfelzúdulások stb., ami alkalmas képeket nyújthatott az apokaliptikának.

20 Ernst Sellin rámutat arra, hogy éppen a héber ekvivalensek, mint דָבָר vagy רָשָׁע jelentik az alvilági démonokat és pestisdémonokat: Sellin: Das Zwölfprophetenbuch II., 408.

21 Vö. Ex 9,3; Zsolt 78,50; 91,3,6; Ez 14,19; Hab 3,5.

22 Vö. Deut 28,21; 1Kir 8,37; 2Kón 6,28.

23 Ezek és hasonló „indokok” vezetnek ahhoz, hogy a zsidó, majd a keresztyén apokaliptikában is kialakuljon a végítélet teológiája. Vö. Mt 24,7; Lk 21,11; Jel 6,8; 18,8.

24 HOMÉROSZ: II. 1,8–10.

25 LAERTIOSZ: A filozófiában jeleskedők élete és nézetei I., I, 10.

Mivel akkortájt kitört az athéniak között a pestis, Pythia azt mondta, hogy meg kell tisztítani a várost. Hajtót küldtek Krétára Nikiászhoz, Nikératosz fiához Epimenidészért. Akkor a negyvenhatodik Olympiász idején²⁶ megtisztította a várost, és véget vetett a pestisnek a következőképpen: Fekete és fehér bárányokat vett magához, és az Arész-mezőre (Areopagosz) ment. Ott szabadon engedte őket, meghagyva a kísérőknek, hogy ahol valamelyik juh lepihen, ott az illetékes istenségnek mutassa be azt áldozatul. És így majd elmúlik a csapás.²⁷ Innen származik az, hogy az athéni vidéken név nélküli oltárokat lehet találni,²⁸ mintegy az engesztelés emlékeit.²⁹

Athénben így terjedt el az a gyakorlat, hogy az emberek oltárokat építettek ismeretlen isteneknek, tehát olyan isten(ség)eknek, amelyeket még nem ismertek, de amelyek titokzatosan sejtető hatalmukkal jelennek meg köztük, ezért félték tőlük, és nem akarták őket magukra haragítani. Így épült Athénben sok *oltár ismeretlen istennek*.³⁰ Az erre vonatkozó adatokat részletesebben is leírja például Pausanias, aki nagy utazásai közben bejárta Pireuszt is, és a kikötő közelében talált sok templomot és oltárt „ismeretlen isteneknek”.³¹ Megjegyezte, hogy Athén *oltárok és bálványok városa*, és hogy ott több szobor van, mint az egész Görögországban.³² Ez összhangban lenne Pál apostol megállapításaival is, aki szintén az athéniak szoborszeretetére utal az ApCsel 17-ben. Erre az lenne a magyarázat, hogy Athénben *híres szobrászati akadémia* működött, és ezért ott sok kőfaragó és művész gyülekezett. Ugyanakkor ez azzal is magyarázható, hogy mivel az emberi egzisztencia olyan labilis és sérülékeny volt – a különböző katasztrófák, háborúk, epidémiák és ismeretlen fertőző betegségek következtében is –, hogy emiatt nagy nyomás nehezedett az emberekre, akik így az istenekhez folyamodtak, hogy náluk keressenek segítséget és oltalmat.

Thuküdidész görög történetíró (Kr. e. 460–400)³³ munkájából tudomást szerezhetünk arról, hogy a Spárta és Athén közötti peloponnészoszi háborúban³⁴ már Kr. e. 429-ben olyan járvány tört ki, amelyben rengeteg ember halt meg, és életét veszítette a nagy karizmatikus athéni vezető, Periklész is. Ugyanis, ahogy más korabeli adatokból kiderült, ez a nagy járvány először Etiópiában tört ki Kr. e. 430-ban, amely aztán nagyon gyorsan elterjedt szinte az egész ókori világban: Etiópián és Líbián keresztül átjutott Európába, és elérte Görögországot is. Leginkább Athén városa fertőződött meg, ahol a lakosság mintegy harmada pusztult bele a járványba. A betegség annyira sújtotta a várost, és akkora veszteségeket okozva gyengítette

26 A 46. Olimpiász Kr. e. 596–593. között volt.

27 KÜLLING: Zur Bedeutung des Agnostos Theos, 70.

28 ERDŐS: Pál apostol athéni beszéde, 21–22.

29 LAERTIOSZ: A filozófiában jeleskedők élete és nézetei I., 75.

30 PAUSANIAS: 1,4: Graeciae Descriptio, Vol. I–III, 1973–1989 = PAUSANIASZ: Görögország leírása I; GYÜRKI: Szent Pál apostol útjain, 136.

31 SROTT: Az apostolok cselekedetei, 315.

32 GYÜRKI: Szent Pál apostol útjain, 130.

33 THUKÜDIDÉSZ: A peloponnészoszi háború leírása, 2,49–50.

34 Az ún. peloponnészoszi háború Spárta és Athén között 27 évig tartott, a Kr. e. 431–404 között.

meg Athént, hogy az elvesztette politikai dominanciáját, és így kerekedhetett felül Spárta. Az említett görög Thuküdidész³⁵ így írja le az athéni pandémiát:³⁶

De akármilyen betegség okozta is a járványt, erkölcsi következményei fizikai tüneteinel is kíméletlenebbek voltak. A halál olyan sok embert elpusztított, hogy akik még nem kapták meg, csak arra törekedtek, hogy legszélsőségesebb vágyaikat is kielégítsék, mivel nem tudhatták, megéri-e még a következő hetet. 'Már senkit sem tartott vissza sem az istenektől való félelem, sem az emberi törvény, s mivel látták, hogy mindnyájan egyformán pusztulnak, úgy gondolták, mindegy, hogy valaki kegyes volt-e vagy sem, és senki sem hitte, hogy megéri azt a napot, amelyen bűneiért törvény elé állítják, és elnyeri méltó büntetését.' A halottak az utcán heverték, mert egész családok pusztultak ki, s így nem volt, aki elégesse elhunyt hozzátartozóit. Akinek még volt rokona, s máglyát rakott, meglepve tapasztalta, hogy amire saját halottját ráhelyezte volna, már mások hamvasztottak el rajta valakit. Sőt még az is előfordult, hogy a már égő máglyára vetették rá odalopakodott athéniak saját rokonaik holttestét. A vidékről a városba özönlött menekültek zsúfolt kalybáiban infernalis jelenetek játszódtak le. De a halál a vezetőket sem kímélte: Periklészt is elvitte a ragály.

Ezt a betegséget a görögök nem tudták pontosan definiálni, ezért *epidémiának* nevezték el, ami két görög szónak az összetétele: *epi* (ἐπί: fölött, fölé) és *demosz* (δῆμος: nép); ez pedig azt jelentette, hogy: *az egész nép fölötti betegség*, mivel különbség nélkül mindenkire kiterjedhet.³⁷ Így ez a „betegség” előbukkan Hüppokratész³⁸ (Kr. e. 460–370) könyveiben is, vagyis a *Corpus Hypocraticum*-ban.³⁹ A ragályos betegségek, illetve a járványok legtöbbször valamilyen természeti katasztrófa vagy háború következtében keletkeztek és kezdtek terjedni, amikor gyorsan egymás után sok ember halt meg, és azok eltemetése egyszerűen lehetetlen feladat volt a megmaradtak számára.

Livius római tudós híradásaiból⁴⁰ megtudhatjuk, hogy a Kr. e. 3. században (pontosan 292-ben) az akkori Itáliát hatalmas ragályos pusztítás⁴¹ kezdte tizedelni, ami átterjedt a görögökre is. Mivel Sybilla könyveiben arra vonatkozó próféciát találtak, hogy miként lehet az ilyen járványtól is szabadulni, próbáltak ennek értelmében eljárni. Sybilla azt mondta, hogy föl kell keresni a görög Asclepios isten szentélyét Epidauruszban, ahol találnak egy szent kígyót (az Asclepios istenség szimbólum-állata), amelyet haza kell hozniuk Rómába. Amikor odaértek, és elhozták a kígyót, az szabadon engedve elmászott Tibéria szigetére, ahol Asclepios istennek temp-

35 THUKÜDIDÉSZ: 47,12–13.

36 NÉMETH: Két halotti beszéd, 233–252. Ebben Periklész halotti beszéde, 235–240, itt: 239–240.

37 SONNABEND: Katastrophen in der Antike, 44–45.

38 HANÁK–IVANOVÁ–POTOMKOVÁ: Hippokratész z Kósu – zakladatel moderní medicíny, 201–202.

39 Hippokratész legfontosabb műve az ún. *Corpus hypocraticum*, amely folyamatosan készült nemcsak Hippokratész, hanem társai és követői által is. Ebben a műben mintegy 58 vagy 70 különböző tartalmú szöveg található, osztástól vagy csoportosítástól függően. Az egyik összeállítás szerint talán a 38. könyv értekezik az epidémiákról: Epidémión biblia hepta – Hét könyv az epidémiákról. BARTOS–FISCHEROVÁ: Hippokratész. Vybrané spisy, 219–255.

40 LIVIUS: 10,47.6.

41 NELSON: Plagues of the Roman Republic, 538–540.

lomot emeltek, és a járvány megszűnt.⁴² Ezzel a rómaiak között olyan teológia keletkezett, hogy a ragályos betegségeket az istenek bocsátják a népre, de ki lehet őket engesztelni, és ők a járványt leállíthatják, illetve mindent visszaállíthatnak az eredeti rendbe.

Talán egy olyan ember kezdte elsőként a járványt orvosilag kutatni, aki Marcus Aurelius (161–180) császár közelébe került. A neve Claudius Galenos (129–199), Pergamonból származott, és mint a gladiátorok orvosa, igen közismert lett, és nem kis tudományra tehetett így szert. Mivel Marcus Aurelius császár sokat betegeskedett, meghívta őt Rómába mint 36 éves híres orvost, hogy udvarában saját orvosa legyen. Így nyílt Claudius Galenos számára lehetőség a császári levéltárakban tovább tanulmányozni a különböző betegségek leírásait, s így jutott a ragályos betegségek és egyéb járványok leírásaihoz is, amelyek eddig Rómában vagy más provinciákban pusztítottak. S éppen akkor, 166-ban egy nagyon erős pestisjárvány tört ki,⁴³ amelyet valószínűleg Rómába azok a katonák hozták be, akik a pártusokkal folytatott háborúból tértek vissza. Állítólag naponta 2000 férfi pusztult bele ebbe a betegségbe,⁴⁴ ahogy erről egy másik történetíró, Cassius Dio (163–229) is beszámol. Mivel a római hadseregnek, illetve a teljes Római Birodalomnak erős védelmi struktúrája volt kiépítve egész Európában, így „ennek köszönhetően” is a római táborokban nagyon gyorsan terjedt a betegség, nemcsak Itáliában, hanem Galliában, Hispániában (Spanyolországban), és főleg Britanniában, ahol igen nagy és erős római katonai települések voltak. Vallásilag ez aztán olyan magyarázatot kapott, hogy a pestis a pártusi istenek büntetése amiatt, hogy a római katonák kifosztották országukat és isteneik szentélyeit. Ezért közös döntés született, miszerint Rómában templom(ka)t kell állítani a pártusi istenek kiengesztelésére. Galenos orvosnak így nagy lehetősége kínálkozott megismerni a járványok hatását kezdettől fogva, de főleg közvetlenül kipróbálni saját ismereteit a járvány kezelésére.⁴⁵ Ha igaz, talán ő volt az, aki elsőként elkezdte kutatni a járványos betegségek különböző megnyilvánulásait és azok kezelését, aminek köszönhetően sikerült kialakítani egyfajta rendszeres orvostudományt.⁴⁶ A császár végül 180-ban, valószínűleg pestisben, ugyan meghalt, de Galenos folytathatta Rómában kísérleteit, és még jobban elmélyíthette tudását a ragályos betegségekről.⁴⁷

Eredményei vagy sikerei lassan kezdtek érvényesülni⁴⁸ főleg a császári udvarban és a Birodalom magasabb köreibben, ahol az emberek az igényesebb orvosi kezeléseket is megengedhették maguknak. A szegényebb vagy egyszerűbb emberek továbbra is nagy számban haltak meg a pestis következtében. Valamikor haláluk diagnózisa rákerült sírköveikre is, ahogy erről például egy attikai származású, Mürrhiné nevű nő esetében is olvashatunk.

42 SONNABEND: *Katastrophen in der Antike*, 48.

43 GILLIAM: *The Plague under Marcus Aurelius*, 225–251; DUNCAN-JONES: *The Impact of the Antonine Plague*, 108–136.

44 STATHAKOPOULOS: *Plagues of the roman Empire*, 536.

45 SECORD: *Medicine beyond Galen in the Roman Empire and Late Antiquity*, 1–7.

46 PASIPOULARIDES: *Galen, father of systematic medicine*, 47–58.

47 VAN NUFFELEN: *Galen, Divination and the Status of Medicine*, 337–352.

48 Meg kell jegyezni, hogy Galenos hatása évszázadokon keresztül tartott, egészen a 19. századig, amikor más orvosi kutatások és hatások következtében megszűnt abszolút orvosi tekintély lenni: VARGA: *Galénos és a filozófia*, 215.

λοιμῶ θανούσης ἐμὶ σῆμα Μυρρῖνης.⁴⁹

Mürrhiné sírja vagyok, aki pestisben halt meg.

Hasonlóan a halál okozójaként van feltüntetve a pestis a következő epitáfiumban is, amely Ptolemaiosz Philopatrosz sírján olvasható, aki 150 körül, 18 éves korában halt meg. A csúnya halál ellenére is a felirat olümposzi helyet biztosít neki, Zeusz palotáiban, ami a megistenülés bizonyos formáját jelentette:

ὄλεο γὰρ διὰ λοιμόν, ὅλας θοινήτορα χέρσου,
πρὶν πατέρων νεαρᾶ σκάπτρον ἐλεῖν παλάμα.
οὐδέ σε νῦξ ἐκ νυκτός ἐδέξατο δὴ γὰρ ἄνακτας
τοίους οὐκ Αἴδας, Ζεὺς δ' ἐς Ὀλυμπον ἄγει.⁵⁰

*Pestis okozta távozásod, mely mindenütt pusztít,
ifjú kezedből kirántva atyák jogarát.
Te mégsem mész sötétből sötétbe, mert nemes emberek lelkét
nem Hádész viszi el. Az Olümposzra vezeti őket Zeusz.*

Érdekes „politikai” döntés történt akkor, amikor például *Hannibalnak* sikerült áthatolni az Alpokon és megtámadni Rómát, majd hirtelen felhagyott a támadással és elvonult a város alól. Egyes történészek szerint a Róma körüli mocsarak olyan mennyiségű szúnyogot „termeltek”, hogy Hannibal félt, hogy nagy hadserege belepusztul például a maláriába. A szúnyogok megmentették Rómát.⁵¹ Ugyanakkor az is igaz, hogy az *epidémiák*, amelyek abban az időben Római Birodalom-szerte pusztítottak, nagy segítséget is jelentettek a *keresztység terjedésének*, mivel egyrészt a keresztények önzetlenül ápolták a beteg pogányokat, másrészt pedig éppen az aránylag aszketikus életmódjuk segítette őket abban, hogy sokkal inkább túléljék a pestist, mint a pogányok – sőt gyarapodtak is, mivel sokan példájukat látva, hozzájuk csatlakoztak.⁵²

3. Epidémiák és csapások az apostoli egyház szemszögéből

A pestisjárvánnyal Jézus környezetében és az apostoli egyházban két vonatkozásban is találkozunk, ahogyan ezt az Ószövetségben vagy a görög–római antik világban is láthattuk.

1. A pestist úgy értelmezték, mint *Isten beavatkozását* az emberi életbe és a társadalomba a *bűn és engedetlenség miatt*.

2. Ehhez Isten felhasználhatja a háborúkat, természeti katasztrófákat vagy égi jelenségeket, hogy *azok segítségével előidézze a pestist*, a szűkölködést és a szenvedést.

49 PEEK: Griechische Grabgedichte, n° 51.

50 BECKBY: Anthologia Graeca, VII, n° 241. 3–4.v; PERES: Griechische Grabinschriften und neutestamentliche Eschatologie, 115.

51 KOVÁR: Komáre chránili staroveký Rím, ale zároveň prispeli k jeho záhube, 50kk.

52 ZEMAN: Pomohli epidémie šíreniu kresťanstva?, 48–54.

3. Jézusnál a pestis motívuma az ún. *kis apokalipszisben* jön elő, amelyet Lukács evangélista így fogalmaz⁵³ (Lk 21,9–11):

Amikor pedig háborúkról és lázadásokról hallotok, ne rettenjete meg, mert ezeknek előbb meg kell történniük, de ez még nem a vég. Azután így folytatta: Nemzet nemzet ellen és ország ország ellen támad, mindenféle nagy földrengések, *járványok* és éhínségek lesznek, rettenetes dolgok történnek, és hatalmas jelek tűnnek fel az égen.

Jézus tehát feltételezi, hogy az utolsó időkben borzalmas események tömeges szenvedést és halálózást váltanak ki. Ez azonban nem fog azonnali véget jelenteni, hanem olyan események lesznek, amelyek előkészítik a vég beállását. Így ebben a scenáriumban a *pestis* olyan apokaliptikus kategóriába tartozott, amelynek szerves része a háború, a földrengés, a félelmetes égi jelenségek, miután az emberek lealjasodnak, és gyilkolni fogják egymást félelmükben. Jézus hallgatói vagy az evangéliumok olvasói – akik ismerték a korabeli zsidó apokaliptikát⁵⁴ – ezeket a képeket és a hozzájuk tartozó teológiát bizonyára nagyon jól értették. Számukra ezek a leírások valódi apokaliptikus események voltak a vég beállta előtt. Ma már nehezebb számunkra pontosabban meghatározni, hogy az Úr Jézus ezeket a valódi apokaliptikus eseményeket úgy értelmezte-e, mint 1. a jeruzsálemi kultusz és templom pusztulását, 2. illetve a szent város végét, 3. s egyben a júdeai provincia (Heródes-királyság) végét, 4. vagy mint az egész világ végét. A borzalmas események és azok ezidáig tartó felismerése egyelőre nehezen teszi lehetővé definiálni ezt az összetett tény.⁵⁵ Pál apostol egyházában a pestis nem kerül közvetlenül szóba, de az apokaliptikus scenáriumok elárulják, hogy az ő egyházában is érett ez a motívum,⁵⁶ és csak idő kérdése volt, hogy mikor keletkeznek olyan politikai körülmények, amikor a járványokból abszolút kozmikus apokaliptikus történés bontakozik ki, ami elhozza a világ drámai végét.

53 Mivel azt tartjuk, hogy a Márk-féle Kis apokalipszis régebbi, illetve eredetibb is, ezért feltételezhető, hogy az ilyen szövegalkatásnál – mint amelyet például Máté kissé eltérően kezel – Lukácsnak más tradícióval is kellett rendelkeznie, vagy azokat a szövegeket saját teológiai történelemszemlélete szerint kellett aktualizálnia, amikor már saját római helyzetében felismerhette, hogy a természeti katasztrófáknak vagy a háborúk dúlásának általános velejárója vagy következménye általában a pestis vagy egyéb epidémiák, ezért ezeket a motívumokat könnyen beépíthette az általa átvett apokaliptikus szövegekbe.

54 A zsidó apokaliptika hatása ezekre az evangéliumi kijelentésekre bizonyos, mégis kissé általános. Miközben G. Harder azon az általánosan elfogadott véleményen van, hogy itt sejteni lehet „ein weiteres Stadium christlicher Verarbeitung der spätjüdischen Vorlage” (HARDER: Das eschatologische Geschichtsbild der sog. kleinen Apokalypse Mk 13, 75), Jan Lambrecht éppen a „Vorlage” miatt kérdezi tovább, hogy az valójában konkrétan mit jelenthet: „eine 'Little Apocalypse'; eine schriftlich fixierte Quelle; oder nur lose allbekannte und jedermann zugängliche apokalyptische Motive?”, LAMBRECHT: Die Redaktion der Markus-Apokalypse, 110.

55 Vö. CONZELMANN: Geschichte und Eschaton nach Mc 13, 210–221.

56 Vö. pl. BACHMANN: Von Paulus zur Apokalypse – und weiter, 337–338.

4. János jelenései és az apokaliptikus idők

A Jelenések könyvének apostoli látnoka már egészen pragmatikusan áll hozzá a pestis kérdéséhez: szerinte természetes velejárója lesz az apokaliptikus eseményeknek e világ vége előtt. János két esetben is említi a pestist:

1. Egyrészt szóba hozza a szürke lovon (ἵππος γλωρός) ülő lovassal kapcsolatban (Jel 6,8): „És láttam: íme, egy fakó ló, a rajta ülőnek neve *Halál* (θάνατος), és a *Pokol* (ᾗδης) követte őt; és hatalom adatott nekik a föld negyedrészen, hogy öljenek karddal, éhínséggel, *döghalállal* és a föld vadállatai által.” A lovas neve: *Halál*. Mint az ő *attribútumait* – Szibylla⁵⁷ látomását követve⁵⁸ – említi a *kardot* (ρόμφαία), a *halált* (θάνατος), az *éhínséget* (λοιμός), a *pestist* (λιμός) és a *ragadozó* állatokat (θηρία). Ezek a pusztító eszközök elérik, hogy utánuk már csak a halál birodalma következik, ami általában elő szokott fordulni a pusztító háborúk után.⁵⁹ Végül is ez az utolsó célja ezeknek a „hatalmaknak”: elhozni a halált, és minden hitetlent – aki nem követi Krisztust, és bántja az egyházat – a hédészbe dönteni.⁶⁰ A halottak birodalmából viszont a görög mitológia szerint nincs visszatérés. A vég tehát visszafordíthatatlan.

2. A pestis további horizontja a nagy bűnös város, Babilon pusztulása, amit a Jelenések könyvének egész 18. fejezete tárgyal. Igaz, hogy közvetlenül az ellene vezetett háború, vagy más égi jelenségek már itt részletesebben nem kerülnek tárgyalásra, de az előző fejezetből világos, hogy pusztításáról maga a Bárány gondoskodott (17,14). Utána pedig már csak említést kap az az információ, hogy pusztításának a következményei: halál, szomorúság, pestis és tűz. Ezek azok a bizonyos „*babilóniai csapások*”⁶¹ (a tíz egyiptomi csapás mintájára)⁶², amelyek ezt a bűnös várost a végső megsemmisítésbe taszítják, de előbb az egész világot fogják sújtani, mint ahogy annak idején az egyiptomi csapások Egyiptomot. A pestis itt szintén *likvidáló fegyverként* kerül említésre: ha valaki megmenekülne a háború, a kard és a tűz elől, azt végül megöli a pestis, amely végsőkéig „hatályban marad”, a totális halálig. A pestis így tehát a tömegpusztítás eszköze volt és marad.⁶³ Így Babilon romlása totális lesz nemcsak materiális, hanem az emberi pusztítás szempontjából is. Végül is pont ezért küldte ezt Isten ítélet gyanánt a bűnös világra.

Természetesen az apostoli egyházban is terjedtek a járványok, és az egyháznak küzdenie kellett azok hatásával és következményeivel.⁶⁴ Az akkori egyház emberei kétségben voltak, mennyire lehet nekik hívő emberekként még a pogány kórházakban orvosi kezeléseket igényelni, úgy, ahogyan azt az *Aszklepiosz kultuszában*

57 Vö. ALEXANDRE: Oracula Sibyllina, 1869; BLASS: Die Sibyllinen, 177–217.

58 Ez a látomás nagyon szorosan függ össze Sibylla látomásával, ahol Isten ítéleteként nagyon hasonló pusztító jelenségek jönnek elő, amelyek egy lovon ülő királyt követnek: a pestis/éhínség (λοιμός: 3,603.633), háború (πόλεμος: 3,603.689), fegyver (μάχηρα, ρομφαία: 3,689), halál (θάνατος: 3,692) és vadállatok (θηρία: 3,697.806); BACHMANN: Von Paulus zur Apokalypse – und weiter, 418.

59 MRÁZEK: Zjevení Janovo, 83.

60 SATAKE: Die Offenbarung des Johannes, 221.

61 HARRINGTON: Kniha Zjevení, 109.

62 Vö. MÜLLER: Die Plagen der Apokalypse. Eine formgeschichtliche Untersuchung, 268–278.

63 SATAKE: Die Offenbarung des Johannes, 360.

64 Ehhez vö. pl.: FERNGREN: Medicine and Health Care in Early Christianity.

gyakorolták, vagy a keresztyének számára az ilyen segítségkeresés tiltva van? Talán lehet, hogy éppen az ilyen betegségek és kényszerek alatt a posztapostoli egyházban egyre jobban erősödtek azok a váradalmak, amelyekkel az egyház *csodákat vár*, és pedig úgy, hogy olyan jelentősebb vagy *karizmatikus személyek* kerültek előtérbe, akiktől az ilyen csodasegítséget várták. Hogy ez a valóságban hogyan működött, és hogy ezek a karizmatikusok vagy terapeuták ténylegesen tudtak-e gyógyítani, csak azokból a már olykor legendás történetekből lehet szerezni némi információt, amelyek bizonyára valamilyen reális történetekre hagyatkoztak, de a hagyományozás következtében egyre jobban legendákká változhattak. Tény azonban, hogy ebben a tekintetben is olyan egyházi *hiszékenység* kapott szárnyra elég gyorsan, amely az *előkelő egyházi tisztviselőkből* bizonyos *szentek bálványozását* szülte,⁶⁵ akik Aszklepiosz mintájára haláluk után is terapeutikusan hathattak, és a járványok elleni orvoslásban érvényesültek.

5. Összefoglalás

Itt röviden összefoglalhatjuk, hogyan küszködtek az emberek a történelemben – beleértve a zsidó, a görög vagy a keresztyén egyház századaiban is – az olyan járványokkal és természeti katasztrófák csapásaival, amelyek fájdalmasan sújtották civilizációjukat, és azt is, hogyan keresték az érintettek a választ vallási, politikai vagy pszichológiai alapon.

1. A pestis, a csapások és az apokaliptika mindig is valamilyen módon összefüggtek egymással. Azonban Izráel kezdeti időszakában és egyiptomi tartózkodása alatt a csapások, beleértve a pestist, elsősorban a fáraót és népét sújtották, számukra váltak apokaliptikai jellegűvé és megsemmisítő hatásúvá, miközben Izráelnek szabad kivonulást biztosítottak az ígélet földje felé. Az ilyen apokaliptika tehát *differenciált*.

2. A történelem bizonyos időszakában a pestis és a csapások Isten népe ellen is fordultak, és pedig hitetlensége, zúgolódása és lázadása következtében, amivel Izráel kifejezte elégedetlenségét Isten vezetésével kapcsolatban. Olvastunk arról, hogy Isten részben beavatkozott, és még szigorúbban akart eljárni, de Mózes védte a népet, így Isten megváltoztatta tervét. Ebből azt olvashatjuk ki, hogy Isten apokaliptikus cselekvése olykor *korrigálható jelleget* öltött magára. Isten ebben az enyhített cselekvésében kimutatta érző szívét és szeretetét népe iránt, annak hitbéli csődjei ellenére is.

3. A görög–római világ esetében látható, hogy a pestis, csapások, halál és járványok *velejáró jelenségei* a háborúknak, a földrengéseknek és más természeti katasztrófáknak, amelyek nagy áldozatokat követeltek, és hosszabb ideig negatívan határozták meg az érintett csoportokat vagy területeket. A sok elhalálozás, éhínség és szenvedés valóban apokaliptikus próbákat jelenthetett a nép számára.

4. Az 1–2. században a járványos betegségeknek az emberiség orvosi módon keresi a kezelését, amikor az emberek a katasztrófákra már nemcsak vallási, politi-

65 MARX-WOLFF: Religion, Medicine, and Health, 521–522.

kai, hanem *pszichológiai és orvosi szempontból* is tekintenek. Így kezdődik a pestis „demitologizációja”, bár az ilyen betegségek apokaliptikus tulajdonságai fölött a mai napig sem sikerült megnyugtatóan győzni.

5. Jézus *apokaliptikus beszédeiben*⁶⁶ érinti a *pestist* mint olyan apokaliptikus jelenséget, amely *előjön a vég előtt, anélkül*, hogy pontosan lehetne tudni, az apokaliptikus pestis csak Jeruzsálem és a templom elesését fogja-e érinteni, illetve a júdai királyság pusztulását, vagy a tényleges világvéget.

6. A posztapostoli kis-ázsiai egyházban a pestis mint a halál és alvilág koordinátái úgy kerül elő, mint a *világ feletti ítélet*, amelyet a szürke lovon ülő lovas jelképez. Egyúttal a pestis úgy is előjön, mint olyan fegyver, amely a halál, a gyász és a tűz komponense, amivel végül teljesen megsemmisül a bűnös Babilon (valószínűleg a politikai Róma), ami tulajdonképpen végső jelentősége lesz az apokaliptikus csapásoknak.

7. A Jelenések könyve szerint az apokaliptikus pestist *a jánosi egyház kikerüli*, mivel a Bárány menyasszonyává lett, és mint mennyei Jeruzsálem *új üdvállapotba kerül* a mennyei városban. A halál, a szomorúság, a pestis és a tűz elpusztította Babilont, de Isten városát sem érintheti: az annál nagyobb teret kap arra, hogy befogadhassa a földi egyházat, amely túlélte az összes babiloni csapást.

6. Kiértékelés és eligazítás a mai egyház számára

A pandémiával kapcsolatban különböző konspirációk születnek, amelyeket becsavagyó politikusok, szekták emberei, de néha egyházunk tagjai is terjesztenek. Alapjában véve kétfajta magyarázat terjed. Egyrészt vannak emberek, akik azt a látszatot akarják kelteni, hogy ők milyen jól értik Isten titkait (mintha privát kijelentéseik lennének): szerintük a pandémia a mi bűneink miatt van, Isten kárhoztatja nemzedékünket, ezért lineárisan hívnak mindenkit megtérésre, mert – ők tudják – hogy már közel van az ÚR, és itt a világ vége, hallgatnunk kell tehát rájuk és hagyni, hogy vezessenek minket. A másik oldalon vannak emberek, akik ezt teljesen ignorálják, sőt a koronavírust és az egész pandémiát is tagadják, mondván, hogy ez csak a politikusok és maffiózók játéka, biznisze, akik így akarnak hiszékenysé-
günkön jól meggazdagodni.

Szerintem egyik állítás vagy hírkeltés sem helyes. Éppen a bibliai üzenet fényében tudunk ebben is helyes orientációt találni, józan látásokhoz jutni. Megpróbálom tehát mindezt összegezni, felhasználva Gerhard Maier gondolatait is, amelyeket Lukács-kommentárjában (a Lk 21,7–11-hez) ír, reflektálva Jézus apokaliptikus időkkal kapcsolatos kijelentéseire:⁶⁷

1. Jézus apokaliptikus beszédeivel *nem akar pánikot* vagy félelmet kelteni, hanem amikor az eljövendő próbákról és nehéz időkről beszél, reálisan várható eseményekről szól, és ezzel lelkigondozói szándékkal fel akarja készíteni hallgatóit a nehéz jövőre, hogy józanok maradjanak.

66 Vö. ún. „kis apokalipszist”, amelyet nemcsak Márk (13) idéz, hanem Máté (24–25) és Lukács is (20–21). Tanulmányunkban a Lukács szerinti szöveget követjük, aki saját véleményét vagy „igazolásait” is közli, mint például a csapások és pestis feltüntetésével (Lk 21,11).

67 MAIER: Lukács, 524–525.

2. Jézus *nem fest* semmilyen – főleg nem riasztó – *részletes képeket* a jövőről, hanem a nehéz időkről csak nagy vonalakban beszél.

3. Arra utal, hogy akkor is minden esemény *Isten ellenőrzése alatt marad*, és minden csak Isten jóváhagyásával és oltalma alatt történik. Vagyis, hogy Isten gyermekei ebben a kritikus történelmi időben is számíthatnak Isten oltalmára és segítségére.

4. Itt – Lukácsnál – *hét előjel* várható, úgymint: csábítás/ámítás, háborúk, földrengések, éhínség, ragályos betegségek (pandémiák), mindenféle szörnyűségek, égi jelek. De ezek még nem jelentik a tulajdonképpeni véget (Mt 24,6.8+par.). Ezeknek az előjeleknek csak az a küldetésük, hogy hirdessék: a vég közeledik, készülni kell.

5. Arra a kérdésre, hogy *Miért jönnek reánk ezek a szörnyűségek?* a Szentírás – beleszámítva az eddigi lokuszokat – azt mondja: Az emberek egyre inkább elhagyják az Istent, elhagyják a szeretetet, ártanak egymásnak, pusztítják önmagukat is, a természetet, Isten alkotását, és rombolják a teremtett világot. Nem respektálják az élet szabályait, amelyeket Isten állított fel nekünk. Isten megszólít, és hív minket magához: *verbálisan* (például érthetően hangzó evangéliummal), vagy *nonverbálisan*, de érezhetően. Isten szól fülünkbe, szemünkbe és agyunkba is, sőt fájdalmasan bőrünkön keresztül is. Természetesen, ez nem azt jelenti, hogy aki megkapja a koronavírust, és gyorsan megtér, már azon nyomban meg is gyógyul a vírustól, és nem hal meg. Életünk, és általában maga az élet, sokkal nagyobb titok, mint azt gondolnánk. És azt is tudhatjuk, hogy Isten különböző időt szánt nekünk, és különböző utakon vezet országába. Azt azonban tudhatjuk, hogy aki nem hajlandó alávetni magát Isten akaratának vagy elfogadni tisztító-nevelő ítéleteit, ott Isten cselekvése radikálisabb jelleget ölt.

Ahogy a Jelenések könyve is mondja (9,20–21):

A többi ember pedig, akiket nem öltek meg ezek a *csapások*, nem tértek meg kezük alkotásaitól, hanem imádták az ördögöket és a bálványokat, amelyeket aranyból és ezüsből, rézből, kőből meg fából készítettek, és amelyek sem látni, sem hallani, sem járni nem tudnak; és nem tértek meg gyilkosságaikból, varázslásaikból, paráználkodásaikból és lopásaikból sem.

Nekünk egyetlen feladatunk van: hirdetni Isten megváltó szeretetét és imádkozni, hogy Isten dolgai végbe mehessenek, rajtunk is, velünk is.

Ebben a mai komplikált időben – mint igehirdetőknél, lelkipásztoroknak és teológusoknak – egyszerre több feladatunk is van:

1. Hirdetnünk kell Isten ma is teljességgel és egyformán érvényes szeretetét, ahogy azt nekünk Jézus Krisztus kijelentette és hozzánk megbizonyította.

2. Készítenünk kell az embereket az Istenhez való bizalomra, az imádságra és akarata előtti alázatra.

3. Szeretettel – nem pedig fenyegetőzéssel és ítélkezve – kell hívnunk az embereket bűnbánatra, és Isten megbocsátását kell ígérnünk, amelyet Isten készséggel ad minden őszinte megtérőnek.

4. Segítenünk kell az embereknek szabadulni a zúgolódástól, hogy merészségükben vagy hitetlenségükben ne vonják Istent felelősségre, ha megbetegednek, vagy ha valaki közeli rokonuk meghal: *Miért tette ezt velük?*

5. Nem szabad bagatellizálni a pandémia komolyságát, hanem rá kell mutatni arra, hogy ezek *Isten jelei*, amelyek többek között azt is üzenik nekünk, hogy a világ a vége felé halad. Egyszer a történelmünk befejeződik. A halál egyszer átgázol rajtunk. Ez is eszköz Isten kezében, hogy megfordítsa e világ menetét az új teremtés felé.

6. Hangosan és egyértelműen hirdetnünk kell, hogy az élet vége vagy *ennek a világnak a pusztulása egyúttal nem jelenti a mi végünket is*. Isten új jövőt nyit, új eget és új földet teremt, ahol már nem lesz pestis, ragály – és emberi bűn sem. Isten új eszkatológiai civilizációt készít. És minden jelzés, amely ma csapásként vagy fájdalomként ér, Isten verbális és nonverbális jele, hogy Ő ebbe az új eszkatológiai civilizációba hív, vár és készít minket.

Felhasznált irodalom

- ALEXANDRE, Ch.: *Oracula Sibyllina*, Paris, Institut Galiciei, 1869.
- BACHMANN, M.: *Von Paulus zur Apokalypse – und weiter* (NTOA 91), Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2011.
- BAHNÍK V. (prel.): *Thukydides: Dějiny peloponnéské války*, Praha, Odeon, 1977.
- BARTON, G. A., Danel, a pre-Israelite hero of Galilee, in *Journal for Biblical Literature* 9 (1941), 213–25.
- BARTOŠ, H.–FISCHEROVÁ, S.: *Hippokratés. Vybrané spisy, (Hüppokratész. Válogatott írások)*, Praha, Oikoymenh, 2012.
- BECKBY, H.: *Anthologia Graeca VII* (Tusculum-Bücherei), München, Ernst Heimeran Verlag, 1957.
- BLASS, F.: Die Sibyllinen, in KAUTZSCH, E. (Hrsg.): *Die Apokryphen und Pseudepigraphen des Alten Testaments II.*, Hildesheim–Zürich–New York, Georg Olms Verlag, 1992, 177–217.
- BOVON, F.: *Das Evangelium nach Lukas 18,28–24,53* (KEK III/4), Neukirchen-Vluyn–Düsseldorf, Neukirchener Verlag–Patmos Verlag, 2009.
- BYRNE, J. P. (ed.): *Encyclopedia of Pestilence, Pandemics, and Plagues*, London, Greenwood Press, 2008.
- CONZELMANN, H.: Geschichte und Eschaton nach Mc 13, in *Zeitschrift für neutestamentliche Wissenschaft* (1959), 210–221.
- DAY, J.: *The Daniel of Ugarit and Ezekiel and the hero of the Book of Daniel*, in *Vetus Testamentum* 30 (1980), 174–184.
- DIOGENÉSZ LAERTIOSZ: *A filozófiában jeleskedők élete és nézetei I.*, (fordította: Rokay Zoltán), Budapest, JEL Kiadó, 2005.
- DRESSLER, H. H. P.: The identification of the Ugaritic Dnll with the Daniel of Ezekiel, in *Vetus Testamentum* 29 (1979), 152–161.
- DUNCAN-JONES, R. P.: The Impact of the Antonine Plague, in *Journal of Roman Archaeology* 9 (1996), 108–136.

- EICHRODT, W.: *Der Prophet Hesechiel* (ATD 22), Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1968.
- ERDŐS K.: *Pál apostol athéni beszéde*, Budapest, Magyar Egyetemi Nyomda, 1927.
- FERNGREN, G. B.: *Medicine and Health Care in Early Christianity*, Baltimore, Johns Hopkins University Press, 2009.
- FOHRER, G.: *Das Buch Hiob*, Berlin, Evangelische Verlagsanstalt, 1963.
- GIESEN, H.: *Die Offenbarung des Johannes*, RNT, Regensburg, Verlag Friedrich Pustet, 1997.
- GILLIAM, J. F.: The Plague under Marcus Aurelius, in *American Journal of Philology* 82 (1961), 225–251.
- GYÜRKI L.: *Szent Pál apostol útjain*, Budapest, Ecclesia, 1980.
- HALVER, R.: *Der Mythos im letzten Buch der Bibel*, Hamburg-Bergstedt, Evangelischer Verlag, 1964.
- HANÁK, P.–IVANOVÁ, K.–POTOMKOVÁ, J.: Hippokratés z Kósu – zakladatel moderní medicíny, (A kósi Hüppokratész – a modern orvostudomány alapítója), in *Pediatric pro praxi* 16 (2015), 201–202.
- HARDER, G.: Das eschatologische Geschichtsbild der sog. kleinen Apokalypse Mk 13, in *Theologia Viatorum* 4 (1952–1953), 71–107.
- HARRINGTON, W. J.: *Kniha Zjevení*, Sacra Pagina, Kostelní Vydří, Karmelitánské nakladatelství, 2012.
- HOFFMANN Zs.–HORVÁT, T. Á.: *Antik medicina és farmakológia*, Szeged, JATEPress, 2019.
- HOFFMANN Zs.–HORVÁT, T. Á.: *Mágia és varázslás az ókorban* (Ikonológia és Műértelmezés 15), Szeged, JATEPress, 2019.
- HOOYMAN, R. P. J.: Die Noe-Darstellung in der frühchristlichen Kunst: Eine christlich-archäologische Abhandlung zu J. Fink: Noe der Gerechte in der frühchristlichen Kunst, in *Vigiliae Christianae* 12 (1958/3), 13–135.
- KLEIN, H.: *Das Lukasevangelium* (KEK I/3), Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2006.
- KOLÁŘ A. (ford.): *Diogenés Laertios: Životy, názory a výroky proslulých filosofů*, Pelhřimov, Nová Tiskárna, 1995.
- KOVÁR, B.: Komáre chránili staroveký Rím, ale zároveň prispeli k jeho záhube (A szúnyogok védtek az ókori Rómát, de előidézték annak bukását is), in KOVÁR, B.–ZAJAC, O.–BENEDIKOVÁ, L. (eds.): *Epidémie v dejinách. Ludstvo v boji s neviditeľnými nepriateľmi* (Epidémiák a történelemben. Az emberiség harca láthatatlan ellenségeivel), Bratislava, Premedia, 2020, 48–54.
- KÖHLER, L.: *Der hebräische Mensch – Eine Schkizze*, Tübingen, Mohr Siebeck, 1953.
- KRAUS, H.-J.: *Psalmen II.: 60–150* (BK AT XV/2), Neukirchen-Vluyn, Neukirchener Verlag, 1978.
- KÜLLING, H.: Zur Bedeutung des Agnostos Theos. Eine Exegese zu Apostelgeschichte 17,22–23, in *Theologische Zeitschrift* 36 (1982/2), 65–83.
- LAMBRECHT, J.: *Die Redaktion der Markus-Apokalypse* (AB 28), Rom, Päpstliches Bibelinstitut, 1967.
- LITTMAN, R. J.–LITTMAN, M. L.: Galen and the Antonine Plague, in *American Journal of Philology* 94 (1973), 243–255.

- LUM, D.: *The Great Coronavirus Pandemic and Messages from the Prophets*, Eugene, Wipf and Stock Publishers, 2021.
- MAIER, G.: *Lukas* (Bibelkommentar – Neues Testament 2), Witten, SCM Brockhaus, 2013.
- MARX-WOLF, H.: Religion, Medicine, and Health, in LÖSSL, J.–BAKER-BRIAN, Nicolas J.: *A Companion to Religion in Late Antiquity*, John Wiley & Sons, 2018, 511–528.
- MRÁZEK, J.: *Zjevení Janovo* (János jelenései) (CEK NZ 21), Praha, Centrum biblických studií, 2009.
- MÜLLER, H.-P.: Die Plagen der Apokalypse. Eine formgeschichtliche Untersuchung, in *Zeitschrift für neutestamentliche Wissenschaft* 51 (1960), 268–278.
- NELSON, E.: Plagues of the Roman Republic, in BYRNE, J. P. (ed.): *Encyclopedia of Pestilence, Pandemics, and Plagues*, London, Greenwood Press, 2008, 538–540.
- NÉMETH Gy.: Két halotti beszéd, in *A zsarnokok utópiája. Antik tanulmányok*, Budapest, Atlantisz Könyvkiadó, 1996, 233–252, (Periklész halotti beszéde: 235–240).
- NOTH, M.: Noah, Daniel und Hiob in Ezechiel XIV, in *Vetus Testamentum* 1 (1951), 251–260.
- NUFFELEN, P. van: Galen, Divination and the Status of Medicine, in *Classical Quarterly* 64 (2014/1), 337–352.
- PASIPOULARIDES, A.: Galen, father of systematic medicine, in *International Journal of Cardiology* 172 (214), 47–58.
- PAUSANIAS: *Graeciae Descriptio*, Vol. I–III. (Hrsg.: Rocha-Pereira, M. H.), Leipzig, Teubner Verlagsgesellschaft, 1973–1989.
- PAUSZANIASZ: *Görögország leírása* I., (fordította: Muraközy Gyula), Máriabesnyő–Gödöllő, Attraktor, 2008.
- PEEK, W.: *Griechische Grabgedichte*, Berlin, Akademie Verlag, 1960.
- PERES I.: *Griechische Grabinschriften und neutestamentliche Eschatologie* (WUNT 175), Tübingen, Mohr Siebeck, 2003.
- SATAKE, A.: *Die Offenbarung des Johannes*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2008.
- SCHÄFLER, M.: *Die kerygmatische Bedeutung der dämonischen Mächte im Markusevangelium*, München, GRIN Verlag, 2004.
- SECORD, J.: Medicine beyond Galen in the Roman Empire and Late Antiquity, in *Studia Patristica* 81 (2017), 1–7.
- SEHDEV, P. S., The Origin of Quarantine, in *Arcanum – Clinical Infectious Diseases* 35 (2002), 1071–1072.
- SELLIN, E.: *Das Zwölfprophetenbuch* II. (KAT XII), Leipzig, A. Deichertsche Verlagsbuchhandlung D. Werner Scholl, 1930.
- SONNABEND, H.: *Katastrophen in der Antike*, Darmstadt-Mainz, Verlag Philipp von Zabern, 2013.
- STATHAKOPOULOS, D.: Plagues of the roman Empire, in BYRNE J. P. (ed.): *Encyclopedia of Pestilence, Pandemics, and Plagues*, London, Greenwood Press, 2008, 536–538.
- STOTT, J.: *Az apostolok cselekedetei*, Budapest, Harmat Kiadó, 2010.
- THUKÜDIDÉSZ: *A peloponneszoszi háború* (fordította: Muraközy Gyula), Budapest, Osiris Kiadó, 1999.

- THUKÜDIDÉSZ: A peloponnészoszi háború (részletek): A pestis, in HOSSZÚ Gy.–SEGESDI M. (szerk.): *Görög-római-ókeresztény írók I. Művelődéstörténeti szöveggyűjtemény*, Budapest, Halász és Társa Kiadó és Nyomda, 1992, 153–155.
- VARGA P. K.: Galénos és a filozófia, in *Deliberationes* 6–7 (2014), 215–223.
- WESTERMANN, C.: *Genesis 1–11* (BK AT I/1), Neukirchen-Vluyn, Neukirchener Verlag, 1976.
- WINKLE, S.: *Die Geschichte der Seuchen*, Köln, Artemis & Winkler, 2021.
- WOLTER, M.: *Das Lukasevangelium* (HNT 5), Tübingen, Mohr Siebeck, 2008.
- ZEMAN, A.: Pomohli epidémie šíreniu kresťanstva? (Mennyire segítették az epidémiák a keresztyénség terjedését?) in KOVÁR, B.–ZAJAC, O.–Benediková, L. (eds.): *Epidémie v dejinách. L'udstvo v boji s neviditeľnými nepriateľmi* (Epidémiák a történelemben. Az emberiség harca láthatatlan ellenségeivel), Bratislava, Pre-media, 2020, 48–54.
- ZIMMERLI, W.: *Ezechiel* (BK AT XIII/1–2), Neukirchen-Vluyn, Neukirchener Verlag, 1969.

GÁL JUDIT

Korunk „elkülönítője” – COVID-19

„Kizárták tehát Mirjamat hét napra a táborból,
és a nép nem indult el arról a helyről,
amíg vissza nem hívták Mirjamat.”

(Num.12,15)

ABSTRACT

Isolation of our era: COVID-19

Patients infected by COVID-19, quarantined at home or isolated in hospital rooms, have more to fight, not only the virus. The tremendous infection and the isolation from family and friends cause physical and spiritual problems as well. This study analyses the inner struggles of patients and the empowering and encouraging process of pastoral care through a hospital chaplain's cases. What kind of support can be given to patients and families by the chaplain, pastors, churches, community? An analysis of the short term experiences and the cases we have had so far accentuates some areas of our service.

ABSZTRAKT

A COVID-19 fertőzés miatt otthoni karanténba vagy kórházi izolációba kerülő betegeknek nem csak a vírussal kell megküzdeniük. A betegség és a családtól, barátoktól való elzártság fizikai és lelki csendet, sokszor „levegőtleniséget” hordoz. Jelen tanulmány a gyakorlati tapasztalatokon keresztül vizsgálja a betegben zajló lelki történéseket és a lelkigondozás bátorító, erősítő útjait ebben a helyzetben. Milyen segítséget nyújthat a kórház-lelkész, a gyülekezet, a közösség? A rövidtávú tapasztalatok elemzése szolgálatunk hangsúlyos területeire mutat rá. Kulcsfogalmak: jelenlét, közösségvállalás, kontroll, a halál misztériuma

A 2020-as esztendő új helyzettel és új fogalmakkal szembesített mindannyiunkat: karantén, kötelező maszkviselés, online oktatás, PCR-teszt, „maradj otthon” stb. Az egészségügyi intézményben ehhez sok egyéb életkép adódott: védőöltözetben érkező mentősök, járványügyi előírások, bezáruló körtermek és osztályok, állandó fertőtlenítés, riadt szakdolgozók: mi lesz, mit viszek haza, mi történik, ha mi is megfertőzödünk, lélegeztetőgépek, katonák megjelenése, betegek érkezése és újabb mentők sora, látogatási tilalom, kavargó érzések, bizonytalanság. Látva mindezeket, hallva a napi híreket, egyre hangosabb lett a belső kérdés: hogyan segíthetek? Mit tehetek keresztyén emberként? Mi a feladatom lelkészként, kórházlelkészként?

Az eltelt időszak, különösen a „második hullám” hat hónapja nem csak emberileg, de lelkési identitásomban is kiemelt vagy éppen helyreigazított néhány puzzle darabot. Jelen tanulmányban ebből szeretnék kiemelni három fogalompárt: *jelenlét és közösségvállalás, kontrollvesztés és félelem, halálközelség és misztérium*. A gondolatok háttérében a hétköznapi kórházi szolgálat, valós történetek, feltett kérdések megtalált válaszai és a megválaszolatlan kérdőjelek állnak.

Mindenekelőtt fontos szembenézni az Ige valóságával: „minden érhet mindenkít”. (Préd 9,2) Vagyis egy járvány idején sem a hívó gög, sem a palást nem jelent védelmet: az Úr gyermeke is megfertőződhet, súlyos tünetekkel küzdhet, akár

gépi lélegeztetésre is szorulhat, a lelkész családja sem védett a vírussal szemben, ő maga is lehet hordozó, aggódhat és karanténba kerülhet. Küzdhet félelmekkel, bűntudattal, miértekkkel. Nincs mindenre válasza! De bízhat abban, hogy – mind életében, mind halálában – az Úr kegyelmének védeltségében van, akármi történjen is. Ember voltában éppen olyan, mint bármelyik embertársa – sérülékeny, kiszolgáltatott, cserépedény. Ugyanakkor Krisztus gyermekeként mégis van egy másik látása, értelmezése, kapaszkodója, bizonyossága is. Lelkipásztorként ennek továbbadására küldettünk.

1. Jelenlét és közösségvállalás

Isten ígéreteinek visszatérő valósága: jelen vagyok, jelen leszek. A karácsonyi titok, az incarnatio erőteljesen hirdeti ennek kézzelfogható tényét. Az Isten–ember távolság legyőzött Krisztus által, miközben az emberi közelség megélése is létkérdésé válhat. Hogyan befolyásolja ez a belső állapotot?

A járványügyi helyzetben betegek, családok, segítők számára meghatározó tény a „távolságtartás” szabálya. (Nehéz ezt a társadalom egyéb területein – pl. kijárási tilalom, online oktatás, gyülekezési korlátozások – is hosszan tartóan elviselni.) Mivel a kórházban lehetetlen elkerülni az érintést, a látogatási tilalom bevezetése természetes és érthető döntés. Azonban ez azt jelenti, hogy a beteg kapcsolatot tartani csak telefonon tud (feltéve, ha van kívül kapcsolatot tartania, ha nincs olyan állapotban, hogy nehezére esik a beszéd, ha nem küzd nagyothallással, ha van, aki töltőre tegye a készüléket stb.). Emiatt is sok időt tölt egyedül, magányosan, bezárva a beteg testébe és riadt gondolataiba. Ha nem egyedül van a szobában, érzékeli a körülötte levők kínlódását, félelmét. Segítőiből csak egy-egy szempárt lát, hiszen a védőruhában elvész az emberi közelség. Természetesen nagyon sokan otthon kerülnek karanténba, esetleg nagyon enyhe tünetekkel vagy annak a hiányával – mégis elkülönülve. „Hozta az élelmet, de letette az ajtóban, csak beköszönt a zárt ajtón”; „külön szobába költöztünk a férjemmel/gyerekemmel”; „amihez hozzáértem fertőtleníteni kellett, nehogy megfertőzzem a családtagjaimat”. Vagyis a vírusfertőzés még a családon belül is távolságtartóvá tesz, s a teremtési rendben kimondott „nem jó” („Nem jó az embernek egyedül lenni” – 1Móz 2,18) a hétköznapi járulékos részévé válik. A jelenlevő bizonytalansággal, félelemmel, esetleges gyengeséggel és egyéb testi tünettől sokan úgy érzik, hogy egyedül kell megküzdeniük. Milyen áldás lehet a Jézustól kapott bizonyosság: „és íme én veletek vagyok minden napon...” (Mt 28,20).

1.1. Krisztusi jelenlét – személyes jelenlét – közösségvállalás

Barth írja:

Jézus Krisztus elképzelhetetlen az övéi nélkül. Ő úgy az, aki, hogy közöttünk van [...] az ember nincs magára hagyva, hanem találkozik a valamennyiünket túlszárnyaló

szabadságban most is, itt is újra eljövő Megbékéltetővel, és éppen ebben a találkozásban, amely az ember minden problémája közepette jön létre, nyer az ember megtartást, elrejtettséget, vigaszt, táplálékot, vezetést.¹

Vagyis az embernek legmagányosabb állapotában még inkább szüksége, hogy felfedezze, felismerje a közel levő Urat. Emlékeztetni kell minél többeket, hogy meghallhassák: nincsenek egyedül. Ezért meghatározó a lelkeszi szolgálatban a személyes jelenlét, ami jelenti egyrészt a valóságos fizikai jelenlétet, valamint a személyes kapcsolatot felkínáló, személyre szabott, kezdeményező megszólítást. Meggyőződésem, hogy minél nagyobb a baj egy közösség, település, csoport életében, annál inkább jelen kell lennie a lelkesznek. Életközösségben és sorsközösségben egyaránt. A próféták életében döntő volt ennek a kettőnek a megélése – gondoljunk például a fogságba hurcolt Jeremiásra. Tény: a sorsközösség-vállalás teszi hitelesebbé szolgálatunkat.

A média által felkínált „kezdeményező”, folyamatosan nyújtott „jelenlét” (hírek, információk, „fake news”) hatalmas pozitív és negatív erővel bír. Ugyanakkor a valódi emberi kapcsolatokat nem képes pótolni más. Kapcsolataink minősége és a mélyen megélt belső élet lehet olyan ellenszer, mely erős támaszt nyújt. A lelki reziliencia növelésének egyik támasza éppen az erős érzelmi kapcsolat.² Ott állni az összetört, félelemmel terhelt, bizonytalan jövőre tekintő embertárs mellett személyesen, telefonhívással, imával (amiről tud), neki szóló üzenettel (ez már önmagában is üzenetet hordoz), s közben rámutatni arra, aki kitilthatatlanul, zárt ajtókon átlépve is közel van, közel akar lenni – hatalmas lehetőség. Kért, várt, nem igényelt, de elvárt szolgálat ez a szolgálatás helyett.

A kórház világában számos találkozásra kerül sor olyanokkal, akik nem egyháztagok, akik lehetnek akár hitetlenek, akár a „maguk módján hívők”. A covidos kórtermekben (nagyon hálás vagyok azért, hogy folyamatosan bármelyik kórterembe bemehetek, természetesen védőruhában) élő tapasztalat a lelki éhség: „mondjon valamit, ami segít!”, „de jó, hogy értünk is imádkozott”; köszönjük, hogy bejött közénk”. Természetesen az egyéb formában való „vele lét” (telefon, levél, SMS, egyéb felületek) éppen így jelezheti a beteg számára: itt vagyok a számadra, gondolkod rád, veled küzdök. Tenni kell ezt akkor is, ha a baj elmúltával eltűnnek sokan, de nem tűnnek el az emlékek, s a lelki puzzle darabkák segítettek abban, hogy az a másik bírja tovább. A segítő szerepe az, hogy erősítse az életet, az élni akarást, az élni tudást, a kitartást. A „jelen vagyok számadra” üzenete: a szeretet küldetésének megélése.

A járvány sokakban indította el a segítség lelkületét. Egyének, közösségek, cégek egyaránt megmozdultak. A kampányok őszintesége sohasem kérdőjelezhető meg, épp ezért mindig össze kell fogni mindazokkal, akik jót akarnak, jót tesznek. S közben ugyanannak a Jelenlétnek a valóságára csodálkozhatunk rá az irgalmasság lelkületében, néha hitelesebben.

¹ BARTH: Az Ő jelenléte, 57.

² CUCCI: A koronavírus pszichológiája, 4–6.

A közösségvállalás ereje az egészségügyi dolgozók közötti jelenlétben is megmutatkozik. Ők nem tehetik meg, hogy „kivonulnak”, szabadságra mennek, „bezárnak” a krízishelyzetben. Különös aktualitása van a béres és a pásztor képének: „Aki béres és nem pásztor, akinek a juhok nem tulajdonai, látja a farkast jönni, elhagyja a juhokat és elfut [...]. A béres azért fut el, mert csak béres, és nem törődik a juhokkal.” (Jn 10,12–13) A sorsközösség megélésének számtalan módja lehet, a lelkipásztor feladata ennek megtalálása.

2. Kontrollvesztés, félelem

A betegség mindig emlékeztet az ember törekeny cserépedény voltára. Azért nehéz ez, mert az ember hosszú távon nem, vagy nagyon nehezen tudja elviselni, ha kontrollvesztett állapotba kerül. A kiegyensúlyozott élethez szükség van a biztonságot adó biztos pontokra, kiszámítható folyamatokra, annak hitére és tudására, hogy vannak, akik kézben tartják a történéseket. A vallásos megküzdés három leggyakoribb formájában (önirányító, belenyugvó, együttműködő) éppen a kontroll kérdése válik hangsúlyossá.³ Korunk embere, aki az önirányító, önmegvalósító szerep „megszállottja”, sokszor nem tud mit kezdeni olyan erővel, történésekkel, amelyek felülírják az ember által kézben tartott folyamatokat. Nem tud – talán mert nem akar – szembenézni „*az Úr uralkodik*” valóságával (Zsolt 97,1), s ez sokszor a vallásos ember hozzáállására is jellemző. Bármennyire is kreatívan, számtalan megoldást keresve, kipróbálva éli meg valaki a krízishelyzeteket, ha nem talál megoldást, még inkább kétségbeesik. „A felfokozott kontroll lehetőségeit is felülmúló kiszámíthatatlanság és magatehetetlenség szorongásba, haragba, depresszióba, szomorúságba vált át, ami még inkább nehezíti a helyzetet.”⁴

A COVID-19 vírus miatti kontrollvesztett valóság a betegekben, a családokban, a segítőkben és a társadalomban ezeket az érzéseket szabadította fel. Eleinte a félelem ereje söpört végig: ki mit hordoz, mit kap el, mi történik, ha lélegeztetőre kerül, mi történik, ha hazaviszi a vírust, milyen védekezés elég, van-e, ami elég stb.? Akik tünetekkel küzdöttek, rettegtek: mi jön ezután? Leküzdí a szervezete a bajt, hat a gyógyszer, vagy súlyosbodik az állapot? S közben jöttek hírek ismerősökről, híres ismeretlenekről, akik szintén megbetegedtek, sőt súlyos tünetekkel küzdöttek, vagy éppen legyőzettek. A félelmet mindezek csak fokozták, s a rettegő ember kapaszkodókat keres. Egyre többen csatlakoztak az imádsághoz, kérték az imát – hittel vagy azzal a bizonytalansággal: hátha ez segít. Kibírni, megküzdenni, legyőzni – mélyről jövő vágyként fogalmazódott meg. Pedig a félelmet nem a bátorság tudja kiűzni, hanem a bizalom. Hol van Isten a bajban? Miért adta ránk? Megérdemeltük! Megérdemeltük? Kimondott és kimondatlan kérdések fogalmazódnak meg. A lelkigondozás sokszor nem segít a válaszok megtalálásában, de a kérdések megfogalmazásában és kimondhatóságában igen. Mindig óvakodnunk kell a gyors és leegyszerűsített válaszoktól. Ugyanakkor kérdés, hogy a félelemre

³ SIBA–THOMA–SZABÓNÉ LÁSZLÓ: Határátlépés karanténban, 41–42.

⁴ I. m., 42.

van-e olyan gyógyír a hitünkben, amelyet felkínálhatunk. J. Lennox így fogalmaz: „nem attól lesz valaki keresztyén, hogy megoldotta a fájdalom, a szenvedés és a koronavírus problémáját, hanem hogy szeretettel és bizalommal fordul Isten felé, aki maga is szenvedett”⁵ Nincs más utunk és eszközünk, csak a krisztusi bátorítás és ígéret: „Bízzatok, én vagyok, ne féljete” (Mk 6,50) – mondja a háborgó tengeren közeledő Jézus. Az Ő lelkigondozása mindig jelenlét, együttérzés, folyamat, erőáradás, feladat, találkozás a szükségletben, reményre találás. Nem megfelelő technikákkal, hanem a Lélek munkája által.⁶ Fel kell kínálni, hangoznia kell az Igének, ami különös erővel szólal meg. (Sokszor emlegetem azt az idős nénit, aki szobatársa volt egy covidos kórteremben a másik betegársnak, aki mellett Igét olvastam. Az ismeretlen beteg egyre hangosabban kérte: Ide is jöjjön! Én is akarom hallani. Nekem is mondjon ilyeneket!)

A zsolttárok megkínlódott mondatai mélységekből indulnak, s bizonyosságra, megelőlegezett biztonságérzetre, hálaadásra jutnak el. Az élő és ható Igének „kített” ember változhat, mert az Ige „elvégzi, amiért küldetett”. Ritka pillanat, amikor valaki ezt azonnal megérzi, átéli, de az élő víz hatásának tényét senki nem kérdőjelezheti meg. Többen fogalmazták meg, milyen konkrét kapaszkodót nyújtott egy-egy Ige. Egy fiatal nőbeteg a napok múlását a kapott Igék erejével kötötte össze. Nem véletlen, hogy az online ígéhirdetésekre, rövid áhítatokra, igei üzenetekre sokkal többen mozdulnak meg (legalább egy kattintással, otthoni fotelben), mint a vírus előtti időszakban a hívogató harangszóra. Nagy felelősségünk, mit és hogyan közvetítünk.

A félelem idővel állandósuló szorongássá változik. Ez a még kevésbé kézzelfogható, belső nyugtalanság már nemcsak a közvetlen betegség okozta állapotról szól, hanem a sokkal messzebb mutató bizonytalanságról. Meddig tart? Van-e visszatérés a régi életünkbe? A kiszámíthatatlanság réme nem múlik akkor sem, amikor naponta igen konkrét számokat hallunk: újabb fertőzésről, gyógyultakról, elhunytakról, beoltottakról. A számok viszonylagosak – a sok ezer között talán csak egy adat, egy ember. De az az egy valakinek az édesanyja, testvére, nagymamája, munkatársa, kedvese. Az az egy, akiről bármelyik közösség így kiálthatna: „Uram, akit szeretsz, beteg” (Jn 11,3).

Néhány kórházi osztály üzenőfalára gyermekrajzok kerültek. Talán óvodások, kisiskolások készítettek, és látták el üzenetekkel: „Köszönjük! Büszkék vagyunk rátok! Vigyázzatok magatokra! Vigyázzatok anyára!” A kedves, szívmengető színes rajzok emlékeztetnek a kinti világra, emlékeztetnek az életre. Mert a kórteremben olyan színtelenné válik, elszürkül sok minden. A gépek egyhangú kattogása mellett alig hangoznak szavak. Pedig belül is kattog – az emlék, a hiány, a félelem, a várakozás, az ima, s sokszor az üres csend. Jó, hogy lehet és kell sokszor emlékeztetni: most is imádkoznak Önért – otthon, a gyülekezetben, az imakörökben, sőt hittanórás gyermekek is az iskolában. Nincs egyedül! Krízis idején az emberek összefognak – mivel a közös rém legyőzése közös erőfeszítést igényel. Mennyire fontos a közösségeinkben az imakörök élő szolgálata, hittel, kitartással. Hiszen

⁵ LENNOX: Hol van Isten a koronavírus idején?, 49.

⁶ WRIGHT: The Complete Guide to Crisis and Trauma Counseling, 17–26.

harcolni nemcsak a völgyben, de a hegyen is kell – feltartott kézzel, egymás kezét emelve. A völgyben harcolók hadd tudjanak róla...

3. Halálközelség és misztérium

„Belépett ablakainkon a halál, bejött palotáinkba” – olvassuk Jeremiás könyvében (Jer 9,20). Ez a közelség az elmúlt évtizedekben egyre ismeretlenebbé vált, hiszen a halál inkább személytelenebbé, a gyász pedig individuálissá vált. Eltűntek rítusok, amelyek segítették az elengedést. A haldokló otthonról a kórházba került és kerül, a közösség pedig nem vesz részt az egyéni és a családi gyászfolyamatban. A pandémia során azonban a szinte tabuként „kirekesztett” halál közel jött. Egyre többek, „hírességek”, „celebek”, vezetők, ismert emberek nevei jelennek meg a médiában, hírekben, beszélgetésekben. Vele is megtörtént – velem is megtörténhet? A mi családunkban is van fertőzött, vajon hova fordul a történet? Mi lesz, ha kórházba kerül? Mi lesz, ha lélegeztetőre teszik? Kinek ér véget, és kinek van tovább?

Néhány évtizeddel ezelőtt az emberek, ha az elmenetelre gondoltak, nem akartak felkészületlenül átlépni a nagy kapun. Ma sokkal inkább a gyors, fájdalommentes, esetleg álomban érkező halálra vágyik a XXI. századi ember. Nincs bátorság a felkészülésre, nem kell a lelkes a haldokló mellé, s a technika korának haldoklása egyfajta „elhalványulás”⁷ Az egyre több országban megjelent legális eutanázia lényege éppen abban áll, hogy a „felvilágosult ember” saját kezébe akarja venni nemcsak az életét, de a halálát is – eldöntve mit akar és mit nem. Ebbe a folyamatba hasított bele a járvány, ahol minden kiesik az ember kezéből, minden kiszámíthatatlanná válik, s kiderül: nem mi írjuk a történetet, legfeljebb csak egy részét. A halállal kapcsolatos saját döntések helyett az életért való küzdelemre tevődött a hangsúly.

A halálfélelem, az elmenetel eshetőségének gondolata nagyon sok betegben felmerül. Amikor kiderül a tüdőgyulladás ténye, a vírus által érintett tüdőfelület százalékos aránya, amikor először felkerül az oxigént pótló cső, majd maszk, esetleg jönnek a „nincs elég levegőm” érzések, órák, napok, éjszakák – sokan számolnak be arról, hogy azokra gondolnak, akik már elmentek a minden élők útján. Szülők, nagyszülők, testvérek, rokonok képe, emléke jelenik meg. Az érzelmi labilitás mélységei és magasságai a lelket viselik meg. Lélekharc folyik a gyengülő testben. Olyan jó volt hallani – néha csak utólag –, amikor arról számoltak be felépülő betegek, hogy mennyire fontossá lett egy-egy Ige, milyen ösztönössé vált a Miatyánk szavainak sokkal mélyebben ható értelme vagy csak gondolati foszlánya ebben az állapotban.

A haldokló mellett, a halál közelségében elfognak a szavak, elnémulunk – ám erőforrássá válik az Isten szava! „Várván vártam az Urat, és ő lehajolt hozzám [...] Kiemelt a pusztulás verméből” (Zsolt 40,2–3); „Elmegyek, helyet készíteni számotokra [...], hogy ahol én vagyok, ti is ott legyetek” (Jn 14,2,3); „Ne félj, mert

⁷ PAGLIA: Nővérünk, a halál, 225–228.

megváltottalak, neveden szólítottalak, enyém vagy...” (Ézs 43,1). Megváltozott a felkészülés lehetősége – soha nem tudni, kihez érkezhettek még holnap is, s ki az, akiről csak ennyit mondanak: ő már elment. Igen, megváltozik a lelkész jelenléte ezekben a helyzetekben. Hittem és hiszem, hogy az elmenő is érzékeli azt, ami körülötte történik. A lélegeztetőgépek kattogó hangja mellett, a mélyaltatásban levők ágyánál fogalmazódott meg egyértelműen: talán nem a fülével, agysejteivel „hallja” a szavakat, hanem a lelkével, szívével. S fontos, hogy még felfoghatja: Isten itt is vele van. Fogja a kezét, vezeti tovább, ha menni kell innen. Van ígéret az örökéletre, üdvösségre. Fontos közvetítői feladattá vált elmondani a család üzeneteit: hogy szeretik, hogy kérik ne adja fel, hogy őket is Isten kegyelme és ereje hordozza. Fontossá vált az érintés: talán utoljára megsimogatni a lázas, vagy verejtékes homlokot, áldani és átengedni.

Panglia Vincenzo így fogalma a haldokló jogaival kapcsolatban:

Az igazi méltóság az, amit a törékeny beteg akkor érez meg, amikor finoman, érzéssel ápolják, szeretettel és nagylelkű odafigyeléssel kísérik. A méltóság nem más, mint hogy személyként ismernek el minket mindig, minden körülmények között, minden élethelyzetben. A közelség, a fizikai kontaktus – egy hosszabb kézfogás, egy kedvesen kimondott szó, egy simogatás az arcon az élet utolsó pillanataiban – tanúsítja azt a nagy méltóságot, amellyel a haldokló rendelkezik.⁸

Ezért is olyan fájó, hogy a Covidos beteg mellett nagyon ritkán lehet ott a családtag (sokszor ők is fertőzöttek), hogy elbúcsúzzon, hogy a szeretetével, szavaival ölelje át az elmenőt. Az ápoló személyzet gondoz, kezel, teszi, amit lehet – a „vele lét” a lelkész számára is csak rövid ideig lehetséges. Mi segíti az elmenőt?

A halál különös misztérium (latin: *mysterium* = rejtelem, titkos tudás) – görög: *müszterion* (titkos tan). Bonhoeffer látása szerint a halálban az ember nem túljut valamin, hanem az Isten országa jön hozzá el.⁹

Szemközt a halállal nem beszélhetünk fatalista módon: „Ezt Isten akarja”; hozzá kell tennünk a másikat is: „Isten ezt nem akarja”. A halál megmutatja, hogy a világ nem olyan, mint amilyennek lennie kellene, hanem hogy szüksége van a megváltásra. Egyedül Krisztus a halál legyőzése¹⁰

Ez a személyes hit az egyedül tovább vivő bizonyosság a haldoklót körülvevő szakadékban. Ennek hirdetésére, megélésére, reménységére küldettünk – a betegség, az intenzív osztály, az elmenőt körülvevő családtagok, vagy éppen egészségügyi személyzet között. Ki tudná felfogni és megmagyarázni a feltámadás csodáját, az éppen kihunyó élet-fény, az utolsó lehelet, a teljes elszakadás pillanatában? „A halál időpontja...” mondja az orvos. Elment, itt hagyott, vége – suttogja, jajgatja a hozzátartozó. Sajnáljuk – mondja a segítő. Feltámad! – zengi a csodát Isten gyermeke – fájó lélekkel, könnyes szemmel, néha összetört szívvel, szótlánul is. Titok

⁸ PAGLIA: Nővérünk, a halál, 175.

⁹ BONHOEFFER: Hűség a világhoz, 100.

¹⁰ I. m., 101.

és csoda veszi körül az elmenőt. Két világ határán járunk, de bizonyossággal: „Mint aki látja a láthatatlant” (Zsid 10,27b).

A COVID-19 járvány időszaka – ami még mindig zajlik, tanít. Életről, halálról, küzdelemről, összefogásról, küldetésről. Tanít, mert megállít, s újra-gondolásra serkent. Egyénileg és együtt. Lelkészként és emberként. Emlékeztet: meg kell várni azokat, akik elkülönítőben vannak – akár karanténban, kórházban, vagy éppen saját félelmeik, gondolatik, hitvallásaik elkülönítőjében. Továbbmenni csak együtt lehet...

Felhasznált irodalom

- BARTH, K.: Az Ő jelenléte, in *Szemvillanások. Elgondolkodtató szövegek. Válogatta Eberhard Busch*, (Eredeti címe: Augenblicke. Texte zur Besinnung ausgewählt von Eberhard Busch, 2001), Budapest, Kálvin Kiadó, 2006, 57.
- BONHOEFFER, D.: Hűség a világhoz. Meditációk, (Eredeti címe: Treue zur Welt. Meditationen, München, 1971), in Poór, J. (szerk.): *Szöveggyűjtemény Karl Barth, Dietrich Bonhoeffer, Paul Tillich műveiből*, (Filozófiai Oktatók Továbbképző és Információs Központja Debreceni Munkabizottságának Füzetei 2), Debrecen, DEÁSZ Nyomda, 1985, 65–121.
- CUCCI, G. S. J.: A koronavírus pszichológiája, in *Embertárs* 18 (2020/1), 4–6.
- LENNOX, J. C.: *Hol van Isten a koronavírus idején?*, (Eredeti címe: Where is God in a Coronavirus World?, 2020), Budapest, Harmat Kiadó, 2020.
- PAGLIA, V.: *Nővérünk, a halál – Az élet és a halál méltósága*, (Eredeti címe: Sorella morte – La dignità del vivere e del morire, 2016), Budapest, Új Ember – Magyar Kurír, 2017.
- SIBA, B.–THOMA, L.–SZABÓNÉ LÁSZLÓ, L.: Határátlépés karanténban – (Hit)élet négy fal között, in *Embertárs* 18 (2020/1), 41–42.
- WRIGHT, H. N.: *The Complete Guide to Crisis and Trauma Counseling. What to Do and Say When it Matters Most! Updated and Expanded*, 2th edition, Ventura, Regal, 2011.

KATHYNÉ MOGYORÓSSY ANITA

A COVID-19 világjárvány és a karantén hatásai mentális egészségünkre

ABSTRACT

A pandemic in general, and within that quarantine in particular, can be considered a state of crisis from a psychological point of view. The crisis is both a threat and an opportunity. In case of successful coping, post-traumatic growth may occur. Post-traumatic growth (PTG) is a theory which explains that people who endure psychological struggle following adversity can often see positive growth afterward. Post-traumatic growth is closely related to the faith dimension of religiousness. Existential anxiety and many other types of anxiety can intensify during a crisis. Persistent anxiety, unprocessed losses and incomplete coping leads to various symptoms and diseases, so it is important to offer specific solutions.

1. Pandémia, karantén mint krízishelyzet

A lélektani krízisállapot jellemzőit Caplan írta le 1964-ben. Elmélete szerint krízisről akkor beszélünk, ha egy személy kénytelen olyan váratlan (főleg külső) körülménnyel szembenézni, amely fenyegeti őt, veszélyezteti a lelki egyensúlyát. Ezt a helyzetet – bár mindennél fontosabb lenne számára – nem képes sem elkerülni, sem megoldani a szokásos problémamegoldó eszközeivel, stratégiáival.¹

Krízishelyzetekről nem csupán egy személy, de egy nagyobb emberi közösség (társadalom) esetében is beszélhetünk. A jelen pandémiás helyzet is tekinthető olyan társadalmi krízisnek, amely sokféle személyes krízishelyzet lehetőségét rejti magában.

Írásomban a járvány, a karantén, a korlátozások, az online oktatás nehézségeit, kihívásait, veszélyeit és lehetőségeit veszem sorra, elsősorban a hallgatók élethelyzetét tekintve, saját tanácsadói tapasztalataimat is beleszőve.

A modern szakirodalom a krízisről szólva kiemeli annak kétarcúságát: egyszerre jelent veszélyt (akár a személy megsemmisülését), de egyben esélyt is a fejlődésre: a krízisállapotot megelőzőnél magasabb szintű problémamegoldást, lelki energiák mozgósításának képességét. Ez a kettősség már görög szó etimológiájának vizsgálatakor is feltűnhet: fordulópontot jelent – a beteg állapota rosszra vagy éppen jóra fordul.²

Jól ismerhetjük a krízis által nyújtott lehetőségeket a Szentírásból is. Isten gyakran éppen a nehéz, kilátástalannak tűnő helyzeteket tudja a javunkra fordítani.

¹ HAJDUSKA: Krízislélektan, 9.

² I. m., II.

„Mert a nyomorúság sok próbája között bőséges az ő örömük, és nagy szegénységükből a tisztaszívűség gazdagsága lett.” (2Kor 8,2)

A krízis megélése és tudatosítása során felfedezhetünk vagy kifejleszthetünk magunkban új megküzdési módokat, konfliktuskezelési stratégiákat. Újraértékelhetjük a fontossági sorrendünket, új, vagy más célokat tűzhetünk ki.

2. Poszttraumás növekedés

Tedeschi és Calhoun 1996-ban alkották meg a poszttraumás növekedés (PTN) fogalmát, ami nagyfokú kihívást jelentő életkörülményekkel (nevezhetjük krízishelyzetnek) való megküzdés nyomán megélt pozitív, pszichológiai változás.³ Későbbi vizsgálataikban a PTN öt tartományát tárták fel:

- az élet fokozottabb megbecsülése
- nagyobb intimitású, értékes kapcsolatok átélése, kialakítása
- a személyes erő, kompetencia fokozott érzete
- új lehetőségek és életpályák felfedezése, megváltozott prioritások
- spirituális változás

A fejlődést nem maga a trauma váltja ki, hanem a krízissel való megküzdés, a megváltozott körülményekhez való sikeres adaptáció.⁴

Több szerző foglalkozik a poszttraumás növekedés és a vallásosság kapcsolatával. Kenneth Pargament és munkatársai kutatásukban a vallásosság három olyan komponensét különítették el, melyek fontos szerepet játszhatnak a traumatikus események utáni növekedésben. A spiritualitás:

- támogatást és erőt nyújthat a nehézségek idején,
- döntő szerepet játszhat a jelentésadásban, abban, ahogyan a velünk történeteket értelmezzük, kognitívan feldolgozzuk,
- elősegítheti az életcélok és prioritások átalakítását.⁵

Dormán Júlia és munkatársai a vallásosság és a PTN viszonyát komplex módon vizsgálták. A vallásosságon belül három dimenziót különítettek el: hit, vallásos keresés és vallásos konformitás. Azt tapasztalták, hogy ezek közül legszorosabb kapcsolatban a hit áll a poszttraumás növekedéssel, mégpedig annak a „spirituális változás” dimenzióján keresztül. Mit jelent ez? Ha egy olyan személy, akit a hit magas szintje jellemez, traumatikus helyzetben spirituális változáson megy keresztül, akkor ez a növekedés megjelenik az élete más területein (a PTN további dimenzióiban) is. Ha azonban a trauma hatására nem történik spirituális változás, növekedés sem mérhető. Ha a személy aktívan bevonja vallásosságát a megküzdés folyamatába (pl. hittel imádkozik), ez a vallásosság fejlődésében is meg fog mutatkozni.

³ TEDESCHI–CALHOUN: Posttraumatic Growth Inventory, 455.

⁴ TEDESCHI–CALHOUN: Poszttraumás növekedés, 38.

⁵ PARGAMENT–DESAI–MCCONELL: Spirituality a pathway to post-traumatic growth, 135.

Fontos azonban az az eredmény is, hogy jellemezzenek bár valakit erős vallásos nézetek, ha ezek a nézetek merevek és nem érintik az élete többi területét (nem éli meg a hitét), akkor a negatív életesemények nem vezetnek poszttraumás növekedéshez.

Tehát elmondható, hogy az a hit, amely életünk megpróbáltatásai hatására fejlődésen megy keresztül, az élet összes területén növekedést hoz: új lehetőségekre nyit kaput, átrendezi a prioritásokat, növeli az önmagunkba és másokba vetett bizalmat.⁶

3. Szorongáskeltő tényezők

Ha egyetlen fogalmat kellene választani a helyzet leírására, akkor az az Irvin D. Yalom pszichoterapeuta által vizsgált *egzisztenciális szorongás* lenne. Yalom az egzisztenciális pszichoterápia elméletében az emberi lét négy alapvető sajátosságáról, a „négy végső aggodalomról” beszél, melyek a halál, a szabadság (egyéni felelősség), az elszigeteltség (egyedül lépünk be az életbe és egyedül is távozzunk belőle) és a jelentésnélküliség (mi az élet értelme?). Ezekkel a kérdésekkel mindenkinek meg kell küzdeni és meg kell találni rá a válaszukat.⁷ Paul Tillich teológus az egzisztenciális szorongás három dimenzióját írja le, melyek a szorongás három típusában manifesztálódhatnak: a haláltól, a bűntől és az értelmetlenség érzésétől való szorongásban.⁸

Ezekre az alapvető szorongástípusokra vezethető vissza a mindennapi életünk számos kisebb-nagyobb szorongása. A mindennapi életünk – ami manapság nem is olyan hétköznapi. Közel jött a veszély, a betegség és a halál – amelyekről szeretjük azt gondolni, hogy azok csak másokkal szoktak megtörténni.

A hallgatók körében a *halálfélelem* kevésbé jellemző, ami életkori sajátosság, hiszen a serdülőkor krízisén túljutva az ifjú inkább az élet feladataira, a jövő célkitűzéseire koncentrálnak. Fizikálisan és kognitív funkcióinkat tekintve egyaránt ez az életkor nyújtja a legmagasabb teljesítmény lehetőségét. Ennek az energiának a kényszerű korlátozása azonban vezethet szorongáshoz, ahhoz az érzéshez, hogy értékes időt vesztegetünk el a karanténban gubbasztással.

A halál veszélye inkább a hozzátartozók féltésében jelenik meg. A veszélyeztetettebb korosztályok védelme egyben elszigetelést is jelent, a családtagokkal, rokonokkal való kapcsolattartás korlátozását. Nagyvárosokban tanuló hallgatók félhetnek attól, hogy éppen ők lesznek azok, akik „hazaviszik” a vírust.

A *betegségtől való félelem* alapvetően adaptív, hiszen arra sarkall, hogy vigyázzunk magunkra és szeretteinkre. Túlzó formája azonban hipochondriához, kényszeres tisztogatáshoz, fóbiás tünetekhez vezethet. Kétféle végletbe eshetünk: a bagatellizálás, a probléma lekicsinyítése (esetleg tagadása) veszélybe sodorhat, míg a katasztrófizálás, a negatív irányba torzítás túlaggódáshoz, bénító szorongáshoz

6 DORMÁN—MARTOS—URBÁN: Vallásosság és poszttraumás növekedés, 31–32.

7 YALOM: Az egzisztenciális pszichoterápia elmélete, 18–19.

8 TILICH: Létbátorság, 49–50.

vezet, szinte cselekvésképtelenné tesz. A betegségtől való félelem lehetséges következménye a betegek hibáztatása, stigmatizálása, ezáltal kiközösítése.

Keresztény emberként sem vagyunk védve ezektől az alapvető egzisztenciális félelmektől, viszont megnyugvást találhatunk abban az ígéretben, hogy „Úgy megőriz, hogy mennyei Atyám akarata nélkül egy hajszál se hullhat le fejemről, sőt mindennek üdvösségemre kell szolgálnia.”⁹

A *megélhetési nehézségek* is jelentős szorongást okozhatnak. A diákmunka lehetőségeinek beszűkülése, a szülők munkahelyének esetleges veszélybe kerülése, a gazdaság megtorpanása mind a vágyott célok elérését nehezíti.

Nagyon nehéz elviselni a *bizonytalanságot*. Nem tudjuk, meddig fog tartani a járvány, a karantén, a korlátozások. Elkapjuk-e a betegséget, és ha igen, hogyan fog reagálni rá a szervezetünk? Milyen hatással lesz a lelki egészségünkre? Még azt sem tudjuk, kitől-mitől kell óvakodni, hiszen bárki fertőzhet tünetmentesen is. Ez komoly terheket ró a pszichénkre, hiszen mindig hatékonyabb a megküzdés, ha egy konkrét, egyértelmű feladat megoldásával biztosan javíthatunk a helyzeten – ilyen esetekben jóval nagyobb mértékben vagyunk képesek koncentrálni az erőforrásainkat.

Az *elszigeteltség* a szociális kapaszkodóktól, a társas támasztól foszt meg bennünket. Habár az online világ számtalan lehetőséget nyújt minden szintű kapcsolat teremtésére és ápolására, a személyes találkozás élményét nem tudja maradéktalanul pótolni. Hiányzik a közös élmények megélése, a pozitív szociális megerősítés, az érintések szeretetközvetítő ereje, és a közösségben megtapasztalt erőforrások. Legyen az egy istentisztelet, egy baráti kirándulás vagy összejövétel, vagy akár egy buli. A fiatal korosztály nehezen éli meg a szórakozóhelyek bezárását vagy a sportesemények elmaradását.

A *beszűkült élettér*, a családtagokkal való hosszú távú és kényszerű összeczártság sok konfliktus forrása lehet. Ez a nehézség a hallgatók körében különösen azokat érinti, akik már leváltak a családjukról, kollégiumban vagy albérletben élnek az önálló életüket. Visszacöppenne a mindennapos családi létbe, hamar azon vehetik észre magukat, hogy ismét gyermekszerepbe kényszerültek. Ami jól esik egy-egy hétvégén (kényeztetés, főzés-mosás, kis szeretetteljes korholás), az idegesítő lehet nap mint nap. A fiatal veszélyben érzi a frissen kialakult (és még megszilárdulatlan) önálló identitását, életritmusát.

Düll Andrea a home office környezetpszichológiai aspektusára mutat rá. Négyféle fizikai környezetről beszélhetünk az énhez való közelség alapján: 1. otthon, 2. munkahely, 3. kikapcsolódás helyei, 4. közterületek. A munkavégzés egyik fontos motiváló tényezője lehet a munkahelyi környezet – jó esetben eleve beindítja a munkatevékenységet már pusztán a környezet is. Home office-ban minden összecsiszódik. Az otthon, ami a kikapcsolódás, a pihenés, a családi élet színtere volt, hirtelen munkahellyé is válik, ráadásul több személy eltérő munkahelyévé, tanulási környezetévé.¹⁰ Ez személyen belüli és személyek közötti konfliktusok bőséges lehetőségét teremti meg.

9 HK 1. kérdés-felelet

10 DÜLL: A környezet változása.

Az *információk, a tájékoztatás hiánya* is szorongáskeltő tényező. A kockázatok tisztázatlansága esetén és a megfelelő útmutatás hiányában az emberek a legrosszabbtól tartanak. A sok egymásnak ellentmondó valós vagy fals információ, a médiából áradó hírek és rémhírek könnyen kétségbe ejthetnek bárkit.

4. Mentális, pszichés következmények, veszélyek

Mindezeket a szorongáskeltő tényezőket veszteségekként is értelmezhetjük. Elveszítethetjük a pandémia alatt a szeretteinket, az egészségünket, a munkahelyünket, a szabadságunkat, a mozgásterünket, a szociális kapcsolatainkat, a megszokott életünk kereteit, rutinját. A veszteségek feldolgozása gyászfolyamaton keresztül tud megvalósulni.

Rác Zózsef a világjárvány mentális következményeit vizsgálja egyéni és közösségi szinten, a SAMSHA (Substance Abuse and Mental Health Services Administration, USA) által bemutatott fázisokra hivatkozva.

1. A katasztrófa (jelen esetben a járvány kitörése, súlyosbodása) előtt bizonytalan-ság figyelhető meg. Ha vannak előjelei, kialakulhat bűntudat, önhibáztatás, ha nincsenek előjelek, a sebezhetőség átélése jellemző.
2. Amikor átéljük magát a kritikus helyzetet, elsőként intenzív érzelmi reakciók jelentkeznek: pánik, zavarodottság, hitetlenség, tagadás.
3. Ezt követően egy rövid hősies fázisban a nagyon aktív, de kevésbé produktív tevékenységek jellemzőek, igyekszünk megvédeni a családjunkat, segíteni a bajba jutottaknak.
4. A „mézeshetek” időszaka: optimizmus, hogy hamarosan minden rendbe jön, bí-zunk a külső segítségben. Átéljük a (sors)közösséget, ebből erőt merítünk.
5. Kiábrándulás: egyéni szinten az optimizmus átvált csüggedésbe, elhagyatottnak érezzük magunkat, kevésnek ítéljük a kapott segítséget. A társadalom igyekszik visszatérni a normál működéshez.
6. Helyreállítás, újrakezdés fázisa: a gyászfeldolgozás időszaka, időleges megtorpa-násokkal, visszaesésekkel. Különösen nehéz a helyzet, ha ebben az időszakban újabb trauma éri az egyént (és a társadalmat), a járvány újbóli fellángolásával ugyanis – mivel még nem történt meg az elszenvedett veszteségek feldolgozása, a kimerült erőforrások feltöltése – eleve rosszabb kiinduló helyzetből indul újra az egész ciklus.¹¹

Más világjárványok longitudinális kutatási eredményei alapján Samantha Brooks és munkatársai áttekintették az idevonatkozó szakirodalomban a karanténok pszichológiai hatásait. A legtöbb kutatás a betegségek megnövekedett számáról, a mentális tünetek felerősödéséről számol be: érzelmi zavarok, ingerlékenység, rossz hangulat, depresszió, alvászavarok, PTSD.¹²

¹¹ Rác: Depresszió, szorongás, ivás.

¹² Brooks: The psychological impact of quarantine, 913.

A poszttraumás stresszbetegség tünetei négy területen is jelentkeznek:

- intenzív szorongás (pánikroham, aggodás, félelem az otthon elhagyásától, kényszer gondolatok, halálfélelem),
- a hangulati élet területén (ingerültség, harag vagy éppen apátia, reménytelenség, depresszív hangulat, az örömek megélésének képtelensége),
- magatartásbeli tünetek (agresszió, nyugtalanság, bénultság, tehetetlenség, alvászavarok, evészavarok),
- a kognitív funkciók (figyelem, koncentráció, gondolkodás, döntéshozás, emlékezet) romlása.

Felnőttekre és gyermekekre egyaránt jellemző a PTSD megjelenése a karantén következményeképpen. Legveszélyeztetettebb a 16–24 éves korosztály.¹³

A felsorolt tünetek bármelyike önállóan is megjelenhet bármely korosztályban.

Zahir Ahmed és munkatársai Kínában a COVID-19 járvány tapasztalatait kutatva leírták, hogy a karanténban jelentősen megnövekedett a szorongás, depresszió és a kockázati ivás. Leginkább veszélyeztetettnek a 21–40 éves korosztályt találták. A kialakult helyzetet mentálhigiénés válságnak tekintik, melynek orvoslására széleskörű szakmai összefogásra van szükség. Szorgalmazzák minél többféle mentálhigiénés szolgáltatás elérhetőségét.¹⁴

Az alkohollal és a drogokkal való visszaélés (mint a stresszel való megküzdés maladaptív formái) mellett növekvő tendenciát mutatnak egyéb, az internethasználatához köthető függőségek is. King és munkatársai az online játékok, Håkansson és munkatársai a szerencsejátékok, Mestre-Bach és munkatársai a pornográf tartalmak használatának egyértelmű növekedését mutatták ki a karantén idején.¹⁵

A járványügyi korlátozások miatt beszűkültek a szabadidős lehetőségek, a kapcsolódás és a társas programok is az online térbe tevődtek át. Az internetes tevékenységek és az online játékok használata könnyen válhat problémássá (függőség), mivel feszültségoldó és azonnali jutalmazó hatásuk van.¹⁶

Osváth Péter összefoglaló közleményében felhívja a figyelmet a családon belüli erőszak és gyermekbántalmazás megnövekedésére a szociális izolációban. Nem maga a karantén váltja ki az agressziót, hanem a már meglévő feszültségek, korábbi agresszív magatartásformák erősödnek fel a stresszhelyzet hatására.¹⁷ Sajnos Magyarországon is növekszenek az erre irányuló statisztikai adatok. A bántalmazottak körében a látszólagos kiút hiányában emelkedhet az öngyilkosságok száma.

A pandémia és a karantén negatív pszichés következményeinek feldolgozása, illetve a gyász indokolttá és kiemelt jelentőségűvé teszi a lelki segítség lehetőségeinek biztosítását a járvány lezajlása után is.

¹³ PERCZEL-FORINTOS: Megküzdés járvány idején, 563.

¹⁴ AHMED—AHMED—AIBAO: COVID-19 Psychological Problems.

¹⁵ HÅKANSSON—FERNÁNDEZ-ARANDA—MENCHÓN: Gambling, 10; KING—DELFABBRO—BILLIEUX: Problematic online gaming, 184; MESTRE-BACH—BLYCKER—POTENZA: Pornography, 181.

¹⁶ DEMETROVICS: Viselkedési addikciók, 56–57.

¹⁷ OSVÁTH: Pszichodémás krízis, 370.

5. Megoldási lehetőségek

Nyilvánvaló, hogy mindent meg kell tenni lelki egészségünk megóvása, vagy legalább a tünetek súlyosságának mérséklése érdekében. Nézzünk néhány konkrét tanácsot a fent említett nehézségek leküzdésére!

Perczel-Forintos Dóra a kognitív pszichológiai és a pozitív pszichológiai kutatások alapján ír le támpontokat a járvánnyal való eredményes megküzdéshez.¹⁸ A továbbiakban az ő felosztását alapul véve fogalmazok meg javaslatokat.

5.1. Normalizálás

Fogadjuk el normálisnak a negatív érzéseinket! Az lenne a természetellenes, ha kicsattannánk az örömtől ebben a helyzetben. A harag, frusztráltság, feszültség, magány, kínzó aggodalom felismerése önmagunkban az első lépése annak, hogy tehesünk valamit a kezelésükre.

5.2. Reziliencia (rugalmas megküzdés)

Az aggodalom (és minden más érzelem, tünet) akkor válik problémássá, ha megzavarja a mindennapi életvitelt és kimerüléshez vezet (pl. nem hagy aludni, dolgozni, józanul gondolkodni). Fontos elkülöníteni a valós és a vélt veszélyeket. Valós gondok esetében (pl. Hogyan oldjam meg a szakdolgozatomhoz szükséges szakirodalom beszerzését?) a céltudatos cselekvés, a befolyásolható történések kerülnek fókuszba, és a siker önbizalmat adhat. Megnyugtató, hogy legalább bizonyos területeit tudjuk kontrollálni az életünknek. Elképzelt gondok esetén (Mi lesz, ha elkapom a betegséget?) igyekezzünk a legkedvezőbb forgatókönyvre összpontosítani. Kerüljük el a katasztrofizáló gondolkodást, melynek jelei a lehetséges jövőbeli szörnyűségeken való rágódás, a negatív gondolati fókusz, a pozitívumok figyelmen kívül hagyása, az általánosítás (mindig–soha, mindenki–senki). Vegyük észre, tudatosítsuk magunkban, ha hajlamosak vagyunk erre, és küzdjünk ellene! A reziliencia részét képezi a pozitív átértékelés képessége, ami azt jelenti, hogy a személy ott is meglátja a lehetőséget, ahol a helyzet kilátástalannak tűnik. Azt szoktam javasolni ilyen esetekben, hogy minden negatív gondolatnál, kimondott mondatnál álljunk meg, és ne menjünk tovább, amíg egy pozitívat nem tudunk mellé tenni. Jó megoldás lehet a „hálanapló”: gyűjtsük össze a legkisebb pozitívumot is a nap folyamán, jegyezzük le, és este gondoljuk végig, olvassuk át – majd adjunk érte hálát! Ha ezt huzamosabb ideig végezzük, gondolkodásunk átállítódik és könnyebben észrevesszük a mindennapok során Isten sok-sok ajándékát, szeretetének, gondoskodásának megannyi jelét.

¹⁸ PERCZEL-FORINTOS: Megküzdés járvány idején, 566–568.

5.3. Lelki öngondoskodás (self-care)

Ez is egy új, a pandémia által közismertté vált fogalom. Öngondoskodásnak tekinthető minden olyan tevékenység, amelyet a saját jóllétünkért végzünk. Beletartozik a testünk gondozása (táplálkozás, testmozgás, higiénia), a támogató, pozitív kapcsolatok megteremtése és fenntartása, a támogató környezet kialakítása, a belső és külső tapasztalataink tudatos észlelése és integrálása, az együttérzés, a célra irányultság és a tudatos kikapcsolódás.¹⁹ A megfogalmazásból látszik, hogy egyáltalán nem valami önző élvhajhászásról van szó, hanem saját magunk tudatos gondozásáról, elfogadásáról, szeretetéről. Biztos vagyok benne, hogy embertársaim szeretetéhez önmagam elfogadásán keresztül vezet az út. „[...]Szeresd felebarátodat, mint magadat.[...]” (Mk 12,31)

5.4. Kapcsolataink ápolása

Természetesen a másokkal való szeretetteljes foglalkozás ugyanolyan fontos. Ne a veszteségekre fókuszáljunk, arra hogy milyen lehetőségeink hiányoznak, hanem használjuk ki a szociális média előnyeit. Keressünk meg olyan embereket, akikre korábban nem volt időnk! Öntsük szavakba, hogy mit jelentenek számunkra a barátaink. Most, hogy nem találkozhatunk, a hiány rádöbbsen a másik ember jelenlétének fontosságára – mondjuk el neki! Lehet, hogy ő nem is tudja, milyen sokat jelent számunkra a személye.

„Karanténtársainkkal”, családjunk tagjaival szemben figyeljünk oda, hogy a konfliktusaink ne éleződjenek ki. A kényszerű tartós bezártság, együttlét nagyfokú alkalmazkodást kíván. Azt, hogy valóban felnőttek vagyunk, azzal tudjuk legjobban bebizonyítani, ha készek vagyunk a kompromisszumokra, az alkalmazkodásra. Gondoljuk végig, mi lenne, ha például egy albérletben élnénk olyan idős emberekkel, mint a szüleink. Akkor is elvárnánk, hogy bizonyos mértékig kiszolgáljanak, de ne szóljanak bele semmibe? Nézzük meg, miben tudunk segíteni önszántunkból. Ülünk le, és folytassunk értelmes, felnőtt emberekhez méltó párbeszédet, egyeztetést.

A humor feszültségoldó hatását is kiaknázhathatjuk: kicsit ferde tükörben nézve önmagunkat és a helyzetet, viccelődhetünk (természetesen nem bántó módon).

Tehetünk proszociális felajánlásokat (például segíthetünk az idős szomszédoknak bevásárolni, adakozhatunk konkrét célokra): ez erősíti a saját élnélvitalossághoz való hozzáférést és a másik fél pozitív világba vetett hitét.

Jó esetben képesek vagyunk bízni a dolgok szerencsés kimenetelében, önmagunkban és a szeretteinkben. Ez nem egyformán könnyű mindenkinek. Van, aki vágyik a bensőséges, bizalomteli kapcsolatra, mégsem képes átadni magát. Keresztényként hiszem, hogy Isten szeretete az, ami segíteni tud, ő valóban be tudja gyógyítani a sebeket, át tudja írni a mélyen bevésődött fájdalmas tapasztalatokat is. Ehhez azonban munkatársként mi is hozzátehetjük a magunkét. Nagy tapintattal és sok-sok szeretettel kell az ilyen embertársaink felé fordulnunk.

¹⁹ SÜNDEL–MALKOÇ–GÖRDESLI: Mindful self-care, 35.

A járvány, a karantén ideje alatt azoknak is megrendülhet a biztonságérzete, akik egyébként általában magabiztosak és optimisták. Mit tehetünk? Álljunk oda egymás mellé, imádkozzunk közösen, és biztosítsuk egymást, hogy együtt át tudjuk vészelni a nehéz időszakot.

5.5. Tudatos jelenlét (mindfulness) gyakorlása

A tudatos jelenlét egy újonnan (vagy inkább újra) felfedezett mentálhigiénés módszer napjainkban. Az imádkozó ember számára már ismerős lehet ez a tapasztalat. Lényege a jelen megélése, a valóság türelmes, nem minősítő elfogadása, az elvárások, a múlt és a jövő elengedése. A jelen magába sűríti az „itt és most”-ban az egész életünket. Tegyük a feladatainkat teljes belefeledkezéssel, megélve a percet: a látványt, a hangokat, a tapintási érzetet, az illatokat – legyen az akár egy igevers elolvasása, egy óravázlat megírása vagy éppen mosogatás.

5.6. Napirend kialakítása

Szeretjük kézben tartani, irányítani az életünket – úgy tűnik, ezt most nem tehetjük meg. Egyfelől megélhetjük az Istenre hagyatkozás békességét, rádöbbenhetünk, hogy az életünk mindig is az Ő kezében volt és van és lesz, függetlenül attól, hogy mik a külső körülmények. Ennek átéléséért imádkozzunk, énekeljünk, hallgassunk/nézzünk igehirdetéseket, áhítatokat.

Másfelől nem kell hagyni, hogy kicsússzon a kezünkől a napjaink irányítása. Nagy segítség, ha napirendet hozunk létre, ha megtervezzük a napunkat. Legyen előre elhatározott ideje a tanulásnak, pihenésnek, szórakozásnak, házimunkának, testmozgásnak: ne hagyjuk, hogy kifolyjon a kezükből az idő, ne sodródjunk akaratlanul. Nagy a testi-lelki eltunyulás veszélye – tegyünk ellene tudatosan!

A testünk egészségének, ellenállóképességének megőrzése érdekében figyelni kell az egészséges étkezésre, az elegendő alvásra és a rendszeres testmozgásra. Az erős izommunkával járó nagymozgások kiváló stresszoldók!

5.7. Felelős hírfogyasztás, online élet

Tervezetten, meghatározott időtartamon belül és kizárólag megbízható hírforrásokból tájékozódjunk! A rémhírgyártó és -terjesztő ismerőseinket nyugodtan letiltathatjuk a közösségi oldalainkról.

Használjuk az internetet hasznos, tudást gyarapító, fejlesztő és építően szórakoztató célokra!

Fontos tudatosan szabályozni a digitális eszközökkel töltött időt, beiktatni a napi-
rendünkbe technológiamentes időszakokat és tevékenységeket. Különösen oda kell figyelni a gyerekek, serdülők képernyőidejének és internetes tevékenységeinek a

monitorozására és szabályozására a függőség kialakulásának elkerülése érdekében.²⁰ A szülő (nagyobb testvér) mutasson példát!

5.8. Szimbolikus határok kijelölése

Elkülöníthetjük életünk tereit, például úgy, hogy a dolgozószoza vagy az íróasztal a munkahely, ahová rendszeren felöltözve megyünk, míg a lakás többi része a magánélet tere. Igyekezzünk nem megsérteni a velünk lakók határait: lakásnyira zsugorodott világunkban fontos a másik territóriumának tiszteletben tartása.

5.9. Kapcsolattartás a távolléti oktatásban

A Hallgatói Önkormányzatok Országos Konferenciája (HÖÖK) által 2020-ban végzett reprezentatív felmérés során 22 magyar egyetem összesen 17 605 hallgatója nyilatkozott a távoktatás hatásairól. A kérdőívet kitöltők csupán 40%-a volt összességében elégedett a távoktatással, 65%-uk pedig inkább a hagyományos tantermi órákat választaná.²¹ (HÖÖK, 2020). Ebből is kikövetkeztethető, hogy az online oktatás terheket ró a hallgatókra.

Serfőző Mónika és munkatársai vizsgálata alapján elmondható, hogy a távolléti oktatás eredményessége a hallgatók és oktatók kölcsönös együttműködésének függvénye. A pedagógusképzés – legyen az online vagy jelenléti – elsősorban emberek közötti kommunikáció, amelynek minősége sokkal nagyobb mértékben múlik a benne részt vevő felek egymás iránti tiszteletén, támogatásán, segítőkészségén, megértésén, mint a technikai feltételeken, izgalmas vizuális megoldásokon.²² Nagyon sokat jelent a hallgatók által egymásnak nyújtott társas támogatás, ezért igyekezzünk felvenni egymással a kapcsolatot, megosztani az információkat, tanulópartokat vagy csoportokat alkotni, motiválni, buzdítani, támogatni egymást.

5.10. Szakmai segítség kérése

Amennyiben pszichés tüneteket tapasztalunk, és már nem elegendőek az önsegítő technikák, ne várjunk, hanem forduljunk szakemberhez! Vegyünk igénybe online elérhető segítségeket! (Egyetemünkön, a DRHE-n is a hallgatók rendelkezésére áll a mentálhigiénés tanácsadás.)

20 KIRÁLY–POTENZA–STEIN: Problematic internet use, 1.

21 HÖÖK: Távoktatás jelentés.

22 SERFŐZŐ: Digitalizáció és online tanulás, 114.

6. Összegzés

Írásomat a krízis Janus-arcúságával kezdtem, s most ehhez a gondolathoz szeretnék visszatérni. Megtehetjük, hogy ebben a nehéz, szorongató, veszélyes helyzetben pusztán a túlélést tűzzük ki célul – ezt sem kell lebecsülni, hiszen halljuk a szomorú híreket, hogy sokan valóban az életükért küzdenek.

Megpróbálhatjuk azonban megtalálni a járványban és a karanténban a fejlődés lehetőségeit. Valóban ugyanahhoz az élethez (életvitelhez) akarunk visszatérni, mint amelyet a járvány előtt éltünk? A karanténból nézve már ez is az áhított boldogságnak tűnik, viszont úgy gondolom, hogy törekedhetünk ennél többre is: növekedésre, változásra. A kényszerű körülmények lehetővé teszik a befelé fordulást, érzelmeink tudatosabb megélését, új problémamegoldó technikák elsajátítását, saját és embertársaink valódi igényeinek felismerését (elfogadás és szeretet), kapcsolataink, fontossági sorrendünk újraértékelését, létünk legfontosabb kérdéseinek végiggondolását és Istennel való kapcsolatunk megújítását, egész életünknek a kezébe helyezését.

A zsolttáros szavaival: „Hívj segítségül engem a nyomorúság idején! Én megszabadítlak, és te dicsőítesz engem.” (Zsolt 50,15)

Felhasznált irodalom

- AHMED, Z.–AHMED, O.–AIBAO, Z. et al.: Epidemic of COVID-19 in China and associated Psychological Problems, in *Asian Journal of Psychiatry* 51 (2020), [oldalszám nélkül], online elérhető: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1876201820302033?via%3Dihub#!> (utolsó megtekintés: 2021. 03. 15.).
- BROOKS, S. K.–WEBSTER, R. K.–SMITH, L. E. et al.: The psychological impact of quarantine and how to reduce it: rapid review of the evidence, in *Lancet* 395 (2020), 912–920.
- DEMETROVICS, Zs.: *Viselkedési addikciók: spektrumszemléletű kutatások*, kézirat, Budapest, Akadémiai doktori értekezés, 2013. online elérhető: <https://core.ac.uk/download/pdf/35136241.pdf> (utolsó megtekintés: 2021. 03. 17.).
- DORMÁN, J.–MARTOS, T.–URBÁN, Sz.: Vallásosság és poszttraumás növekedés: egy többdimenziós megközelítés, in *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika* 13 (2012/1), 21–35.
- DÜLL, A.: *A környezet változása*, in: HuGBC (2020. június 23.) [oldalszám nélkül], online elérhető: <https://www.hugbc.hu/hirek/a-karanten-office-lelki-oldala-es-hatasa-a-munkahelyekre/4102> (utolsó megtekintés: 2021. 03. 17.).
- HAJDUSKA, M.: *Krízislélektan*, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2008.
- HÅKANSSON, A.–FERNÁNDEZ-ARANDA, F.–MENCHÓN, J. et al.: Gambling During the COVID-19 Crisis – A Cause for Concern, in *Journal of Addiction Medicine* 14 (2020/4), 10–12.
- HALLGATÓI ÖNKORMÁNYZATOK ORSZÁGOS KONFERENCIÁJA: Távoktatás jelentés, 2020, online elérhető: <https://hook.hu/hu/felsooktatas/tavoktat-as-jelentes-2851> (utolsó megtekintés: 2021. 03. 16.).

- KING, D. L.–DELFBABRO, P. H.–BILLIEUX, J. et al.: Problematic online gaming and the COVID-19 pandemic, in *Journal of Behavioral Addictions* 9 (2020/2), 184–186.
- KIRÁLY, O.–POTENZA, M. N.–STEIN, D. J.–KING, D. L. et al.: Preventing problematic internet use during the COVID-19 pandemic: Consensus guidance, in *Comprehensive Psychiatry* 100 (2020), 1–4.
- MESTRE-BACH, G.–BLYCKER, G. R.–POTENZA, M. N.: Pornography use in the setting of the COVID-19 pandemic, in *Journal of Behavioral Addictions* 9 (2020/2), 181–183.
- OSVÁTH, P.: A COVID-19-pandémia mentálhigiénés következményei. Hogyan tudunk felkészülni a pszichodémiás krízisre?, in *Orvosi Hetilap* 162 (2021/10) 366–374.
- PARGAMENT, K. I.–DESAI, K. M.–MCCONELL, K. M.: Spirituality: A pathway to post-traumatic growth or decline?, in Calhoun, L. G.–Tedeschi, R. G. (ed.): *Handbook of post-traumatic growth, research and practice*, Mahwah, Lawrence Erlbaum Associates, Inc., 2006, 121–137.
- PERCZEL-FORINTOS, D.: A jót keresd, ne a rosszat – megküzdés járvány idején. A COVID-19 pszichés hatásai, in *Orvosképzés* 95 (2020/3), 562–569.
- RÁCZ, J.: *Depresszió, szorongás, ivás: a COVID-19-járvány mentális egészségre gyakorolt hatásai*, in Qubit, (2020. május 28.), [oldalszám nélkül], online elérhető: <https://qubit.hu/2020/05/28/depresszio-szorongas-ivas-a-covid-19-jarvany-mentalis-egeszsegre-gyakorolt-hatasai> (utolsó megtekintés: 2021. 03. 16.).
- SERFŐZŐ, M.–GOLYÁN, Sz.–F. LASSÚ, Zs. et al.: Digitalizáció és online tanulás a pedagógusképzésben – Hallgatói visszajelzések a távolléti oktatásról, in *Civil Szemle*, Különszám 2020. Oktatás, Digitalizáció, Civil társadalom, 105–116.
- TEDESCHI, R. G.–CALHOUN, L. G.: The Posttraumatic Growth Inventory: Measuring the positive legacy of trauma, in *Journal of Traumatic Stress*, 9 (1996/3), 455–472.
- TEDESCHI, R. G.–CALHOUN, L. G.: Poszttraumás növekedés: elméleti alapok és empirikus bizonyítékok (Eredeti címe: Posttraumatic Growth: Conceptual Foundations and Empirical Evidence, 2004), in Kulcsár, Zs (szerk.): *Teher alatt... Pozitív traumafeldolgozás és poszt-traumás személyiségfejlődés*, Budapest, Trefort Kiadó, 2005, 37–67.
- TILlich, P.: *Létbátorság*, (Teológiai Gondolkodók 2), (Eredeti címe: The Courage to Be, 1952), Budapest, Teológiai Irodalmi Egyesület, 2000.
- YALOM, I. D.: *Egzisztenciális pszichoterápia*. (Eredeti címe: Existential Psychotherapy, 1980), Budapest, Park Kiadó, 2017.
- SÜNBÜL, Z. A.–MALKOÇ, A.–GÖRDESLI, M. A. et al.: Mindful self-care dimensions as agents of well-being for students in mental health fields, in *European Journal of Education Studies* 5 (2018/5), 33–41.

BODÓ SÁRA

Koronavírus idején – mégis ünnepelni

ABSTRACT

The celebration of salvific events and holy days makes it possible to experience both the events of the past and the potential of the future at the same time: celebration reminds us, confronts us, and leads us into the future. Due to the COVID-19 pandemic, such celebrations have been affected and restricted. During the pandemic, relationship networks have weakened, people have had to face the devastating power of death, and many are significantly less certain about what the future holds. From the terrible abyss of WWII and the subsequent period, we can see three poignant and moving examples (Elie Wiesel, Olofsson Placid, Dietrich Bonhoeffer) of how it is possible to celebrate amid the destruction of the natural framework of life. Celebrating when surrounded by life-threatening dangers constitutes a revolution against anti-life powers. The rediscovered respect for life generates new vigour in individuals, which affects their relationships, losses, struggles and views of the future. Being happy to be alive is a celebration in itself, and therefore a celebration of God as well.

Az ünneplésnek szeretjük megadni a módját. Akkor jó ünnepelni, ha úgy érezzük, hogy van mit. Ha történt valami, ami kiemelkedik a hétköznapok tengeréből: egy különleges életesemény, egy jeles évforduló, egy kiemelkedő (vagy annak megélt) teljesítmény. Erre lehet készülni, meg lehet találni a legki-fejezőbb rítusokat, szokásokat, ételeket, az ünneplés számtalan formáját.

Az ünnepről és ünneplésről

Ancsel Éva általában az ünnepről írva hangsúlyozza, hogy „csak a valóságos emberi közösségeknek vannak igazi ünnepei”. Hozzáteszi, hogy a testi és szellemi regenerálódáshoz szükséges pihenőidő azonban még nem azonos az ünneppel, ami adott esetben nagyon is komoly fizikai és lelki igénybevételt jelent. „Az időt a közösség megőrzendő értékeinek manifesztációja és megújításuk igénye teszi ünneppé” – írja. Nem felfüggesztett idő, hanem a múltat és a jövőt a jelenbe sűrítő kollektív aktus. „Az emberi közösségek ünnepi magatartásukkal mintegy artikulálják életüket, – kiemelik és a kollektív emlékezetben rögzítik mindannak jelentőségét, amit a véghezvitt cselekedetből fontosnak, értékesnek, biztosítandónak, megőrzendőnek minősítenek. Az ünnep: valóságos magatartásból emelt monumentum, amellyel az emberek megerősítik egymáshoz fűződő köteleiket, de a nemzedékek – élők és holtak kapcsolatát is.”¹

¹ ANCSSEL: Gondolatok az ünnepről, 466.

Az egyházi év a gyülekezetek és a keresztyén emberek számára is jelzi az ünnepek jelentőségét. Ezeket az ünnepeket nem kell keresni, hiszen az üdvtörténet eseményei köré szerveződik az élet. Az adventi, húsvéti, pünkösti ünnepekörök tartalmi és üzenetei a Szentháromság Isten cselekvésére utalnak. Aki Isten vonzásterében él, annak ezek az ünnepek nemcsak kiemelkednek a hétköznapokból, hanem sűrített üzenetükkel áthatják azokat. Olyan ez, mint a folyó és medrének egymásra utaltsága. A meder tartja össze a víz tömegét, vezeti a folyó folyását, jelzi a partot, és eljuttat a célhoz. A víz szétfolyna meder nélkül, a meder kiszáradna víz nélkül. Az egyházi ünnepek mint meghatározott üdvtartalmak hordozói hívják az ünneplésre vágyót, az ünneplésükre kész ember pedig megújul, és új erőt kap általuk. Azért, mert ezekben az ünnepekben valóban összekapcsolódik a múlt, a jelen és a jövő. Pontosabban az ünneplés a múlt történetét és a jövő lehetőségét egyszerre teszi átélhetővé a jelenben: az ünnep emlékeztet, szembesít és bevon, s továbbvezet a jövőbe.

Pasztorációs szempontból így válik az ünnep lehetőséggé a közösség összetartozásának megerősítő megújulására, az élethez és a halálhoz való viszony reménységgel teli rendezésére és a jövőkép letisztultabb megerősödésére. Az ünneplés azonban megsérülhet.

A koronavírus hatása az ünneplésre

Másfél éve a COVID-19 járvány globális betörése az emberiség életébe szembesítette az embert saját törékenységével. „Törékeny cserépedényléte” (2Kor 4,7) egy néma és láthatatlan ellenség céltáblájává lett. A félelem lassan, de egyre fenyegetőbben borította be az életet. A maszk viselésének kötelezettsége, a karantén elrendelése, iskolák, intézmények bezárása, a szükségszerű elszigetelődés egymástól az emberi életnek épp azt a területét érintette, amelyik alapvető a mentális és spirituális egészséghez. Az interperszonális kapcsolatok nyílt és bizalmon alapuló megélése a lelki kiegyensúlyozottság alapfeltétele. Ez az egyensúly azonban felborult. A helyreállítás pedig nagyon nehéz, s nem valószínű, hogy a korábbi állapotot sikerül visszaállítani, mert valami nagyon megváltozott. A szó szerinti létbizonytalanság hétköznapi arcot öltött. Bizonyos értelemben háború robbant ki, és zajlik még most is. A vírus kiszámíthatatlansága, hirtelen felbukkanó mutánsai, különböző veszélyességi szintje, a beláthatatlan vég (vagy folytatás) a legtöbb embert elbizonytalanította. A tartós bizonytalanság pedig nemcsak az egészséget veszélyezteti, hanem magát az életet is. Roncsolja a mentális egyensúlyt, a bizalmi kapcsolatokat, az önértékelést, és hatástalaníthatja a krízissel szembeni megküzdési stratégiákat. A tartós bizonytalanság feloldja az idői kereteket, s azt az érzést kelti, hogy a kontrollt soha nem lehet visszaszerezni. Rosszabb, mint a kiszámítható rossz, mert ez utóbbival szembe lehet szállni.

A pasztorációs munka különlegesen nehéz akadályokba ütközött, hiszen a lelki gondozás optimális körülménye közösségi és egyéni formában is a személyes találkozás. Nem létezhet mély és őszinte beszélgetés a bizalmi kapcsolat kiépülése nélkül. Ennek érdekében kell kizárni minden zavaró körülményt és biztosítani

a titoktartást. Természetesen tudott és elismert csatorna a telefonos vagy az internetes lelkigondozás, hiszen minél többféle módon tesszük lehetővé a lelkigondozói kapcsolatot, annál több emberhez érhetünk el, és annál többen kaphatnak pasztorációs segítséget. Ha azonban csak ezekre a csatornákra szűkül le a kapcsolattartás lehetősége, ott előbb-utóbb felszínessé válhat a pasztorációs kapcsolat. Pedig a személyes kapcsolatnak, a kapcsolati hálónak mindezekben túlmenően is egészségmegőrző szerepe van. A szociális működés a szakmai, a társas és a családi szférában az életminőség kihagyhatatlan eleme. Bódizs Róbert az életminőséggel kapcsolatos kutatásban kiemeli, hogy a társas kapcsolatok mozgósítják a jutalmazó hatással bíró biokémiai rendszert, boldogabbá tesznek, fájdalomcsillapító hatást eredményeznek, segítenek a stresszel való megküzdésben.² A kapcsolattartás sérülései mindennek épp az ellenkezőjét váltják ki: jutalmazó hatás helyett büntető magány, boldogtalanságérzés, fájdalomérzés, nagyobb kiszolgáltatottság tapasztalható a stressz káros hatásaival szemben. Mivel a társas kapcsolatnak fontos eleme a szabad döntés, a szabadság megélése, sem a kényszerű összefüggés, sem a kényszerű elszigetelődés nem segíti a kapcsolattartás jótékony hatásait. Nem véletlen, hogy amely családokban az egyedül élő hozzátartozót nem lehetett meglátogatni, ott még jobban hiányoztak a szeretetkapcsolat természetes jellemzői: az ölelés, az érintések, az illatozó csendek, a teljes jelenlét áldásai.

Az elszigetelődés kényszere rányomta bélyegét a gyülekezeti közösség életére is. A templomok bezárt ajtóit, a teljesen üres padok még a ritkábban templomba járó híveket is nagyon mélyen érintették. Kézrel foghatóvá vált a magány: a lelkipásztor nem tudott körbenézni, nem tudott tekinteteket keresni, nem kaphatott élő visszajelzést. A tekintete csak a kamerába kapaszkodhatott. A pásztor kénytelen volt nélkülözni a nyáját. De ugyanez történt a gyülekezettel is: a képernyőt lehetett látni, de elmaradt a közösség élő lüktetése, a liturgia közös átélésének élménye. Mindenki úgy élte meg a gyülekezethez tartozást, ahogy tudta. Bizonyosan voltak, akiknek ez a kényszerű távolság nem okozott nehézséget, de a legtöbben hiányérzetekről számoltak be. Tomás Halík cseh római katolikus teológus legújabb könyve a koronavírus miatt üressé lett templomoknak a gyülekezeti életre gyakorolt hatásaival foglalkozik. Azzal, hogy a valóságos jelenlét hiánya miként homályosítja el például az úrvacsora (eucharisztia) örömét és áldásait. Ugyanakkor ő az üres templom jelenségét a Prédikátor könyvének „ideje van...” (Préd 3,1kk) mondásai közé sorolja, mint ami feladatot és lehetőséget is kínál a változásra.³

A koronavírus-járvány érzékenyvé tette az élethez és halálhoz való viszonyunkat is. Mint egy éhes ragadozó, úgy járt – és még mindig settenkedik – köztünk a halál. Hitünket tépázza, ha szereteteink áldozatul estek a vírusnak, s mi nem lehettünk mellettük, nem énekelhettük el kedves éneküket, nem olvashattunk Bibliát. Nehéz belegendolni, hogy a korábban még családhoz, közösséghez tartozó ember egyszerre kiszolgáltatott lesz, akihez csak teljes védőfelszerelésben lehet közelíteni. Hisszük, hogy a szenvedőhöz különös szeretettel közelítő Szentháromság Isten óvta, védte, magához fogadta, az itt maradók terhe a meghalás körülményei miatt mégis nagyon erős lehet. A temetések megváltozott rendje, a gyors elhantolás, a

² BÓDIZS: Az életminőséggel kapcsolatos jelenségek, 41.

³ HALÍK: Die Zeit, 14.

közösségi rítusok elmaradása csak mélyítették az itt maradók bánatát. A gyászlélektan szerint a gyászfolyamatot sok minden befolyásolja, köztük a halál módja, az elhunyt életkora, a kapcsolat minősége és természetesen a gyászoló személyisége. Más úgy emlékezni elhunyt hozzátartozókra, ha az „élettől betelve” mehetett el, mint arra, akit hirtelen, tragikus körülmények között ért a halál. Az egész ország megdöbönt, amikor korábban egészséges fiatalok betegedtek meg, és estek áldozatul a járválynak. Az élethez és a halálhoz való viszonyban megjelentek a kérdőjelek; nem általában, de sokakban talán még a kétségek is. Ennyi tragédiától, küzdelemtől körülvéve hogyan terhelődne túl az emberi személyiség!

És sokakban hogyan bizonytalanodna el a jövőkép. Krízis idején a személyiség egyensúlya is felbomlik, s ha a kiútkeresés nem segíti egy új, jobb egyensúly kialakulását, akkor a helyzet labilisabb lesz, s még az összeomlás is bekövetkezhet.⁴ A krízis azonban elbizonytalaníthatja a jövőképet is. Az önmagáról tudatosan gondolkodó ember identitásának egyik leglényegesebb eleme, hogy merre halad az élete. A keresztyén emberek számára kifejezett erőforrás, hogy ígéretet kaptak jövőjüket illetően: „Amit szem nem látott, fül nem hallott, és ember szíve meg sem sejtett, azt készítette el Isten az őt szeretőknak” (IKor 2,9). A jövő szűkszavú leírása a Szentírásban egyszerre int aláatra és boldog várakozásra. A jövő konkrét képeinek kényszeres keresésével szemben Isten szeretetének és irgalmának a felfoghatatlan nagysága a döntő. Azt is mondhatnánk, hogy a keresztyén embernek nem képei vannak a jövőről, hanem bizalma a jövő gazdájában. Az élet ilyen szintű fenyegetettségében azonban a bizalom szövetén hajszálrepedések jelenhetnek meg, és elbizonytalanodhat a boldog várakozás reménysege is.

Sokan érzik úgy, hogy „megremegtek lelki kapaszkodóik”. A személyes élettörténetekben sokféle hatása lehet a járválynak, amelyekre egyáltalán nem lehet könnyedén rátekinteni, azokkal szembesülni. A felsorolt nehézségekre tekintve az lehet a benyomásunk, hogy mindegyik az élet megtartó oszlopait érinti, ezért a pasztorációs munka lényegéhez tartoznak.

És mégis ünnepelni

A járvány csökkenni kezdett. A versenyfutás a megoldások kereséséért, az oltóanyagok megtalálásáért, gyógyszerek fejlesztéséért, a küzdelemben való kitartás, az emberek türelme a vakcina megkapásáért lassan eredményt hozott. A koronavírus tombolásának hatásai azonban tartósan megmaradnak. Aki elveszítette munkáját, megélhetését, aki hozzátartozóját gyászolja, annak tartós küzdelmeket kell még átélnie.

Ancsel Éva szavaival a „valódi emberi közösségek” olyan kihívásokkal szembesültek, amelyek próbára tették a gyülekezeti, egyházi közösségek életét is. Most nem a közelség, hanem a távolság védte-védi az életet, most épp azok voltak elszigetelve, akik egyedül élnek, idősek, és kimondhatatlan szükségük van a gyülekezeti közösségbe tartozás biztonságát adó érzésére.

⁴ HAJDUSKA: Krízislélektan, 25.

Mindez jól kifejeződik abban, hogy a több mint egy éve tartó koronavírus-járvány megsebezte ünneplésünket is. Ünnepek után és ünnepek előtt vagyunk. Nemrégien múlt el húsvét ünnepe. Nehéz ünnep volt. A járvány miatt a templomokat nem lehetett megnyitni, a legtöbb helyen nem lehetett istentiszteletre menni. A lelkészek kamerákba nézve próbáltak meg prédikációikban húsvéti evangéliumot megfogalmazni, az otthonaikba záródott híveket örömhírral bátorítani. De ha megkérdeznénk, hogy kinek milyen húsvéti ünnepélménye volt, valószínűleg kevesen válaszolnának boldogan és önfelédten. Az oltások intenzívvé válása reményt ad az újrakezdésre, újra megnyíltak a templomok, de még mindig naponta hangzik a figyelmeztetés: a járvány még itt van, még erős, még védekezni kell, még fontos a maszk, a távolságtartás, az óvatosság. Még nem múlt el a veszély.

Érdeemes azonban elfogadni, hogy a megsebzett ünneplés is ünnephez vezet. A Szentírás szerint az ünnepeknek többféle eredete lehet, melyek az idők folyamán alakulhatnak, formálódhatnak, de mindegyik Isten cselekedetéhez kapcsolódik. Az Úr szabadított ki a szolgaság házából, ő teremtette a mindenséget, áldásokat adott, emberré lett, meghalt és feltámadt, mennybe ment és elküldte Szentlelkét. Az ünneplés méltósága új átéléshez segít Isten cselekedeteinek befogadásában. Mert az ünnep nemcsak köztünk, hanem elsősorban bennünk történik. A helyzet lehet drámai, vészterhes, de ha az ünneplés méltóságából egy mustármagnyi is megmaradt bennünk, megmentődik az ünnep. Hadd álljon itt erre három történet:

- Darius Milhaud (1892–1974) *Ani maamin* (Hiszek) című kantájának szövegét a holokauszt túlélő Elie Wiesel írta. Ennek egy részlete:

Egy táborban egy fogoly, egy név nélküli teremtmény. Egy ember arc és cél nélkül. Éjszaka van. Peszach első éjszakája. A tábor alszik. Egyedül ő virraszt. Csendben, magában beszél. Hallom szavait, és befogadom csendjét. Magának mondja, nekem mondja. „Nem ettem macaszt, sem marrort, nem ittam ki négy pohár bort, a megszabadulás négy szimbólumát. Az éhezőket nem láttam vendégül, hogy megosszam velük étkeket vagy akár éhségemet. Már nincs fiam, aki megkérdezzé a négy kérdést, és már nincs erőm válaszolni rá. Elmondom a Haggádát, és tudom magamban, hogy ez hazugság. Had-Gadya példázata hamis, Isten nem jön el, hogy lemészárolja a gyilkosokat. Az ártatlan áldozatok bosszúlatlan maradnak. Az ősi óhaj – Leshana habaa bi Jerushalaim – nem fog teljesülni. A jövő évben nem leszek Jeruzsálemben, sem máshol. A jövő évben nem leszek. És aztán ki mondja, hogy Jeruzsálem ott van messze és nem itt?

Mindezek ellenére elmondom a Haggádát, mintha hinnék benne. És várom Illés prófétát, mint egykor. Kitárom neki szívemet, és ezt mondom: Isten hozott, ígért prófétája, Isten hozott, szabadulás hírhozója. Jöjj, vegyél részt az én történetemben! Jöjj, örvendj velünk, halottakkal! Űrítsd ki a kelyhet, mely nevedet viseli. Jöjj hozzánk, jöjj hozzánk a peszachnak ezen az éjszakáján! Egyiptomban vagyunk, és Isten csapásait mi szenvedjük el. Jöjj, szegények barátja, jöjj elnyomottak védelmezője! Jöjj, várok rád! És ha csalódást fogsz okozni, én akkor is tovább várok rád. Ani maamin.”⁵

⁵ MILHAUD: *Ani maamin*.

Ehhez a megrendítő vallomáshoz aligha lehet bármit is hozzátenni. Árad belőle a kiszolgáltatottság, a megrendültség, a sötétség, a fájdalom. Nincs mit ünnepelni, nincsenek eszközök, nincsenek társak, nincs kérdező gyerek, baljós a jövő, a magára maradt ember utolsó erejével megfogalmazza csalódásait – és mégis mondja a Haggádát. Várakozik és kimondja: „Ani maamin, hiszek...” Az ünnep méltósága még a legvészterhesebb időkben is felragyoghat. Nem baj, ha nincs kellék, ha van szó, nem baj, ha nincs szó, ha a mélyből fölsejlő hit ünnepet tud idézni.

- Olofsson Placid bencés szerzetest (1916–2017), közismert nevén Placid atyát 1946-ban letartóztatták és 10 év eltöltendő kényszermunkára ítélték. Nem követte el semmit, mégis állandóan küzdenie kellett a túlélésért. A GULAG-on 1947 és 1955 között több táborban is raboskodott, elképesztő körülmények között.

Egy karácsony estét így mesélt el:

A lágerben voltunk 28-30-an magyarok, és karácsonyt akartunk ünnepelni. [...] Mondom a főnökömnek, hogy hadd csináljak egy kis fenyőt a beteg kislányának. Az erdőből hozattam egy kis fenyőfát. Azt január elsejére adtam, de időben meg kellett csinálni, így december 24-re megvolt. Csodálatos, hogy mindenki beledolgozott abba a karácsonyestbe. Két nappal előtte jött az egyik fogolytársam, hogy talált egy picike kis gyertyacsonkot. Azt a kis karácsonyfa elé tesszük, és akkor lesz egy nagy karácsonyfaárnyék a falon. Mindenből lehet valamit csinálni. Mindenki hozott a reggelijéből egy kis kenyérhéjat, meg egy kis kenyérbelet. Az ukránoktól, akik szovjet állampolgárok voltak, és ezért kaphattak csomagot, kértem egy kis fokhagymát. Azzal meg lehetett dörzsölni a kenyérhajat, az volt a kolbász. A legaranyosabb azonban az volt, hogy két fogolytársunk akkor fenn dolgozott a láger elektrosztanciájában, a villanyfejlesztőjében. [...] Innen volt az óratornyokban a reflektor és a barakkokban is a világítás. Ez a két magyar fogolytársam azt mondta, hogy ha pontosan megmondjuk, hogy mikor lesz az a negyed óra karácsonyestünk, akkor ők rövidzárlatot okoznak, mert ha rövidzárlat lesz, akkor koromsötétség lesz, és a négy óratornyból kezdik kilőni a színes rakétákat. Hát, csillagszóró nem volt a zsebünkben, de olyan tűzijáték volt az alatt a negyed óra alatt! Ez arra is jó volt, hogy mindenki arra figyelt, minket pedig békén hagytak. Az is igaz, hogy három nap sötétzárkát kaptak érte, de édes Istenkém, valamit valamiért. A sötétzárkában is 24 óra volt a nap! Akkor mi valóban összejöttünk 24-25-en, és imádkoztunk, énekeltünk, az otthoniakra gondoltunk, aztán fogyasztottuk a »kolbászt« meg a »süteményt«. Egy kicsikét elfelejtettük a nyomorúságot, amiben éltünk. Kicsikét másként gondolkodtunk.

Közben nyílik az ajtó, és bejön egy fogolytársunk, egy Sztálin-díjas szovjet költő. [...] Mindannyian tudtuk, hogy ez most megy a parancsnokságra, és följelent bennünket. [...] Azért megtartottuk tovább a karácsonyestet, de másnap iparkodtam találkozni ezzel a jóemberrel, ezzel a költővel, hátha nem találta meg a parancsnokságot. Láttam is, hogy akar velem beszélni. Azt mondta: »Tudod, nagyon jól, hogy engem ateistának neveltek, de amit tegnap láttam, hogy ti a hitetekből ilyen körülmények között is tudatok ünnepelni, ennél nagyobb istenérv nekem nem kell.«

Földbe gyökerezett a lábam. Erre nem gondoltam, hogy neki istenérvnek számított az, hogy mi egy picit próbáltuk elfelejteni a nyomorúságunkat, és karácsonyestet tartottunk.⁶

Az ünnepnek akkor is lehet öröme, ha a helyzet ennek teljesen ellentmond. Ez az öröm természetesen más, mint az ujjongás, a felhőtlen ünneplés vidámsága. Ez az öröm arról szól, hogy az ünneplés bármilyen csekély mértéke vagy szokatlan formája belső tiltakozást ad arra a rossz tapasztalatra, ami éppen történik. Placid atya a túlélésnek négy alapszabályáról beszél, amelyek a vészhelyzetben, krízisben történő ünnepmegélést is áthangolják. Ezek közül az egyik, hogy észre kell venni az élet apró örömeit, amihez újfajta látásmód szükséges. Aki a helyzetet csak dramatizálja, gyengévé válik.⁷ S valóban. Ha teljesen átadjuk magunkat a veszteségnek, s az idő múlásával sem veszünk észre semmi szépet és értékest az életben, akkor elveszítjük képességünket az ünnep átélésére. A régiek sokkal egyszerűbben ünnepeltek. A családi közösség karácsonyi megélését szépen fejezték ki például egy alma annyi cikkre vágásával és elfogyasztásával, ahányan a családhoz tartoztak. Az élet apró örömei (a napfelkelte, a madarak éneke, egy gyermek mosolya, a fák rezdülése, a másik ember törődése) hozzájárulnak ahhoz, hogy minden rossz ellenére értékesnek érezzük magunkat, s elfogadjuk Isten ünneplésének a lehetőségét. Aki örülni tud az életnek, már ezzel Istent ünnepli.

- A harmadik történet Dietrich Bonhoeffer (1906–1945) evangélikus lelkész, teológus idézi. Részt vett a hitleri náciizmussal szembeni ellenállási mozgalomban, a Gestapo letartóztatta, és 1943-ban börtönbe került. Életének tragikus lezárásaként 1945. április 9-én H. Himmler személyes parancsára a flossenbürgi koncentrációs táborban felakasztották. Fogságából, amíg megtehetette, levelet írt szeretteinek, amelyekben megosztotta az ünnepléssel kapcsolatos tapasztalatait is.

A tegeli börtöncellából 1943 pünkösdjén így ír:

Lám, a pünkösdöt is egymástól elszakítva ünnepeljük, ám ez különös módon mégis az együttlét ünnepe. Amikor ma reggel megszólaltak a harangok, nagyon jó lett volna templomba menni, ám azután úgy tettem, mint János Pátmosz szigeten, és egymagamban olyan szép istentiszteletet tartottam, hogy egyáltalán nem éreztem magam egyedül, annyira velem voltatok mindannyian, meg a gyülekezetek is, amelyekkel valaha együtt ünnepeltem a pünkösdöt. P. Gerhardt pünkösd-i énekét, amelyikben azok a szép versek vannak, hogy »Az öröm lelke vagy...« meg »Adj vígságot és erőt...«, tegnap estétől fogva néhány óránként el-elmondogatom a magam örömeire, miként a következő ígéket is: »ha lágyan viselted magadat a nyomorúságnak idején: szűk a te erőd« (Példabeszédek 24 [10]), valamint: »nem félelemnek lelkét adott nekünk az Isten; hanem erőnek és szeretetnek és józanságnak lelkét« (2Tim 1).⁸

6 PLACID ATYA: A túlélés négy szabálya, online elérhető: www.keresztenyfilmek.hu/placid-nya-a-tuleles-negy-szabalya-102, utolsó megtekintés: 2021. 05. 13.

7 Uo.

8 BONHOEFFER: Börtönlevelek, 37–38.

Ugyanennek az évnek a karácsonyán – még mindig a teljes kiszolgáltatottságban és bizonytalanságban – így osztja meg ünnepi gondolatait:

Keresztyén szemszögből semmi kivetnivaló sincs abban, hogy a karácsonyt egy börtöncellában ünnepelje az ember. Ebben a fogházban valószínűleg sokan fognak valódiabb és igazabb karácsonyt ünnepelni, mint ott, ahol csak az ünnep neve van meg. Hogy a nyomorúság, a szenvedés, a szegénység, a magány, az elhagyatottság és a bűn egészen mást jelent Isten szemében, mint az emberek ítélete szerint, hogy Isten éppen oda megy, ahonnan az emberek elfordulnak, hogy Krisztus egy istállóban született, mert a fogadóban nem volt számára hely – nos, a börtönben lévő ember mindezt sokkal jobban megérti másoknál, neki ez valóban örömhír, s ha hittel fogadja, a keresztyénség minden térbeli és időbeli korlátot megszüntető közösségében érzi magát, s lelke kiszabadul a börtönfalak közül.⁹

Hiányoznak a szeretett hozzátartozók, a gyülekezeti közösség, hiányoznak az ünnepi kellékek, teljes az életveszély, mégis az ünneplés legbensőbb titka jelenik meg ebben a történetben: az ünneplés valójában belül, a személyiség legmélyebb rétegében, a lélek mélyén történik. Belülről jövő válasz Isten cselekvésére. Az elhagyatottság, szenvedés, magány, kiszolgáltatottság ellenére a „sérült” ünneplés is vezetést és kapaszkodót kínál a szenvedőnek. Igazi lázadás az életellenes, ártó erőkkkel szemben. Érezhető a szövegből, hogy a közösségi összetartozás a távolság és elzártság ellenére is valóságos, az élethez és halálhoz való viszony rendezett, a jövő nem a reménytelen bizonytalanság felé mutat. Az ünneplés (még ebben a formájában is) segít Isten cselekvésével szembesülni, azt újra befogadni, abban új életerőket nyerni.

A három történet közül kettő a II. világháború közvetlen poklához, Placid atyáé pedig a háborút követő évek borzalmaihoz kapcsolódik. Felidézésük arra utal, hogy az élet veszélyeztetettsége fizikai és lelki kiszolgáltatottsághoz vezet, ami szétroncsolja az megkapaszkodásra alkalmas értékrendeket, s végső soron elérhetetleníti az életet. A jelen társadalmi vagy tabuizálják, vagy bagatellizálják a halált és a gyászt, s most – a médiának köszönhetően – naponta kell szembesülni a kiszolgáltatott, küzdő betegek és a halottak magas számával. A kórházak sok helyen valódi háborús övezetökké váltak, és amikor már hűtőkonténerekre is szükség volt a halottak tárolásához, nem lehetett többé tabuként tekinteni a halálra, és nem lehetett bagatellizálni sem.

A három történet egy korábbi kataklizmából mutatja fel, hogy a halálos veszedelemben is milyen kimondhatatlan értéke van az életnek. Az életet és az élet adóját tisztelő ember épp megsebzett ünneplésével lázad fel a halál erőivel szemben. Akkor is az életet választja, ha a halált kell elfogadnia. A „Válaszd hát az életet” (5Móz 30,19b) bibliai tanítása jelenkorunkban is kiléphet közvetlen szövegkörnyezetéből, és jelentheti az élethez való kötődés erejét. Ami alkalmassá tesz arra, hogy ily módon is szembe lehessen szállni a vírus okozta veszélyekkel. És ez több mint pusztán életösztön. Az életet tisztelő és szerető embernek megsokszorozódnak belső erőforrásai, képes az újrakezdésre, és gyászhelyzetben is megtanul újra az életben bízni.

⁹ I. m., 54.

Koronavírus idején talán a legfontosabb pasztorációs segítség bátorítani az élet vállalására. S hol máshol fejeződhetne ez ki hitelesebben, mint az ünnepek ünneplésében? A templomok újranyitása, a gyülekezetek új találkozásai remélhetőleg még mélyebbé teszi az ünnepek megélését. Ehhez azonban érdemes tudatosítani az ünneplés „apró” lehetőségeit: a hétköznapi egyszerű életrítusaiban, a természet tiszteletében, a művészetek kínálta élmények megélésében, a mosolyváltásokban, az érintésekben. Mind ünnep, s egyben tiltakozás a pusztító erőkkkel szemben.

Az ünneplés tanulása

Az ünneplés azonban tanulást kíván, legalább kétféle szocializációs folyamatban. Az egyik a család, amelyik a saját ünneplési gyakorlatát adja tovább a következő nemzedéknek. A nagy egyházi ünnepeknek megvannak a maga családi vonatkozásai. A család egyik legfontosabb funkciója, hogy életszemléletet és ebben ünnepszemléletet kínáljon. Az életöröm rítusai, a gondoskodás, az elfogadás, a törődés tapasztalatai, a közös élmények nemcsak erősítik a családtagok élethez való kötődését, belső egyensúlyát, adaptív stratégiáit, hanem ünnepelni is tanítanak.

A másik tanulási mód a gyülekezeti istentiszteleten történik. Az egyházi évben nemcsak a nagy üdvörténeti ünnepek és az egyházi ünnepek keretezik az életet, hanem a vasárnapi úrnap istentiszteletek is. Czeglédy Sándor gyakorlati teológiai professzor azt írja az istentiszteletről, hogy az „az egész keresztyén élet lélegzetvétele”. A hit által végzett emberi cselekvés alapja, hordozója és végső alanya az Isten cselekvése. A feltámadott Jézus Krisztus az Ige és a Szentlélek által valóságosan van jelen, az istentisztelet találkozás ővele.¹⁰ Minden vasárnapi istentisztelet a feltámadott Jézus Krisztus ünnepe, s mint ilyen nem ráadás az ünnepekre, hanem az alapjuk. Klaus Douglass evangélikus lekipásztor az istentiszteletet Isten szeretete ünnepeként nevezi, és hangsúlyozza abban a közösség megélését, az örömteliséget, az Istenre figyelés csendjét, az emberközeliséget, a liturgia szépségét, a zene és a művészetek jelenlétét.¹¹ Mindazt, ami ünneppé tesz egy istentiszteletet. Az ünneplés mély átélése minden résztvevőt ünnepelni tanít: bevon Isten cselekvésének valóságába, és megajándékoz az élet értékének méltóságával.

Az ünneplés folyamata súlyosan megsérülhet, de az ünneplő ember akkor is Istenbe kapaszkodik, ha csalódott benne, akkor is ünnepet tart, ha büntetés jár érte, s akkor is zsoltárt énekel és imádkozik, ha cellában kell raboskodnia. Az ünneplés nemcsak Isten cselekvésének befogadása, hanem lázadás minden élettelen erővel szemben. A koronavírus nagyon sok veszteséget hozott, de talán arra is megtanít, hogy az ünneplés bármilyen apró megnyilvánulása áttemelheti az emberi életet az aggodásokon, félelmeken és csüggedéseken.

¹⁰ CZEGLÉDY: Liturgika, 10–11.

¹¹ DOUGLASS: Isten szeretetének ünnepe, 13–48.

Felhasznált irodalom

- ANCSÉL É.: Gondolatok az ünnepről, in *Világosság* 19 (1978/7–12), 466–468.
- BÓDIZS R.: Az életminőséggel kapcsolatos jelenségek ideglettani vonatkozásai, in Kopp M.–Kovács M. E. (szerk.): *A magyar népesség életminősége az ezredfordulón*, Budapest, Semmelweis Kiadó, 2006, 37–47.
- BONHOEFFER, D.: *Börtönlevelek* (Eredeti címe: *Widerstand und Ergebung: Briefe und Aufzeichnungen aus der Haft*, 1951), Harmat Kiadó, Budapest, 1999.
- CEZGLÉDY S.: *Liturgia* (A Debreceni Református Hittudományi Egyetem Gyakorlati Theológiai Tanszékének Tanulmányi Füzetek 8), Debrecen, DRHE, 1996.
- DOUGLASS, K.: *Isten szeretetének ünnepe. Az istentisztelet mai formáiról*, Budapest, Kálvin Kiadó–Luther Kiadó, 2005.
- HAJDUSKA M.: *Krízislélektan*, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2015.
- HALÍK, T.: *Die Zeit der leeren Kirchen. Von der Krise zur Vertiefung des Glaubens*, Freiburg im Breisgau, Herder, 2021.
- MILHAUD, D.–WIESEL, E.: Ani maamin (kantáta), magyar nyelvű narrátorszöveggel 2018. június 21-én a Dohány utcai Zsinagógában mutatták be a Nemzeti Filharmonikusok hangversenyén. A történet szövege a koncerten elhangzó szöveg lejegyzéséből származik.
- PLACID ATYA: *A túlélés négy szabálya*, online elérhető: www.keresztenyfilmek.hu/placid-ata-a-tuleles-negy-szabalya-102, utolsó megtekintés: 2021. 05. 13.

DOKTORANDUSZOK KUTATÁSAI

NAGY VIKTÓRIA

Járványok mint az isteni büntetés eszközei az ókori Közel-Keleten és az Ószövetségben

ABSTRACT

Ancient Near Eastern documents, including the Old Testament, consider failure and illness a sign of divine punishment. No differentiation is made between individuals and communities in this regard. Punishment of the community at the 'hand of God' could take the form of natural disasters, wars or, in the case of the subject under discussion, epidemics. Ancient Near Eastern records provide intriguing insight into the characteristics of the epidemics of the time. This paper explores these features in comparison with similar passages in the Old Testament. The ancient Near Eastern primary sources include the Mari documents (modern Syria) of the 18th century BC, the Amarna letters (Egypt) of the 14th century BC and the plague-prayers of the Hittite King Mursili II (1321–1295 BC).

A járványok az emberiség kezdete óta jelen vannak a történelemben. Néhány ókori közel-keleti feljegyzés alapján betekintést nyerhetünk a korabeli járványok jellegzetességeibe.¹ Az eddig vizsgált ókori keleti dokumentumokban fellelhető utalások alapján az első feljegyzett, nagyobb területet érintő járvány a Kr. e. 18. század elején tört ki Mezopotámiában. A fertőző betegség a déli területeken jelent meg először (Larsa környékén),² majd később elérte az Eufrátesz felső szakaszát is. Utóbbi területet talán két hullámban is sújtotta.³ Az Amarnai-levelekből hat dokumentum⁴ a Kr. e. 14. század végi Levantét érintő nagy járványról számol be, amely először feltehetően Egyiptomban jelent meg, majd onnan terjedt szét nagy földrajzi területen, egészen a Hettita Birodalomig.⁵ Nem tudjuk, hogy ezzel a járvánnyal állt-e összefüggésben, vagy sem, de a Kr. e. 13. században szintén egy járványról számolnak be az ugariti levelek (mai Szíria) is.⁶ Van olyan elmélet, amely szerint a közel-keleti nagy bronzkori civilizációk összeomlásának – köztük a Hettita Birodalom hirtelen pusztulásának is – az egyik, ha nem a legfőbb oka valamilyen gyorsan terjedő, fertőző betegség lehetett Kr. e. 1200–1150 között. Norrie doktori disszertációjában tíz olyan fertőző betegséget sorol fel, amelyek bármelyike vagy ezek kombinációi – az egyéb természeti és katonai csapásokkal karöltve –

1 A vizsgált dokumentumok Kr. e. 18. század Mári (mai Szíria), Kr. e. 14. század Amarnai levelek (Egyiptom) és II. Murszili hettita király (Kr. e. 1321–1295) pestisimádságai.

2 „Könyörgés Utu-hoz” GESTOSO SINGER: *Beyond Amarna*, 229–230.

3 Az első hullám Yasmah-Addu uralkodása alatt (kb. Kr. e. 1795–1775) érte el a régiót, a második hullám Mári talán leghíresebb uralkodója idején (kb. Kr. e. 1775–1760) következett be, i. m., 230.

4 EA 11, EA 35, EA 96, EA 244, EA 357, EA 362.

5 GESTOSO SINGER: *Beyond Amarna*, 223.

6 KTU 2.10., i. m., 230.

okozhatták a Közel-Kelet nagy bronzkori civilizációinak összeomlását. A tíz betegségből öt annyira halálos, hogy napjainkban biológiai fegyverek hatóanyagaiként is használják ezeket (himlő, bubópestis, tularémia, lépfene, vérhas).⁷ A járványokat is vizsgáló kutatások szerint a Közel-Keleten a bronzkor összeomlását valamilyen természeti katasztrófa (vulkánkitörés és/vagy üstökös általi tevékenység) vezette be, ami hatalmas szárazságot okozott. A mezőgazdaság összeomlásából fakadóan éhínség tört ki, ami legyengítette a lakosságot. A legyengült immunrendszerű népesség fogékonyabbá vált a betegségekre. A katasztrófát az tette teljessé, hogy halálosan fertőző betegség (esetleg betegségek) jelent(ek) meg, amely(ek) hatására nagy területen, rövid idő alatt tömegek hagyták el otthonaikat, népvándorlás indult meg, fosztogatók dúlták a földeket és városokat, államszervezetek váltak működésképtelenné, miközben új népcsoportok tűntek fel a történelem színpadán.⁸

Az ókori források sokszor csak „pestis”-ként emlegetik a járványokat, amely kifejezés azonban nem tekinthető hivatalos diagnózisnak, inkább csak egy olyan szóznak, amelyet általánosságban minden fertőző betegség megnevezésére használtak.⁹ Az Ószövetségben szintén csak általános kifejezéseket találunk a fertőző betegségek megnevezésére vagy körülírására.¹⁰

Néhány rendelkezésünkre álló történeti forrás alapján nézzük meg, hogy milyen jellegzetességei voltak az ókori közel-keleti járványoknak. Ahol lehetőség kínálkozik, utalni fogok az Ószövetséggel való kapcsolatra is. A felsorolt jellegzetességek közül valószínűleg több is ismerős lesz a jelenlegi pandémiás időszakból, ami arra utal, hogy bizonyos értelemben „semmi új nincs a nap alatt”, a járványoknak sok ezer év óta megvannak a saját törvényszerűségei és következményei az emberi társadalmakra nézve, bármelyik korban is léteztek.

(I) A járványok melegágyai a sűrűn lakott városok, nagyvárosok voltak. Megnőtt a fertőző betegségek kockázata, ha egy-egy város ostrom alá került. Mind az ostromló katonák, mind az ostromlott városban összezsúfolódtott emberek között felüthette fejét valamilyen halálos kór. 5Móz 23,13 nem véletlenül tartja fontosnak kiemelni például, hogy a táborban lakó katonák szükségüket a táboron kívül végezzék el, és aztán ássák el az ürüléket. Ezzel az óvintézkedéssel meg lehetett előzni a tífuszhoz és a vérhashoz hasonló járványokat. Az egyiptomi Amarnai-levelekből tudjuk, hogy a késő bronzkor legvégén kitört nagy járvány – feltehetően nem egymástól függetlenül megjelenve – érintette Egyiptomot, Kánaán földjét,

7 NORRIE: Diseases in the Near East, 7.

8 I. m., 60–64.

9 FREEDMAN: Anchor Yale Bible Dictionary, 8177.

10 „Dögvész, pestis” (*deber*), a *dábar* beszélni, mondani héber igéből, ami sújthatott embert és állatot egyaránt (pl. 2Móz 9,3.15; 2Sám 24,13.15; 1Krn 21, 12.14; Zsolt 78,50), „csapás” (*maggefáh*) a *nága*f csap, sújt, megver igéből (pl. 2Móz 9,14; 4Móz 17, 12.13.14; 4Móz 25, 8,9,18; 1Sám 6,4; 2Sám 24, 21.25; 1Krn 21,17.22; Zsolt 106, 29.30; Zak 14, 12.15) és ritkábban a szintén „csapás”-ként fordított *nega*; a *nága*’ érint, elér, sújt, üt igéből (pl. 1Móz 12,17; 1Sám 6,9). BROWN–DRIVER–BRIGGS: The Enhanced Brown-Driver-Briggs Hebrew and English Lexicon, 503.1500.1498. A *deber* kifejezés esetében felmerülhet az ugariti halál (*db*), továbbá az akkád balsors, szerencsétlenség, csapás (*dibiru*) szavakkal való kapcsolat is. KLEIN: A Comprehensive Etymological Dictionary of the Hebrew Language for Readers of English, 130. A járványokkal kapcsolatban a Héber Biblia gyakran használja a *jad-jhwh*, vagyis Isten keze elnevezést is, amely lesújt (*náká*’) az emberekre, és megöli őket. Ezzel kapcsolatban lásd még a 78. lábjegyzetet. Az Ószövetségben néhány helyen előforduló *’pálím* kifejezés kifejtését az 52. lábjegyzet tartalmazza.

a föníciai Búbloszt, a Hettita Birodalmat és Ciprus szigetét is.¹¹ A járványt legfőképpen katonák, kereskedők és utazók terjesztették, és feltehetően a nagyobb kereskedelmi utak mentéjéig terjedt el.¹² Háborút és járványt említ együtt egy kb. Kr. e. 14. századi ugariti levél.¹³ Megiddó Amarna-kori uralkodója, Biridiya arról ír az egyiptomi fáraónak, hogy városát ostrom alá vette a sikemi Labaya, és emellett felemészti őket a pestis is.¹⁴ Az Ószövetségben több helyen is találunk utalást arra, hogy a járványok sok esetben kötődtek a háborúkhöz és az ezzel együtt járó éhínséghez, továbbá a városokban összezsúfolódott emberekhez. „...Ha városaitokba veszitek be magatokat, akkor dögvészt bocsátok rátok és az ellenség kezébe adlak benneteket.” (3Móz 26,25) „Kint fegyver pusztít, bent dögvész és éhínség. Aki a mezőn van, fegyvertől hal meg, aki a városban van, azt éhínség és dögvész emészti meg.” (Ez 7,15) 1Kir 19,35 szerint a júdabelieket ugyan nem, de Szín-ahhé-eriba asszír uralkodó ostromló seregeit Kr. e. 701 körül Jeruzsálem falai alatt érte utol egy járvány, és katonáit levágta az „Úr angyala”.

(2) A járványok kialakulásának első lépése sok esetben egy állatról emberre terjedő kórokozó volt (antropozoonózis). Az ókori görög történetírók a pestist Egyiptomból elterjedő betegségnek tekintették. Sztrabón még pontosabban Etiópiához kapcsolta a betegséget, mert véleménye szerint a fertőzés csak száraz területekről indulhatott el. Thuküdidész szerint a pestis Núbiából származik, ami aztán Egyiptomon és Líbián keresztül érte el a Földközi-tenger országait.¹⁵ A jelenlegi kutatások szerint az Amarna-kori egyiptomi bubópestis járvány terjedésében a patkányok, bolhák és ágyi poloskák játszottak nagy szerepet, különösen a települések sűrűn lakott, szegényekkel összezsúfolt részein. A járvány terjedésében a fekete patkánynak volt nagy szerepe (*Rattus rattus*), amely eredetileg Indiában volt őshonos, azonban a tengeri kereskedelem révén eljutott Egyiptomba is. A fekete patkányokban élősködő bolhák a pestist okozó baktérium (*Yersinia*) hordozói voltak. A bolhák áthurcolták a pestis fertőzését a nílusi patkányokra. Végül az urbanizáció és a Nílus áradásai kapcsolatba hozták az embereket a patkányokkal és a bennük élősködő bolhákkal, ezáltal a járvány elkerülhetetlenül megjelent. A fertőzés még gyorsabban terjedt, amikor az emberen élősködő bolhák és ágyi poloskák már közvetlenül emberről emberre terjesztették tovább a betegséget.¹⁶ Állatokat és embereket egyaránt sújtó járványról¹⁷ olvashatunk egy korabeli amarnai levélben, amelyben egy egyiptomi tisztviselő felháborodva követeli a búbloszi uralkodótól, Rib-Hadda-tól, hogy az a fáraónak járó szamarakat haladéktalanul küldje el Egyiptomba. Nem hiszi el ugyanis, hogy a városban tomboló pestis a szamarakat és embereket egyaránt sújtaná, és ezért a szamarak is képtelenek elhagyni a föníciai királyság területét.¹⁸ Az Ószövetség lapjain ugyancsak találunk utalást arra, hogy ember és állat egyaránt szenvedett ugyanabban a járványban. Zak 14,15 szerint:

¹¹ SMITH: Malaria in the Ancient Near East, 83.

¹² ATTIA: Epidemics in Mesopotamia, 2–3.

¹³ KTU 2.10. GESTOSO SINGER: Beyond Amarna, 230.

¹⁴ I. m., 227–228.

¹⁵ MENDE: Pestis az ókorban, 12.

¹⁶ PANAGIOTAKOPULU: Pharaonic Egypt and the origins of plague, 271–273.

¹⁷ Állatról emberre terjedő fertőző betegség például a bubópestis, vagy a szeptikus pestis (szeptikaemia). MENDE: Pestis az ókorban, 10.

¹⁸ EA 96, GESTOSO SINGER: Beyond Amarna, 226–227.

„Ugyanaz a csapás éri a lovakat, az öszvéreket, a tevéket, a szamarakat, és minden állatot abban a táborban, amely az embereket érte.” Érdekes, hogy az itt felsorolt és csapással sújtott állatok szinte mindegyike megtalálható az egyiptomi tíz csapásról szóló történetben is, az ötödik csapás leírásakor. Az ártalmas rovarok¹⁹ elszaporodása után megjelent az állatokat pusztító dögvész (2Móz 9,3),²⁰ majd a csapás továbblépett az emberekre, akiken hólyagos fekélyek jelentek meg.

(3) A járványok elől a városlakók vidéki házaikba vagy ritkábban lakott, természetközeli helyekre menekültek. A Kr. e. 18. századi Mári levéltár egyik táblája beszámol arról, hogy Dunnum városában egy nagy járvány idején, amikor naponta húsz ember halt meg, és a halottakat halomba gyűjtötték az utcákon, a város lakói közül sokan a közeli, elhagyatott Lasqum-hegyre menekültek, hogy biztonságos távolságba kerüljenek a fertőzéstől.

Az 'elemésztő isten' kapcsán (..), Tuttulban járvány van, de a halálesetek ritkák. Dunnumban, Lasqum alatt, halomban állnak a halottak. Két nap alatt mintegy húszan haltak meg. Dunnumot mindenki elhagyta, és Lasqum hegyére menekült. Muban és Manhattan, e Dummum közelében lévő városok biztonságosak. Dunnum nagyon fertőzött. Mári biztonságos; az ország biztonságos.²¹

(4) A korabeli hatóságok a járványok terjedésének megfékezésére karantén-szabályokat vezettek be. A korlátozások nemcsak egyes házakra, hanem egész falvakra, városrészekre vagy városokra is kiterjedhettek. Egyes járványtól nem érintett városok vezetői akár meg is tiltották azt, hogy a fertőző betegségtől sújtott területekről utazók lépjenek be a településre. A Mári levéltár egyik feljegyzése szerint például, amikor a várost elérte egy járvány, és a Felsővárosban megjelentek az első betegek, akkor az uralkodó parancsban korlátozta a lakók mozgását. „...az én uramnak parancsba kellett adnia a városlakóknak, hogy akikre lesújt a járvány, azok ne menjenek a nem fertőzött városokba. Az a félelme, hogy ezek (a betegek) megfertőzik az egész földet.”²² Néhány száz évvel később az egyik amarnai levélből, amelyet egy egyiptomi főtisztviselő küldött Büblosz uralkodójának, Rib-Haddanak, kiderül, hogy a király senkit nem enged be Bübloszba, aki fertőzött területről szeretne belépni a városba.²³ A járványok terjedését azzal is próbálták lassítani, hogy távolságot tartottak a betegektől, és magukat a betegeket is igyekeztek elkülöníteni a környezetüktől. Máriaiban az uralkodó egy pandémia idején tulajdon feleségét különítette el szigorúan, hogy a fertőzés ne terjedjen tovább az udvarban vele élő asszonyokra. Mivel már azt is felismerték, hogy a járvány terjedését a közösen használt tárgyak és a testi kontaktus terjeszti, ezért az uralkodó szigorú parancsa

19 Egy újabb tanulmányban a harmadik csapást okozó rovar a partiholyvaforma bogarakkal azonosítják. (*Paederus* spp, *Staphylinidae*), amelyeknek mérgező hemolimfájuk van (*paederin*). Ez a toxin fájdalmas, nyálkahártyagyulladást idéz elő, hólyagokat okoz, amikor a rovarat összezúzzák a bőrön. SABBATANI-FIORINO: The plague of the Philistines, 203.

20 Különböző javaslatok vannak arra, hogy mi okozhat ilyen járványt. A legvalószínűbb talán a Rift-völgyi láz, amelyet legyek terjesztenek, és amely az összes fent említett állatot megfertőzheti. Egy 1977-es egyiptomi járvány az embereket, juhokat, szarvasmarhákat, kecskéket és tevéket egyaránt érintette. FREEDMAN: AnchorYale Bible Dictionary, 8178.

21 ATTIA: Epidemics in Mesopotamia, 3.

22 Uo.

23 EA 96, GESTOSO SINGER: Beyond Amarna, 226.

értelmében „...senki nem ihat a pohárból, amit ő használ, senki nem ülhet a székre, amely az övé, senki nem feket az ágyba, amelyet ő használ, nehogy megfertőzze azokat az asszonyokat, akik vele vannak. Ez egy nagyon ragályos fertőzés!”²⁴ Az Ószövetségben már maga a járvány vagy dögvész egyik héber kifejezése a *nega'* szó, ami a *nága'* érint, elér jelentéssel is bíró kifejezésből származik, mintha már önmagában is utalna arra, hogy a fertőző betegség közelséggel és érintéssel terjed. Ezen kívül a 3Móz 13–14. fejezetei részletesen szabályozzák, hogyan kell a fertőző betegeket már az első tünetek megjelenésekor felismerni, és azután miként kell ezeket az embereket „a táboron kívülre” küldeni, azaz karanténba helyezni. Az elkülönítés időszaka legtöbbször hét napig tartott, miközben a fertőzésesgyanús ember minden ruhája és az általa érintett dolgok is tisztátalanná váltak,²⁵ amelyeket még érinteni sem volt szabad. A fenti, Máriaól származó óvintézkedés legközelebbi párhuzama szintén Mózes 3. könyvéből származik:

Ha egy asszonynak vérzése van, mert vérfolyás támad a testében, hét napig számítson az havi tisztulásnak. Mindenki, aki hozzáér, tisztátalan legyen estig. Tisztátalan mindaz, amin fekszik havi tisztulása idején, és tisztátalan, amin ül. Ha valaki a fekvőhelyéhez ér, mossa ki ruháját, mosakodjék meg vízben, és legyen tisztátalan estig. Ha valaki hozzáér valamihez abból, ami a fekvőhelyén volt, vagy amin ülni szokott, legyen tisztátalan estig. (3Móz 15,19–23)

Ebben az esetben ugyan nem fertőző betegségről volt szó, mégis ugyanazokat az óvintézkedéseket követték, mintha az lett volna.

(5) Mivel a megelőzésen kívül általában semmilyen gyógyszer nem volt a járványokra, sokszor egész háztartások haltak ki, tekintet nélkül arra, hogy ki volt fiatal vagy idős, ír vagy szolga. Mária egyik drámai dokumentuma szerint: „Szolgád, Bahlu-gayim házát eltörölte a föld színéről egy járvány; minden gyermeke meghalt. Senki nem maradt, aki háztartására felügyelne.”²⁶ Egy amarnai levélben Alashiya (Ciprus, vagy Ciprus területén fekvő kisebb királyság) uralkodója arról számol be a fáraónak, hogy tulajdon felesége – és talán egy kisgyermeke – is meghalt a szigetet sújtó járványban.²⁷ Ugyancsak valószínű, hogy III. Amenhotep váratlanul elhunyt két fiatal felesége – egy babiloni és egy Mitanniból származó hercegnő – is a járvány áldozatai lehetettek.²⁸ Később, III. Amenhotep fia és utóda, Ehnaton idején feltehetően az uralkodása 12. évében rendezett fesztivál után – ahol külföldről érkezett követek sokasága hozta el ajándékait az uralkodónak –, terjedt el egy fertőző betegség az országban, amelyben néhány év alatt maga a fáraó, az anyakirálynő és négy királyi hercegnő is meghalt. Paradox módon így az az ünnepség, amely Ehnaton fáraó és új udvara dicsőségét kívánta bemutatni, tragikus előidézője lett a későbbi bukásnak.²⁹ Ehnaton új fővárosában, Amarnában 2006 és 2013 között egy

24 SASSON: From the Mari Archives, 331.

25 A tisztátalanság állapota nem feltétlenül jelentett betegséget, pusztán annyit, hogy az adott személlyel vagy dologgal nem lehet érintkezni. Tisztátalannak számított az a személy, aki holttesttel érintkezett, vagy szült, de a menstruáló nőket is ebbe a kategóriába sorolták. JIHOS: Betegségek vizsgálata, 66.

26 ATTIA: Epidemics in Mesopotamia, 5.

27 EA 35, GESTOSO SINGER: Beyond Amarna, 227.

28 Uo.

29 DODSON: Amarna sunset, 17.

438 síros köznépi temetőt tártak fel a régészek. A kutatók megállapították, hogy az Amarna-korban elhunytak közel felénél kimutatható volt a malária, amely mellé azonban sok esetben egyéb, fertőző betegségek is társultak: tuberkulózis, vérhas, bubópestis.³⁰ Az amarnai munkásfalú vizsgálata azt erősítette meg, hogy az itt élők közül sokan bubópestis járványban hunytak el egy rövidebb időszakon belül.³¹ Ez a járvány talán arra is választ ad, hogy az új főváros, Amarna, benne Aton kultuszával, miért volt olyan rövid életű.³² Ugyancsak ebben az Amarna-kori járványban vesztette életét a hettiták királya, I. Szuppliliumasz és legidősebb, trónörökös fia. A hettita trón így végül a fiatalabb utódra, II. Mursziliszra szállt, akinek máig fennmaradt, kétségbeesett imádságai élénk képet rajzolnak az évtizedekig pusztító járványról.³³ „Mit cselekedtetek (ti istenek)? Megengedtétek, hogy járvány sújtsa Hattit, úgy, hogy Hattit a járvány romlásba döntötte. Az emberek már atyám idején is pusztultak, ugyanúgy testvérem idején, és mióta az istenek papjává lettem, a halál az én időmben is folytatódik. Húsz éve pusztulnak az emberek Hattin. Soha nem távozik el a csapás Hattiról? Nem tudom szívem aggodalmát megfékezni, nem vagyok képes lelkem gyötrelmét megállítani.”³⁴

(6) A korabeli dokumentumok számos esetben megörökítették, hogy egy-egy ókori társadalomban hogyan próbálták előre jelezni egy-egy járvány megjelenését. Ma a járványok előrejelzése komoly szakmai tudást igénylő, egészségügyi és biztonságpolitikai feladat, az ókori időkben ez a szerep természetesen a mindenkori jósokra hárult. Pontos előírások voltak arra nézve, hogyan kell a figyelmeztető jeleket (ómeneket) észrevenni és értelmezni. A hivatásos, udvari jósok a természet jeleiből vagy az áldozati állat májából igyekeztek megjósolni egy-egy járvány megjelenését és veszélyességét. Egy Máriaiban talált dokumentum szerint: „Ha Kiszlév hónapban hold-, vagy napfogyatkozás van, akkor éhség és járvány lesz.” Ez a hiedelem olyan erős volt, hogy több mint ezer évvel később, Assurbán-apli ninivei könyvtárának feljegyzései között is megtalálható volt.³⁵ Az akkád irodalomban fennmaradt ómen-sorozatok közül a „šumma ālu” (jelentése: „Ha a város”) kezdősorú gyűjteményben a következő megfigyeléseket olvashatjuk: „[Ha a földből] fekete színű vér szivárog, akkor járvány lesz az országban.” Egy másik töredékes figyelmeztetés szerint: „Ha egy oroszlán megöl [...] és nem eszi meg, akkor a várost csapás fogja sújtani.”³⁶ Érdekes párhuzam, hogy az Ószövetségben is egy történet erejéig találkozunk egy olyan baljóslatú oroszlánnal, aki bár megölte prófétaáldozatát, de mind szamarát, mind a holttestet érintetlenül hagyta. Az arra járó emberek mind szokatlannak találták a jelenséget, és elbeszélték a

30 South Tombs Cemetery, Amarna. A kutatás részleteit lásd SMITH: *Malaria in the Ancient Near East*, 82.100–101.

31 PANAGIOTAKOPOULI: *Pharaonic Egypt and the origins of plague*, 269–275.

32 IV. Amenhotep (Ehnaton) fáraó (kb. Kr. e. 1352–1336) uralkodása 5. évében alapította meg Amarna városát, amelyet mindössze kb. 20 évig használtak. Halála után fia, Tutanhamon, a tinédzser fáraó már feltehetően uralkodása 1. évében elhagyta a várost, és a királyi udvart újra Memphiszbe költöztette. Megkezdte a régi kultuszok helyreállítását, és az amarna korszak ezzel hamarosan véget ért. Maga Amarna a királyi város is néhány évvel később már teljesen elnéptelenedett. SHAW: *The Oxford History of Ancient Egypt*, 269.281.485.

33 Az eddig előkerült hettita dokumentumok alapján úgy tűnik, hogy az istenekhez intézett könyörgések csak az uralkodóktól és ritkán a királyi család valamely más tagjától származnak, közemberektől nem. SINGER: *Hittite prayers*, 31.47.

34 SINGER: *Hittite prayers*, 57. (no.11.§1.)

35 ATTIA: *Epidemics in Mesopotamia*, 7.

36 Uo.

városban is, amelynek közelében az eset történt (1Kir 13,24–26). Noha ez utóbbi ómen nem járványt jelzett előre, mégis figyelmeztető jelként kellett volna rá tekintenie Jeroboámnak, az északi országrész első királyának (1Kir 23,33).

(7) A járványos betegségek „gyógykezelése” nem a modern értelemben vett módon történt. Bár a korabeli Közel-Keleten mindenütt voltak a betegségekhez értő személyek, alkalmazott terápiákról azonban keveset tudunk. A Mári-levelek közül ismerünk egy olyan levéltöredéket, amelyben arról írnak, hogy a Máriaiban működő orvosok, legalábbis bizonyos betegség esetében, híresek voltak gyógyító képességükről.³⁷ A járványok jó része esetében azonban a korabeli orvostudomány³⁸ tehetetlen volt. Ha gyógyítani nem is tudták a súlyos fertőző betegségeket, de igyekeztek pontosan leírni a tüneteket, hogy már a betegség legelső szakaszában felismerjék azt, és a fertőzött személyt azonnal elkülönítsék a többiektől. A mezopotámiai orvosi szövegek egyik típusa, az ún. diagnosztikai ómensorozatokat a testen érzékelhető elváltozások részletes leírását tartalmazták, próbálták meghatározni a betegséget és annak várható végkimenetelét. A legteljesebb gyűjtemény ezek közül a kezdősora után „Ha a ráolvasópap a beteg házához megy” címet viseli.³⁹ A betegségek elhárításában a varázsszövegek mellett minden ókori keleti kultúrában nagy szerepe volt az amuletteknek, amelyeket legtöbbször a mágikus ráolvasásokkal együtt használtak⁴⁰ a „gyógyítás”, megtisztítás folyamatában. Az Ószövetségben a 3Móz 13. fejezete szintén nagyon részletesen körülír bizonyos fertőző betegséget.⁴¹ Az egyiptomi orvostudománnyal kapcsolatban a Kr. e. 1900 és Kr. e. 1100 közötti évekből 13 papiruszt ismerünk. Ezek a dokumentumok nagyon különböznek egymástól (pl. terjedelem, tartalom, korszak), azonban közös jellegzetességük, hogy stílusukat tekintve orvosiak, vagyis kevés olyan elemet tartalmaznak, amelyek kifejezetten csak mágikus jellegűek.⁴² Ugyanakkor két papirusz esetében az orvosi leírások mellett fontos mágikus varázsszövegeket is találunk az ún. kánaáni betegséggel kapcsolatban. (Hearst Medical Papyrus Kr. e. 1550–1500 körül és London Medical Papyrus Kr. e. 1350 körül.)⁴³ A korabeli orvostudomány varázsigéket elsősorban akkor alkalmazott, amikor az eset meghaladta az ókori orvos képességeit. Úgy tűnik, hogy ezeknek a szövegeknek a fő célja inkább az lehetett, hogy lelkiileg nyújtsanak támogatást a beteg számára. Segítettek a betegnek szembenézni a betegség okozta fájdalmakkal és a legjobb esetben is kétséges kimenetellel. Úgy tűnik, hogy ez lehet az egyik oka annak is, hogy ezek a

37 SASSON: From the Mari Archives, 330.

38 Mai értelemben vett orvostudománnyal természetesen még nem találkozunk az ókori Közel-Keleten. A kutatók számára kérdéses, hogy a forrásokban fellelhető „orvosi szövegek” mennyiben tekinthetők empirikus tapasztalaton alapuló leírásoknak, esetleg gyógymódoknak, vagy egyszerűen inkább csak a varázsszövegekre és rítusokra, illetve a gyógyszerként használt alapanyagok mágikus összefüggéseire figyeltek. FRÖHLICH-BÁCSKAY: Az ókori közel-keleti orvosi szövegek, 11.

39 A mezopotámiai orvosi szövegek ezenkívül tartalmaznak gyógyító ásványok, kövek és növények neveit tartalmazó listákat, kezelési szövegeket (recepteket), betegségek listáját és testrészekhez köthető betegségek neveit. i. m., 11–13.

40 I. m., 16.

41 Többen vitatják, hogy a fejezetben leírt betegség a lepra lenne, mert az véleményük szerint bizonyítottan (vagyis emberi maradványokon) csak jóval az ószövetségi kor után jelent meg a térségben. SABBATANI-FIORINO: The plague of the Philistines, 205.

42 FRÖHLICH-BÁCSKAY: Az ókori közel-keleti orvosi szövegek, 14.

43 GOEDICKE: The Canaanite illness, 93.

varázsszövegek visszatérő utalásokat tesznek az istenek világára, teszik ezt akár vigasztalásként, akár végső menedékként.⁴⁴ A kánaáni betegség elnevezésével egyértelműen nem egy földrajzi régióra utal, hanem a kánaáni emberekre, akik sémita nyelven beszéltek, és Szíria-Palesztina területén éltek.⁴⁵ A leírt tünetek alapján a kánaáni betegség talán a bubópestis⁴⁶ lehetett. „Amikor a test szénfekete a szénszínű (foltoktól) és a víz (vizelet) olyan, mint a vörös folyadék (azaz véres).”⁴⁷

A legjellegzetesebb tünet bubópestis esetén a nyirokcsomók duzzanata és gyuladása, főként a lágyékon és a nyakon. Ez az ún. *bubó*, amelynek váladéka idővel elfeketedik, és rendkívül bűzös genny formájában kifakad. A nyirokrendszerből szóródó fertőzés bőr- és bélvérzéseket okoz, de okozhat vérzést az agyban és a lépben is.⁴⁸

A korabeli egyiptomi források talán azért hívták ezt a halálos fertőzést kánaáni betegségnek, mert a kánaáni embereknek figyelték meg először, vagy egyszerűen csak azért, mert általában minden baj forrásának ezt az ellenséges népet tekintették.⁴⁹ Régóta vitatott az Ószövetségben megörökített, filiszteusokat érintő járványos betegség története. Az 1Sám 5–6. fejezetei arról számolnak be, hogy az izraelita seregek súlyos vereséget szenvedtek a filiszteusoktól Ében-Ézernél, ahol az isteni szövetség ládáját is elveszítették. A győztes filiszteusok az ellenség legyőzött istenét jelképező ládát saját templomukba vitték Asdódba. Másnapra azonban a filiszteus főisten, Dágon szobra ledőlt a zsidó frigyláda előtt. A baljós jelek folytatódtak, amikor járvány tört ki a városban. A filiszteusok hiába próbálták a ládát ezután városról városra tovább küldeni, a járványos betegség nem szűnt meg területükön. A kutatók jó része nem tartja valószínűnek, hogy az eset valóban megtörtént.⁵⁰ Részben azért, mert Sámuel könyvének ezen forrásanyaga középpontjában – amelynek héber szövegét egyébként meglehetősen bizonytalanok tartják – a szövetség ládájának bemutatása áll, részben pedig azért, mert a történet elmesélésével inkább azt a toposzt kívánja a szöveg megerősíteni, hogy Isten megbünteti azokat, akik nem tisztelik őt (vagyis a szövetség ládáját). Ebben az értelmezésben minden narratív elem csak ezeknek a fő témáknak az alátámasztására szolgál.⁵¹ Mások szerint ugyanakkor a történet járvánnyal kapcsolatos szakasza élethű, hiszen olyan valaki írhatta le ezeket, aki ismerte ennek a fertőző járványnak

44 I. m., 94.

45 Uo.

46 Az emberi pestisnek alapvetően három formája van, a bubópestis, a tüdőpestis és egy olyan széptikus szövőd-ménybetegség, amely a bubópestis hatására alakul ki (septikaemia). A bubópestis halálozási aránya 25–40%, míg a tüdőpestisé és a széptikus pestisé gyakorlatilag 100%. MENDE: Pestis az ókorban, 10.

47 PANAGIOTAKOPIULI: Pharaonic Egypt and the origins of plague, 269–273.

48 MENDE: Pestis az ókorban i. m. 11.

49 Uo.

50 Azt azért ebben az esetben is úgy vélik, hogy valamilyen történeti magja lehetett a lejegyzett történetnek. FINKELSTEIN-SILBERMAN: The Bible Unearthed, 223.

51 CONRAD: Plague of the Philistines, 283.

a tüneteit (hólyagok megjelenése a testen)⁵², és járatos volt a járványok elűzésével kapcsolatos szokásokban is.⁵³

(8) A halálozáson kívül a korabeli hatóságok legnagyobb félelme – akárcsak ma – a gazdasági visszaesés, a kereskedelmi kapcsolatok szétesése és a munkaerőpiac szűkülése, elvesztése volt. Egy Mári dokumentumban egy korabeli tisztviselő arról számol be, hogy a járvány enyhülésével listát ír azokról a halottakról, akik ura munkásai voltak. Rengeteg ugyanis a halott a szövönők, a földet művelő gazdák és a munkások között. Hozzáteszi, hogy urának majd meg kell vizsgálnia ezt a feljegyzést.⁵⁴ Az egyik amarnai levél beszámolója szerint, amelyet Alashiya uralkodója küldött az egyiptomi fáraónak, Ciprus azért tud kevesebb rezet küldeni, mert a pestis miatt kevesebb munkás van az országban.

Most 500 rezet küldtem a színed elé. Fivérem, üdvözlőajándékom elküldtem neked. Fivérem, ne vedd a szívedre, hogy a réz mennyisége kevés! Nézd, most Nergál, az én uram keze az országomban van, s az országom összes emberét megölte, így nincs egyetlen rézmunkásom sem. Ne vedd a szívedre, fivérem!⁵⁵

Egy másik, fentebb már említett amarnai levélben a kánaáni Megiddó uralkodója, Biridiya, arról panaszkodik, hogy a Labaya, Sikem királya ellen folytatott háború, továbbá a pestis következtében a mezőgazdasági munkák leálltak, ezért nem fogja tudni küldeni az éves hűbéradót Egyiptomnak.⁵⁶

(9) A járványok hatással voltak a diplomáciai kapcsolatokra is. Időnként feszültebbé tették a népek közti viszonyokat, máskor épp azt szolgálták, hogy ezek a diplomáciai kapcsolatok megerősödjenek. Egy amarnai levél beszámolója szerint Alashiya uralkodója követet küldött Egyiptomba, ahol éppen kitört egy járvány, amelybe a követ is belehalt. A követ valószínűleg nagy vagyont érő ingóságai az egyiptomi udvarban maradtak, amit a ciprusi uralkodó vissza szeretett volna kapni. Levelében arra hivatkozott, hogy míg követe özvegye és gyermeke Cipruson van, addig annak vagyona Egyiptomban, ezért visszakéri emberének ingóságait a fáraótól.⁵⁷ Azt nem tudjuk, hogy a fáraó mit válaszolt erre a kérésre, de már magának a levélnek az elküldése is jelezte a feszültebbé váló viszonyokat. Az előbbivel

52 Vita tárgya a kutatók között, hogy mit jelent pontosan a történet leírásában ötször is előforduló „pálím” kifejezés. A bizonytalanság részben abból fakad, hogy ez a szó a Bibliában az 1Sám 5–6. fejezetein kívül csak 5Móz 28,27-ben kerül elő, és ott sem világos a kifejezés pontos értelme. Ezenkívül a Szeptuaginta és Vulgata fordítások már hozzátettek némi értelmezést az eredeti héber szöveghez, ami ebben az esetben nem biztos, hogy segíti a valódi megfejtést. Magát a Sámuel könyvében megörökített járványt azonosították már pestissel és vérhassal, mindkét betegség a test „titkos részeit” (Vulgata fordítás) támadta meg. A problémával kapcsolatban lásd CONRAD: *Plague of the Philistines*, 281.285–287. Aren M. Maeir tanulmányában egy új értelmezési lehetőséget vet fel, szerinte a betegség a filiszteus férfiak nemszervét támadta meg, ami egyszerre volt számukra kellemetlen és nevetséges. MAEIR: *A New interpretation of the term „pálím*, 23–40. Ugyanakkor a bubópestis, mint láttuk korábban, megjelenhetett az ágyék lágy részein is, tehát Maeir érve önmagában nem elég arra, hogy a bubópestis betegségével való azonosítást elvessük.

53 FREEMON: *Bubonic plague in the Book of Samuel 436*; SABBATANI-FIORINO: *The plague of the Philistines*, 200–202. Természetesen azt nem tudja egyik tanulmány sem bizonyítani, hogy az író vagy szerkesztő tapasztalata valóban a filiszteusokat sújtó járványból eredhetett.

54 SASSON: *From the Mari Archives*, 334.

55 EA 35 (10–15), NYITRAI: *Ciprus-levelek*, 37.

56 EA 244, GESTOSO SINGER: *Beyond Amarna*, 227–228.

57 NYITRAI: *Ciprus-levelek*, 37.

ellentétben egy másik üzenetet már azért írt meg a ciprusi uralkodó, hogy megnyugtassa szövetségését, az egyiptomi fáraót, hogy az egyiptomi követ, aki már három éve (!) udvarában tartózkodik, jól van, és csak az országban dúló járvány miatt nem tudott eddig visszatérni a fáraó udvarába.⁵⁸ Az amarnai levelek arról is beszámolnak, hogy Ehnaton fáraó apja járványban elhunyt fiatal feleségei helyett szeretett volna új feleségeket kérni Babilonból és Mitanniból. Feltehetően az volt a célja, hogy ezeket a már kialakult diplomáciai kapcsolatokat a házasságok által újra megerősítse. Normál esetben az volt a szokás, hogy az apa háremének idegen eredetű feleségeit az uralkodó halála után a fia is örökölte. Ebben az esetben azonban a járvány miatt ez a rend felborult.⁵⁹ Ugyancsak az amarnai levelekben arra is van példa, hogy egyes uralkodók a járványra való hivatkozással saját területüket és hatalmukat próbálták növelni. A föníciai uralkodó, Rib-Adda levelében azt állítja, hogy régi ellensége, Aziru, Amurru uralkodója készakarva terjeszti azt a rémhírt az egyiptomi udvarban, hogy Bübloszt súlyos járvány sújtja. Bár korábban valóban volt járvány a városában, de az már régen véget ért. Aziru csak azt akarja elérni az álhírekkel, hogy Egyiptom ne küldjön katonákat Büblosz megsegítésére, és ezáltal növelni tudja királyságának határait.⁶⁰ Az előbb említett dokumentum talán a világ legelső „fake news”-át örökíti meg. Jelenleg valószínű, hogy politikai szempontból az Amarna-kori járvány legnagyobb hatása Egyiptomban mutatkozott meg, ahol Ehnaton rövid életű városa, Amarna a bubópestis járvány után elnéptelenedett, és a fáraó halála után maga az amarnai vallásreform is hamarosan véget ért. A korabeli közvélemény talán úgy értelmezte a járványt, hogy a régi istenek büntették meg az eretnökké vált fáraót és új városát, mivel azok elvetették őket.⁶¹

(10) A halálos járványok megfékezésére és legyőzésére az egyetlen ismert eszköz az istenek kiengesztelése, segítségül hívása és a járványok rituális elűzése volt. A korabeli hettita járványúzó szokásokról több információt is nyerhetünk II. Murszili király fent említett pestisimádságaiból.⁶² A hettiták a hosszú járvány lezárulásáért nyilvános könyörgést rendeztek, amelyet az uralkodó vezetett, és az imádságokat több istennek címezve mondták el, amit az összegyűltek is megerősítettek.⁶³ Bár az uralkodó önmaga és saját családjá egészségéért is könyörgött, a középpontban mégis a népéért és országáért mondott fohász állt. II. Murszili imádságai jó példái annak, ahogy egy korabeli uralkodó népéért imádkozhatott.⁶⁴ A nyilvános hettita királyi imádságokat valamilyen meghatározott rituálé is követhette, amely itáláldozatot és kenyérfelajánlást tartalmazott.⁶⁵ Ezenkívül egy Kr. e. 13. századi, szintén hettita dokumentum egy olyan járványúzó rítust is megörökített, amelyben egy „bűnbakot” használtak.

58 I. m., 38.

59 EA II, GESTOSO SINGER: Beyond Amarna, 227.

60 EA 362, GESTOSO SINGER: Beyond Amarna, 228.

61 GESTOSO SINGER: Beyond Amarna, 223.229.237.

62 II. Murszili nevéhez legalább tizenkét imádság köthető. 8 imádsága a járványról és ellenségeiről szól, 4 könyörgése felesége halálához kapcsolódik, aki a király uralkodásának 9. évében halt meg hirtelen egy betegségben, talán éppen a járványban. NORRIE: Diseases in the Near East, 77.

63 SANDERS: Psalms and Prayers, 183.

64 Uo.

65 I. m., 49.

Ha emberek haldokolnak az országban, és valamilyen ellenséges isten okozta ezt, a következőket cselekszem: elővezetnek egy kost. Összecsavarnak kék gyapjút, vörös gyapjút, sárga gyapjút, fekete gyapjút és fehér gyapjút, és koronát készítenek belőle, amit a kos fejére tesznek. A kost arra az útra vezetik, amely az ellenséghez vezet, és ezalatt a következőket mondják: az ellenséges föld bármely istene okozta ezt a járványt, elővezetjük ezt a megkoronázott kost, hogy megbé-kítsünk téged, óh, isten! Amiképp a nyáj is erős, de békében van a kossal, úgy legyél békében te is, isten, aki ezt a járványt okoztad Hatti földjével!⁶⁶

Egy másik hettita rituáléban a járvány elűzésére bikát és anyajuhot használtak.

Ha a király az ellenséggel harcol, és visszatér az ellenségtől, és az ellenség országából dögvész származik és sújtja a népet: vezessenek elő egy bikát és egy anyajuhot, mindkettőt az ellenség országából, és díszítsék fel a bika fülét fülbevalókkal és vörös gyapjúval, zöld gyapjúval, fekete gyapjúval és fehér gyapjúval, és mondják: bármi is tette a királyt vörössé, zölddé, feketévé vagy fehérré, menjen vissza az ellenség országába.⁶⁷

Ezekből a rituális szövegekből kitűnik, hogy a járványok forrását sok esetben keresték az ellenséges népekben, illetve azok isteneiben.⁶⁸ Ezekben a helyettesítő rítusokban (*nakušši*) közös vonás, hogy egy helyettesítő állatra vagy akár emberre hárítják át a rossz dolgokat, ami lehet fertőzés, betegség, természeti csapás vagy bármi más.⁶⁹ Bizonyos szempontból a zsidó „ünnepek ünnepe”, az engesztelési napon használt két kecskebak közül Azazel bakja is egy ilyen bűnbak volt, amely az ünnepnap végén a pusztába vitte Izrael népe főpap által ráhárított vétkeit (3Móz 16,22). Az ószövetségi zsoltárokban számos olyan könyörgést olvashatunk, amelyet beteg emberek mondanak el Istennek. Keresik és megbánják önnön hibájukat, és az isteni megbocsájtás jeleként várják a gyógyulást.⁷⁰ A hettita bajáthárító rítus közelebbi párhuzamát láthatjuk a korábban már említett, filiszteusokat sújtó csapás leírásában. Miután a szövetség ládája csak bajt hoz a filiszteusokra, ezért papjaik és jósaik tanácsára visszajuttatják azt egy szekéren az izraeliták területére. Az 1Sám 6,3–5 szerint a láda mellé jóvátételi ajándékokat is tesznek, hogy meggyógyuljanak betegségeikből. Elkészítik a testükön lévő fekélyek és a földeken pusztító egerek arany(ozott) másolatát, és városaik szerint mindkét tárgyból 5–5 darabot tesznek egy kisebb ládában a frigyláda mellé. A szövetség ládáját szállító szekér elé két borjas tehenet fognak, majd kiterelik őket a Bét-Semes felé vezető útra. Azt figyelik, hogy ezek után az anyaállatok merre indulnak el. Ösztöneik szerint hazafele kellene menniük, hogy borjaikat szoptassák. A filiszteus papok és jósok ezt az óment használták arra, hogy kifürkésszék, véletlen történt-e a csapás a népen, vagy az ellenség istene küldte a betegséget rájuk. Érdekes mozzanat, hogy egy harmadik hettita megtisztulási és bajáthárító rítusban szintén egereket használnak a betegség elűzésére. A rítus során egy óndarabot kötöznek egy egérre,

66 MOYER: Hittite and Israelite Cultic Practices, 34.

67 Pulisa rítus, i. m., 35.

68 GESTOSO SINGER: Beyond Amarna, 233.

69 Uo.

70 FRÖHLICH-BÁCSKAY: Az ókori közel-keleti orvosi szövegek, 8.

miközben ezt mondják: „Levettem rólatok a gonoszt, és ehhez az egérhez csatlakoztam. Hadd vigye el ez az egér hosszú vándorútján a magas hegyekbe, dombokra és völgyekbe.”⁷¹

(11) Az ókori időkben egy-egy járvány végét az jelezte, ha már nem volt több áldozata a betegségnek. Az újrainítást megelőzte egy nyilvános, rituális megtisztulási ünnep, ahol a magasabb isteni erőket hívták oltalmul és segítségül. Egy Máriból származó, Kr. e. 18. századi dokumentum szerint: „Isten keze megennyhült az Eufrátesz partja”⁷² és az egész föld felett. Nem sújtott le újra. (Korábban) egyetlen napon belül tíz ember és öt fiatal halt meg, de most Isten keze megennyhült, és egyetlen ember sem halt meg egy nap alatt. Isten megbékélt.”⁷³ Az amarnai levelek és a Mári dokumentumok alig valamit írnak arról, hogy a járvány utáni újrainítást milyen rituálék előzték meg. Az Ószövetségben a 3Móz 14. fejezete azonban ezzel kapcsolatban is részletes leírást tartalmaz. A fertőző betegség vagy betegség gyanúja miatt elkülönített személynek a közösségbe való visszatérésekor komoly megtisztulási, tisztálkodási szertartásokat kellett elvégeznie.⁷⁴ A megtisztulási folyamat lépései a következők voltak: 1. A „táboron kívüli” állapotnak csak az vetett véget, ha a feladattal megbízott papi személy feloldotta a távolságtartási tilalmat. 2. A pap ezek után egy áldozati szertartást mutatott be, amelynek részletesen leírt mozzanatai a következők voltak:

...akkor hozzanak a pap parancsára megtisztulni akaróért két élő, tiszta madarat, cédrusfát, bíbor fonalat és izsópot. Aztán vágják le a pap parancsára az egyik madarat egy friss vízzel teli cserépedény fölé. Fogja a pap az élő madarat, a cédrusfát, a bíbor fonalat és az izsópot, és mártsa bele azokat az élő madárral együtt a friss víz fölé levágott madár vérébe. Aztán hintse meg a poklosságból megtisztulni akarót hétszer, és mondja ki, hogy tiszta. Az élő madarat pedig eresztse (aztán) szabadon a mezőn. (3Móz 14,5–7)

3. A szertartás után a korábban karanténban lévő személynek alaposan meg kellett mosdania, testszőrzetét le kellett borotválnia, ruháját ki kellett mosnia. 4. Ezután visszatérhetett a táborba, de még újabb hét napig nem léphetett be a sátrába, vagyis még nem lehetett zárt térben szorosan együtt a családjával. 5. Csak a hetedik napon, újabb teljes testszőrzet-eltávolítás és mosakodás után térhetett vissza a korábbi, normál életéhez. A közösség szemében megtisztult. 6. A táborba való visszatérés nyolcadik napján, anyagi helyzetétől függően, a megtisztult emberért a pap egyszerre többféle áldozatot mutatott be, amelyek részben ételáldozatok, részben égőáldozatok, részben pedig bűnért való áldozatok voltak. A szertartásnak vagyoni helyzettől függetlenül még egy különleges mozzanata volt: a pap az áldozati állat vérével megkenete a megtisztult ember jobb fülcimpáját, jobb hüvelykujját és

71 MOYER: Hittite and Israelite Cultic Practices, 34.

72 Az ókori Mári városállama Mezopotámia északi részén, az Eufrátesz nyugati partján feküdt.

73 ATTIA: Epidemics in Mesopotamia, 6.

74 „A rituális tisztaság fenntartása ebben a szemléletben ugyanis mintegy a test egyensúlyának biztosítója. A betegség gyakran jelenik meg tisztátalansággként (ún. lepra). A gyógyulás (gyógyítás) ezekben az esetekben egyben helyreállítási folyamat. Az ószövetségi előírások értelmében a pap felügyeli a gyógyulást és a beteg tisztaságának helyreállítását. Nincs ismert gyógyító személyzet (a papok feladata csak a felügyelet).” FRÖHLICH-BÁCSKAY: Az ókori közel-keleti orvosi szövegek, 8.

jobb nagylábujját. Majd az ételáldozatnak szánt olajjal is ugyanezekben a pontokon érintette meg az áldozathozót. Ismerünk egy olyan megtisztulással kapcsolatos hettita rítustöredéket, amelyben a tisztulásért bemutatott áldozókról ugyancsak a jobb lábuk és kezük bevonásával távolították el a betegséget. „...egy kis óndarabot teker az íjhúrba, majd (ezt) az áldozatot bemutatók jobb kezére és lábára erősíti.”⁷⁵

(12) Utolsóként az ókori közel-keleti járványok talán legismertebb jellegzetességét vizsgálom. Az ókori Közel-Keleten általánosan elterjedt volt az a hit, hogy a járványokat az istenek okozzák, akik haragjukban vagy épp szeszélyeiktől hajtva lesújtanak kezükkel az emberekre. A járványokat éppen ezért általában az „isten-név + keze” kifejezéssel írták körül.⁷⁶ Más esetekben az „istennév + pusztítása, elemészése” kifejezést használták.⁷⁷ Az Ószövetségben is gyakran megjelenik az „Isten keze” szóösszetétel. „Isten keze” az emberek bűnei miatt sújt le, hol járvány, hol egyéb természeti csapás vagy háború formájában.⁷⁸ Jób könyve szerint Sátán Istentől kapott engedéllyel „rosszindulatú fekélyekkel” veri meg Jóbot, ami egész testét elborította (Jób 2,7). A természeti csapások és betegségek terjesztői az Ószövetségben lehetnek egyéb természetfeletti lények is, például Isten angyala (Dávid népszámlálásakor, 2Sám 24,15–17; Szín-ahhé eriba jeruzsálemi hadjáratokor, 2Kir 19,35), vagy különféle démonok (Zsolt 91).⁷⁹ A legtöbb ókori keleti forrás is konkrét emberi bűnökre vezeti vissza azt az isteni haragot, amely egy-egy járvány kitörését okozta. A járványtól szenvedők éppen ezért mindenekelőtt arra igyekeztek rájönni, hogy melyik istenség okozhatja a katasztrófát. Ez lehetett a nemzet saját, megsértett istene vagy istenei, de lehettek ellenséges népek ellenséges érzületű istenei is. Ez a fajta vallási felfogás igyekezett tehát valamiféle „racionalitást” találni a hirtelen felbukkanó, majd véget érő járványok hátterében. Nézzünk meg ezzel kapcsolatban néhány konkrét szöveget. A Kr. e. 14. század végén – talán az Amarna-kori halálos bubópestis járvány⁸⁰ – a Hettita Birodalomban is megjelent. A királyi családot is sújtó fertőző betegség okát II. Murszili, az életben maradt királyi utód és uralkodó harmadik pestisimádságában arra vezeti vissza, hogy atyja, I. Szuppliluliumasz, megszegve az egyiptomiakkal kötött békeegyezményt, háborúba kezdett Egyiptom szíriai határain. Véleménye szerint ezzel különösen a Viharistent indította haragra.⁸¹ A harcok során I. Szuppliluliumasz egyiptomi hadifoglyokat gyűjtött, akiket hazavitt Hatti országba. A foglyok között azonban később megjelent a halálos betegség, amely megfertőzte az ország lakóit is.⁸² II. Murszili imádságaiban arra kéri az isteneket, hogy vessenek véget ennek a hosszú, két évtizede elhúzódó járványnak. A hettita imádságok műfaja könyörgés, kérelem, sőt egyben

75 MOYER: Hittite and Israelite Cultic Practices, 34. Ez ugyanannak a fentebb említett bajáthárító és megtisztító rítusnak az előzménye, amely után a fémdarabokat egy egérre rögzítve üzték el a betegséget a táborból.

76 GESTOSO SINGER: Beyond Amarna, 225.

77 I. m., 230.

78 A szó szerinti Isten keze (*jad-jhw*) kifejezés vagy az Istentől jövő csapás mint büntetés gondolata nagyon sok helyen megjelenik az Ószövetségben. (pl. 2Móz 3,20; 2Móz 9,15; 4Móz 11,33; 5Móz 28,59,61; 5Móz 29,21; 1Sám 4,8; 1Sám 5,6,9; 2Sám 24,17; 2Kir 19,35; Ézs 37,26.

79 FRÖHLICH–BÁCSKAY: Az ókori közel-keleti orvosi szövegek, 9.

80 Mivel a hettiták ebben a korszakban hamvasztották a halottaikat, nincs bizonyítéka annak, hogy a halálos kór itt is a bubópestis volt. Mivel a korabeli források a betegség tüneteiről sem számolnak be, ezért nem lehet egyértelműen állást foglalni ebben a kérdésben.

81 SINGER: Hittite prayers, 47.59.

82 I. m., 57–61.

védőbeszéd is. Az uralkodó népét képviselve érvel az istenek előtt (*argumenta ad deum*), hogy a járvány csapásai szűnjenek meg az országban. II. Murszili pestis-ímádságaiban megfogalmazott, az istenek meggyőzésére szánt érveit a következő csoportokba sorolhatjuk: 1. A járvány súlyos következményei a Hettita királyságban. 2. A hettita istenekkel ellenséges népek gonoszsága, akiket viszont elkerül a járvány. 3. Az istenek igazságosságában való remény. 4. A könyörgő uralkodó maga is ártatlan. 5. Az uralkodó mindig hűséges volt a hettita istenekhez. Mindezek alapján Murszili úgy véli, hogy joggal illetné meg őt és országát a felülről jövő oltalom.⁸³ Egy imádságában az hettita uralkodó arra is emlékezteti az isteneket, hogy ha hagyják elpusztulni a népet, akkor nem lesz senki, aki számukra biztosítani fogja az áldozatokat és fogadalmi ajándékokat.⁸⁴

Óh, istenek, mit cselekedtetek? Megengedtétek, hogy járvány sújtsa Hattit, egész Hatti haldoklik. Senki nem fog számotokra áldozati kenyeret és italáldozatot készíteni. A szántóvetők, akik az istenek parlagon heverő földjein dolgoztak, meghaltak, így nem dolgoznak és nem aratnak az istenek mezőin. Az őrle asszonyok, akik az áldozati kenyeret szokták készíteni az isteneknek, meghaltak, így nem készílik már többé az istenek áldozati kenyerét.⁸⁵

II. Murszili hettita király népéért való közbenjárásáról és könyörgéseiről eszükbe juthat az Ószövetségből Salamon király templomszentelési imája. A jeruzsálemi templom felszentelési szertartásához kapcsolt imádságában az uralkodó már előre kéri Isten segítségét a jövőben felbukkanó járványok és egyéb csapások idején (1Kir 8,37–40 és 2Krón 6,28–31). Ebben a könyörgésben is megjelenik az a gondolat, hogy mindig van kiváltó oka annak, ha Isten elfordul népétől. Kell, hogy legyen egy olyan konkrét bűn és bűnös, ami és aki miatt akár az egész népet is sújthatja Isten keze. A csapásoknak azonban vége kell, hogy legyen akkor, ha a bűnös elismeri, hogy miatta van járvány, és Istent hívja segítségül. Valószínűleg nem véletlenül került bele ez az utalás az ima szövegébe. Az Ószövetség történeti könyvei ugyanis éppen Salamon atyjához, Dávid királyhoz kapcsolnak egy tragikus (és kissé talányos) esetet, amikor a király népszámlálása⁸⁶ felkelti Isten haragját⁸⁷, ami végül egy járvány formájában csap le⁸⁸ egész Izraelre, és mindaddig kitart, amíg az

83 SANDERS: *Psalms and Prayers*, 182.

84 SINGER: *Hittite prayers*, 52, (no. 8. § 6–7).

85 Uo.

86 Van olyan értelmezés, mely szerint amiatt sújtott le járvány Izraelre, mert maga a népszámlálás tabu volt, nemcsak az Ószövetségben, hanem az ókori Közel-Keleten is. Viszont például 2Móz 30,12 szerint lehetett népszámlálást tartani az izraeliták között, de mindenkinek fél sékel váltságdíjat kellett fizetnie a templom számára önmagáért. 2Krón 2,16 pedig arról számol be, hogy Salamon, Dávid fia is tartott népszámlálást, igaz csak a jövevények között, hogy a templom építésének közmunkásait számba vegye és kijelölje. GREENWOOD: *David's census*, 469–470.

87 2Sám 24,1 szerint Isten Izraelre haragudott meg, és ezért „felingerelte” Dávidot. Az 1Krón 21,1 szerint Sátán volt az, aki felbújtotta a királyt erre az isteni törvénnyel szemembenő tetre.

88 Mindkét forrás szerint végül Dávid királynak kell döntenie az isteni büntetés mikéntjéről. Isten három választási lehetőséget kínál fel neki Gád proféta által, ami vagy három évig tartó éhínség, vagy három hónapig tartó menekülés az ellenség elől, vagy három napig tartó járvány (2Sám 24,12–13; 1Krón 21,11–12). Josephus Flavius zsidó történetírő szerint Dávid a következő megfontolás alapján dönt végül a járvány mellett: „... a király úgy gondolkodott, hogy ha az éhínséget választja, olyan látszata lehet a dolognak, mintha ezt alattvalói kárára tenné – tudniillik neki magának óriási gabonakészlete volt, tehát semmitől sem kellett tartania, viszont a nép súlyo-

uralkodó el nem ismeri Isten előtt, hogy „Bizony én vétkeztem, és én követtem el a bűnt, de az én nyájam nem követett el semmit” (1Sám 24,17).⁸⁹ Más ókori keleti dokumentumokban a járványok csapásai inkább az isteni akarat esetlegességét, kiszámíthatatlanságát és érthetlenségét mutatják meg. Egy kb. 3000 éves sumér nyelvű könyörgésben Larsa uralkodója amiatt fohászkodik a napistenhez, hogy vessen véget a várost sújtó, hétéves járványnak. A király szerint a város széles utcáin most néma csend honol, és a betegség a fiatalokat sem kíméli. Nem érti, hogy ellenségei hogyan maradhattak egészségesek, míg ő, aki tiszteli az isteneket és pontosan követi a vallási előírásokat, miért szenved el ezt az isteni csapást.⁹⁰

Az ókori közel-keleti kultúrák, (beleértve Izraelt is), járványok és természeti csapások esetében is feltételezték, hogy az istenek végső soron mindig igazságosak. Az igazság isteni mércéje viszont sok esetben meghaladta az ember felfogóképességét. Számukra az emberi perspektívából nézve érthetetlen eseményeknek is kellett, hogy legyen magyarázata, például az ember által nem tudatosan elkövetett bűnök büntetése, az isteni rendelések nem teljeskörű követése miatti elidegenedés, vagy egyszerűen csak az emberi felfogóképesség korlátai, amelyek miatt ember soha nem értheti teljesen Isten szándékait. A kételynek ebben a korban – legalábbis a fennmaradt dokumentumok szerint – nem lehetett helye. Az ókori szövegek igyekeztek fenntartani és biztosítani az emberekben az isteni igazságosságba vetett bizalmat. Megerősítették, hogy még ha nem is lehet pontosan érteni és indokolni az isteni akaratot, akkor is az egyetlen lehetséges magatartás az, ha kapcsolatban maradnak az istenekkel, kegyelmet kérnek maguk és szeretteik számára, és reménykednek „isten keze” megenyhülésében.⁹¹

Felhasznált irodalom

- ATTIA, A.: Epidemics in Mesopotamia, in *The Ancient Near East Today* 8 (Sept. 2020/9), 1–8.
- BERLEJUNG, A.: Sin and Punishment. The Ethics of Divine Justice and Retribution in Ancient Near Eastern and Old Testament Texts, in *Journal of Bible and Theology* 69 (2015/3), 272–287.
- BROWN, Fr.–DRIVER, S. R.–BRIGGS, Ch. A.: *The Enhanced Brown-Driver-Briggs Hebrew and English Lexicon*, Oxford, Oxford University, 1951, bővített, elektronikus

san szenvedett volna. Ha a háromhónapos vesztes háborút választja, akkor az a szemrehányás érhetne volna, hogy azért választotta a háborút, mert vitéz férfiak védelmezik, megerősített várai vannak, tehát semmitől sem kell félnie. Ennélfogva azt a csapást választotta, amely egyformán éri majd a királyt és alattvalóit, és amelytől valamennyien egyformán rettegtek, mert úgy gondolkozott, hogy sokkal jobb Isten kezébe kerülni, mint az ellenség kezébe.” JOSEPHUS: *A zsidók története*, 73.

89 A történet értelmezése kapcsán számos magyarázat merült fel, hogy miért volt ez a népszámlálás olyan súlyos bűn Isten szemében, hogy egy járványt váltott ki. A 86. lábjegyzetben tárgyalt értelmezéseken kívül eddig felmerült magyarázatok: 1. Dávid katonai erejére való büszkesége és elbizakodottsága (hübrisz). 2. A népszámlálásra összegyűlt tömegben kitört járvány. 3. Dávid kudarca abban, hogy a szövetség ládája a Mórja-hegyére kerüljön. 4. Dávid elhamarkodott kezdeményezése, hogy Isten parancsával ellentétben elkezdje a templom építésének előkészületeit. Bővebben mindezekről lásd GREENWOOD: *David's census*, 467–478.

90 Könyörgés Utuhoz II. idézi ATTIA: *Epidemics in Mesopotamia*, 5.

91 BERLEJUNG: *Sin and Punishment*, 286.

- kiadás, online elérhető: <http://judaisztika.hu/downloads/BDB.pdf> (utolsó megtekintés: 2021. 06. 24.).
- CONRAD, L. I.: The Biblical Tradition of the Plague of the Philistines, in *Journal of the American Oriental Society* 104 (1984/2), 282–287.
  - DODSON, A.: *Amarna Sunset. Nefertiti, Tutankhamun, Ay, Horemheb, and the Egyptian Counter-Reformation*, Cairo, American University, 2009.
  - FINKELSTEIN, I.–SILBERMAN, N. A.: *The Bible Unearthed. Archaeology's New Vision of Ancient Israel and the Origin of Its Sacred Texts*, New York, Free Press, 2001.
  - FREEDMAN, D. N.: *Anchor Yale Bible Dictionary*, New York, Doubleday, 1992, Yale University Press digitális kiadás, online elérhető: <https://www.logos.com/product/1660/anchor-yale-bible-dictionary-aybd> (utolsó megtekintés: 2021. 06. 24.).
  - FREEMON, F. R.: Bubonic plague in the Book of Samuel, in *Journal of the Royal Society of Medicine* 98 (2005/9), 436.
  - FRÖHLICH, I.–BÁCSKAY, A.: Az ókori közel-keleti orvosi szövegek kutatásának helyzetképe, in *Művelődés-, Tudomány- és Orvostörténeti Folyóirat* 1 (2010/1), 6–22.
  - GESTOSO SINGER, G.: Beyond Amarna. The „Hand of Nergal” and the Plague in the Levant, in WATSON, Wilfred–WYATT, Nicolas (Hrsg.): *Ugarit-Forschungen. Internationales Jahrbuch für die Altertumskunde Syrian-Palästinas*, Band 48, Münster, Ugarit Verlag, 2017, 223–247.
  - GOEDICKE, H.: The Canaanite illness, in *Studien Zur Altägyptischen Kultur* 11 (1984), 91–105.
  - GREENWOOD, K. R.: Labor Pains. The Relationship between David's Census and Corvée Labor, in *Bulletin for Biblical Research* 20 (2010/4), 467–478.
  - JOSEPHUS F.: *A zsidók története*, Budapest, Európa Könyvkiadó, 1980.
  - JUHOS, M.: Betegségnevek vizsgálata a finn bibliafordításokban, in *Folia Uralica Debreceniensia* 24 (2017), 65–90.
  - KLEIN, E.: *A Comprehensive Etymological Dictionary of the Hebrew Language for Readers of English*, Haifa-Jerusalem, Carta Jerusalem, The University of Haifa, 1987.
  - MAEIR, A. M.: A New Interpretation of the Term $\text{ʿp}^{\text{á}}\text{l}^{\text{í}}\text{m}$ in the Light of Recent Archaeological Finds from Philistia, in *Journal for the Study of the Old Testament* 32 (2007/1), 23–40.
  - MENDE, G. B.: Pestis az ókorban, in *Ókor* 2 (2003/2–3), 10–18.
  - MOYER, J. C.: Hittite and Israelite Cultic Practices. A Selected Comparison, in Hallo, W. W.–Moyer, J. C.–Perdue, L. G. (eds.): *Scriptura in Context*, Vol. 2, Winona Lake, Eisenbrauns, 1983, 19–38.
  - NORRIE, Philip: *An Account of Diseases in the Near East During the Bronze Age. An Historical View*, (Thesis, Doctor of Medicine), Sydney, University of NSW, 2014.
  - NYITRAI, M.: *Amarna-levelezés. A Ciprus-levelek (Szakdolgozat)*, Budapest, ELTE BTK, 2015.
  - PANAGIOTAKOPOULU, E.: Pharaonic Egypt and the origins of plague, in *Journal of Biogeography* 31 (2004), 269–275.
  - SABBATANI, S.–FIORINO, S.: The plague of the Philistines and other pestilences in the Ancient World. Exploring relations between the religious – literary tradition,

- artistic evidences and scientific proofs, in *Le Infezioni in Medicina* 18 (2010/3), 199–207.
- SASSON, J. M.: *From the Mari Archives. An Anthology of Old Babylonian Letters*, Winona Lake, Eisenbrauns, 2015.
  - SHAW, I.: *The Oxford History of Ancient Egypt*, Oxford, Oxford University Press, 2003.
  - SINGER, I.: *Hittite Prayers* (Writings from the Ancient World 11), Atlanta, Society of Biblical Literature, 2002.
  - SMITH, N. E.: *The Paleoepidemiology of Malaria in the Ancient Near East*, (PhD Dissertation), Arkansas, University of Arkansas, 2015.

BOZSOKY JONATHÁN

Hamis próféták, mint az utolsó idők jelei

ABSTRACT

The Epistle of Jude gives us insight into the struggles of the congregations living in the 2nd century AD. The Christian communities living around the turn of the century had already lost their initial enthusiasm, but did not possess a settled system of dogmas yet. Syncretism, the imperial cult, mystery religions and gnosticism posed a serious threat to the lives of Christian communities. It was the task of theologians and theological schools of the period to recognise false teachings within and without the church and act against them. One such theologian was Jude, who warns against gnostic groups appearing in the church. Jude emphasises that the appearance of these 'intruders' or 'mockers' proves that the church is living in the last days. In this situation the church needs to be separated from those who are destined for damnation. The struggle with false prophets has been accompanying the life of the church from the beginning until our present days since their presence is the most noticeable sign of the last days.

Bevezetés

„*T*i azonban szerettem emlékezzetek meg azokról a beszédekről, amelyeket a mi Urunk Jézus Krisztus apostolai előre megmondtak. Azt mondták ugyanis, hogy az utolsó időben csúfolódók támadnak...” Júd 17–18a.

Júdás levele egy korabeli teológus elkeseredett küzdelmét eleveníti fel, hogy a gyülekezetet-gyülekezeteket megtartsa az apostoli hagyomány keretén belül. Ennek a teológiai küzdelemnek a legerősebb fegyvere a szerző eszkatológikus látása, aki meg van győződve arról, hogy a gyülekezetben jelentkező problémák (személyek, tévhités) az utolsó idők figyelmeztető jelei.

A következőkben elsőként azt vizsgálom, hogy miként csapódik le a levélben Júdás eszkatológikus látása? Hogyan hat ez a teológia a levél üzenetére, az ellenfelek megítélésére és bemutatására? Ezek után a teljesség igénye nélkül a hamis próféták jelenlétét és jellemzését mutatom be az ószövetségi író prófétákon keresztül, a kumráni szekta gondolkodásában, Jézus és az evangélisták megítélésében és végül a Jelenések könyvében, kitekintéssel a Péter apokalipszisre. Érdekes megfigyelni azt a folyamatot, amelyben a hamis próféták az utolsó idők markáns jelei lesznek.

Júdás és az utolsó idők

A Júdás levél szerzője a II. század elején¹ élő keresztyén gyülekezeteket igyekszik megszólítani és figyelmeztetni a közösségekbe már beépült „istentelenekre”,

¹ BUDAI-HERCZEG: Bevezetés az Újszövetségbe, 173.

„csúfolódókra” és a jelenlétük által okozott fenyegetettségére.² Két irányba tereli hallgatóságát: először is, hogy lássák be, hogy a belopódzott tagok „istentelenül” élnek, másodsor, hogy határolódjanak el tőlük.³

Az üzenet hangsúlyozásának céljából Júdás a levél során apokaliptikus képeket használ, amelyek ószövetségi ítéletes eseményeket idéznek fel, mégis úgy, hogy azokat alkalmazza a gyülekezetbe belopódzott istentelenekre (Júd 4), és előrevetíti ezzel sorsukat az eszkatonba. Júdás eszkatológiai látásában tehát összefonódnak a múlt, a jelen és a jövő történései.⁴ Júdás két hármas csoportba rendezi az Ószövetségből vett ítéletes példákat, és vetíti ezekkel előre ellenfeleinek az eszkatológikus sorsát. A 14–15. versekben bontakozik ki legteljesebben az eszkatológikus jövő, amikor ethen 1,9 rá támaszkodva a parúzia beteljesedését írja le, amelyben az istentelenek feletti eszkatológikus ítéletet és büntetést tárja olvasói elé.⁵

Miután az istentelenek végső büntetését tárgyalja, Júdás emlékezteti a gyülekezetet, hogy ezek az események biztosan be fognak következni, még akkor is, ha épp ezek a csoportok a parúzia elmaradását hirdették.⁶ Júdás figyelmezteti a gyülekezetet, hogy nemcsak, hogy megtörténnek az ítéletes események, hanem már közel vannak, hiszen az utolsó időkben él a gyülekezet, és ennek épp az a bizonyítéka, hogy csúfolódók, istentelenek vannak a gyülekezet közösségében.

Az utolsó idők meghatározásának tekintetében a legelfogadottabb álláspont az, hogy Júdás nem a gyülekezet létének végéről beszél, hanem az egész kozmoszra kiterjedő esemény közelségére utal, amely a történelem végét, Isten apokaliptikus cselekvését jelenti.⁷

A II. század elején élő gyülekezeteket az eszkatológikus látásra és a parúzia várására ösztönzi az apostol. Az utolsó időkben való élésnek legfőbb bizonyítékául szolgál a hamis tanítók jelenléte egy-egy keresztyén közösségben, és figyelmezteti a gyülekezetet Júdás, hogy „Urunk Jézus Krisztus apostolai előre megmondták” ezeket a történéseket. Ez az emlékeztetés utalhat az apostolok szóbeli igehirdetésére, amelyhez hasonló olvasható az 1Tim 4,1-ben: „utolsó időkben némelyek elszakadnak a hittől”, vagy a 2Tim 3,1-ben és az azt követő versekben: „... az utolsó napokban nehéz idők jönnek. Az emberek ugyanis önzők, pénzsóvárok [...], felfuvalkodottak, akik inkább az élvezeteket szeretik, mint az Istent”.

János első levelében szintén arra figyelmezteti az író a közösséget, hogy a végidőkben élnek: „Gyermekeim, itt az utolsó óra, és amint hallottátok, hogy antikrisztus jön, most meg is jelent; mégpedig sok antikrisztus jelent meg: ebből tudjuk, hogy itt az utolsó óra.” (1Jn 2,18) Az antikrisztusok jelenléte (akik tagadják, hogy Jézus testben jött el – 1Jn 4,2) a bizonyíték, hogy már egészen közel a parúzia, hiszen az utolsó órába ért a történelem.

² TAKÁCS: Jelenések könyve, 99.

³ WEBB: The Eschatology of the Epistle of Jude and Its Rhetorical and Social Functions, 151.

⁴ I. m., 142.

⁵ I. m., 145.

⁶ Ld. 2Pét 3,3–4, ahol azt tárgyalja az író, hogy épp a parúzia volt a csúfolódás tárgya ezekben a csoportokban.

⁷ PERES: Júdás levelének magyarázata I–III, 45.

Hamis próféták jellemzése Júdás levelében

Júdás, levelében igyekszik minél pontosabban meghatározni és bemutatni azt a csoportot, amely veszélyt jelenthet a gyülekezet életére nézve. Először is ezek a személyek belépődztak a gyülekezetbe, ami azt jelenti, hogy a kegyesség látszata alatt férköztek be a többiek bizalmába. Így már nem is külső fenyegetést jelentenek a közösség számára, hanem egy belső, bomlasztó erőt.

Ezekről azt mondja az apostol a 4. versben, hogy „istentelenek”. Ez az istentelenség két irányba viszi őket. Az első az, hogy „a kegyelmet kicsapongásra használják”, vagyis erkölcstelen életet folytatnak. A másik jellemzője ennek az istentelen állapotnak, hogy Jézus Krisztust mint egyedüli uralkodót és Urat megtagadják.⁸ Ezek alapján valamilyen gnosztikus csoportra gondolhatunk, akik számára Jézus nem volt abszolút Isten. Több irányzata is ismert a gnosztikusoknak, akik zsidó és keresztyén elemeket is beolvastottak tanaikba, ezzel is megnehezítve időbeli felismerésüket.⁹

Az ószövetségi képekből arra következtethetünk, hogy ők nem hisznek Istenben, mint ahogy azok sem, akiket az Úr kiszabadított Egyiptom földjéről. Pál apostol is példaként hozza a korinthusi gyülekezet elé a pusztai vándorlást, amely alatt a nép életében volt bálványimádás, paráználkodás, zúgolódás. Ezek a bűnök valószínű, hogy a betolakodók életében is ott voltak.¹⁰

Ezek a személyek ugyanúgy nem tisztelik a felsőbbiséget, a hierarchiát a gyülekezetben, mint ahogy a „bukott” angyalok a mennyben. Az apostolok halála után fontossá válik az apostoli hagyomány megőrzése, és különösen fontosnak tartotta az egyház a gyülekezet vezetőinek tiszteletben tartását (1. Zsid 13,7).¹¹ Sodoma és Gomora példáján keresztül derül ki a 7. versben, hogy paráznak és „idegen test utáni kívánság hajtotta” a hamis tanítókat. Ez jelenthet homoszexualitást, utalhat kultikus paráznaságra, amely az antik világban nagyon elterjedt volt.¹²

A 8. vers úgy mutatja be őket, mint álmodozókat, akik beszenyeznek testüket, megvetik Isten fenségét, káromolják a mennyei hatalmasságokat és minden más is beszédükben. Az álmodozók kifejezés utalhat arra, hogy prófétaként léptek fel a gyülekezetben, mint akiknek kinyilatkoztatásuk van valamilyen lelki, álombeli megtapasztalásból. Ez a kifejezés a hamis próféták magatartását jelöli, akiknek a célja a közösség manipulálása saját céljuk elérése érdekében. Ugyanakkor beszédükben támadhatták magát az apostolt vagy a gyülekezet vezetőit.¹³ A 15. vers szerint épp istentelen szavaik és tetteik miatt kerülnek ítélet alá.

A 11. versben három ószövetségi személyhez hasonlítja őket Júdás. „Káin útján indultak el” – ez jelentheti azt, hogy erőszakosak, ugyanakkor valószínűbb, hogy a rabbinikus hagyomány felől kell megközelíteni, amelyben Káin az első lázadó, aki

⁸ PERES: Júdás levelének magyarázata I–III, 15.

⁹ I. m., 16.

¹⁰ CRADOCK: First and Second Peter, and Jude, 138.

¹¹ Uo.

¹² PERES I.: Júdás levelének magyarázata I–III, 7.

¹³ I. m., 10.

megkérdőjelezi Isten igazságos ítéletét.¹⁴ Aztán Bálámot említi az író, aki pénzért mondott áldást vagy átkot, és így Júdás ellenfeleit nyerészkedéssel vádolja. Végül pedig Kóré sorsát tárja eléjük az apostol, aki fellázadt Mózes ellen, és Isten büntetéseként elnyelte őt a föld (4Móz 16). Lehet, hogy a gyülekezet vezetői ellen lázadtak és felfordulást keltettek.

A 12. vers szerint a szeretetvendégségeken is részt vesznek, ahol mértéktelenül esznek és talán illetlenül viselkednek, hiszen „szennyfoltok” ezeken az összejöveleken. Annyira beépültek a gyülekezetbe, hogy részt vesznek az úrvacsorán és az azt megelőző szeretetvendégségen is, és ezekbe az alkalmakba talán pogány kultuszokból vett testiséget akarnak belevinni.¹⁵

A 16. vers szerint zúgolódnak, elégedetlenek, vágyaik vezetik őket, kioktatók, felengzők, vagyis nagyokat mondók és haszonlesésből embereket dicsőítenek. Tanításukban a gyülekezeti tagok fülének tetsző dolgokat mondanak, hogy így pénzt csikarjanak ki tőlük. Az is lehet, hogy jóvendőmondásért vagy titkok kinyilatkoztatásáért kérnek anyagi juttatásokat, mint Bálám. A 16. versben mintegy összefoglalja, nevén nevezi az apostol a hamis tanítók eddigi jellemzőit.

A 18. versben csúfolódóknak nevezi őket Júdás. Minden bizonnyal az ítélet eljövételéből és a parúziából űztek csúfot, továbbá lehet, hogy a keresztyén erkölcsből, hiszen ezek „istentelen dolgokra irányuló szenvedélyeik szerint élnek” – írja az apostol. Itt ismét gondolhat az apostol szexuális kicsapongásra, kultikus orgiákon való részvételre vagy olyan extatikus állapotra, amelyeket a misztériumvallások beavatásain tapasztalnak a résztvevők.

A 19. vers szerint a gyülekezetben szakadásokat támasztanak, tehát bomlasztják a gyülekezet egységét, hiszen „testi” emberek, akikben nincs Szentlélek, amely az egységet munkálja a közösségben. Valószínű, hogy a hamis tanítók által felállított kategóriákat használja az apostol. A „belopódzók” úgy állíthatták be magukat, mint akik lelkiek, isteni eredettel rendelkeznek, és így lélek által különös megtapasztalásaik vannak, továbbá a lélek az, ami elragadja őket majd mennyei magasságokba, így nincs szükségük Krisztus váltságművére. Az apostol megfordítja ezt, és rájuk alkalmazza, hogy Szentlélek nélkül valók.¹⁶

Összefoglalásként megállapíthatjuk, hogy Júdás gyülekezete nagyon nehéz helyzetben volt, hiszen a gnosztikus csoport már beférkőzött a gyülekezet bizalmába, és teljes tagságot élvezett. Az apostoli hagyományt és tekintélyt semmibe veszi, de Krisztus istenségét sem vallja. A közösséget erkölcsi kicsapongásokra ösztönzi, továbbá anyagilag is élösködik a gyülekezeti tagokon. A csoport viselkedése szakadásokat okoz a gyülekezetben.

¹⁴ CRADOCK: First and Second Peter, and Jude, 141.

¹⁵ PERES: Júdás levelének magyarázata I–III, 9.

¹⁶ I. m., 20.

Hamis próféták jelenléte az Ószövetségben

Izraelben csak a honfoglalás után tűnik fel a próféták jelenléte mint egy eksztatikus-mantikusan mozgalom, amely a kánaáni vallások által jutott el Izraelbe. A csoporthoz tartozó rajongók körbe-körbeforogva révületbe estek (1Sám 10), ami a kívülállók számára rendkívül furcsa jelenség volt. A 4Móz 11 igyekszik legitimé tenni a prófétaságot, hiszen arról számol be, hogy Mózes mellett a hetven vén is kapott az isteni lélekből és prófétáltak.¹⁷ A 4Móz 12,6-ban Isten kijelenti, hogy a prófétákkal látomásban és álomban beszél. Ugyanakkor az 5Móz 13. fejezete segít abban, hogy miképpen kell megítélni a prófétát, álomlátót, aki jeleket és csodákat tesz a nép körében. Ha a próféta idegen istenek imádatára, vagyis bálványimádásra hívja a közösséget, akkor nem szabad rá hallgatni, és a prófétát ki kell végezni.

A prófétaság későbbi idejében nehéz volt megítélni, hogy ki a hamis próféta. A próféták többsége hivatalt töltött be, és különböző szentélyek személyzetéhez tartozott. Ezek a próféták több feladatot is betölthettek. Háborúban ők mondták meg, hogy mikor kell támadni (1Kir 20,13), vagy ők figyelmeztették az ellenséget az ellenük irányuló támadásra. Jeremiás idejében is sok olyan próféta lehetett, aki a kultuszhoz tartozott, de az író prófétaként számontartottak elkülönültek tőlük. Ők egy radikális szárnyat képviseltek, úgymond függetlenek voltak a prófétai hivataltól¹⁸. Azért volt erre szükség, mert a kultikus próféták egyre inkább függtek a papságtól és a királyi uralomtól, így amikor megkérdezték őket politikai, hadi döntések előtt, mindig olyan választ adtak, amelyet hallani akart az aktuális király, így szentesítették akaratát. Az igazi próféták így összetűzésbe kerültek velük.¹⁹ Jeremiás figyelmezteti a királyt és a vezető réteget: „Ne hallgassatok azért prófétáitokra, a jósokra és álmodókra, a jelmagyarázókra és varázslókra [...], mert hazugságot prófétálnak nektek.” (Jer 27,9–10) Jeremiás próféta könyvének 23. fejezete leírást ad a hamis próféták jelleméről. Az északi országrész prófétái Baál nevében prófétálnak (Jer 23,13), míg a déli országrész prófétái erkölcsileg romlottak, ami megjelenik paráznaságban és a gonoszság elkendőzésében. Mikeás próféta könyvének 3. fejezete a próféták nyereszkeségét emeli ki: „prófétái pénzért jósolnak, és még az Úrra hivatkozva mondják: Közöttünk van az Úr, nem érhet baj!” (Mik 3,11b) Ézsaiás próféta arról beszél, hogy a papok és a próféták részegesek, és csupán alkohol hatására látnak látomásokat (Ézs 28,7). Ezékiel próféta könyvének 13. fejezetében olvassuk a hamis próféták elleni vádakat, akik hazug jóslatokat mondanak a pénzbeli nyereség érdekében, továbbá a bálványimádó kultusz részesei ők maguk is (1. Ez 8.).

Az ószövetségi hamis próféták főbb jellemvonásai, hogy isteni látomásokra, ki nyilatkoztatásokra hivatkozva saját pozíciójukat, hatalmukat erősítik. A nyereszkeség, bálványimádás és erkölcsi fertő jellemzi életüket. A hamis próféták romlottsága hatással van az egész nép életére.

¹⁷ VON RAD: Az Ószövetség teológiája II., 22.

¹⁸ I. m., 57.

¹⁹ PÁLFI: Jeremiás próféta könyvének magyarázata I, 240.

Kumrán és a hamis próféta

A kumráni közösség számára saját koruk már a végidőket jelentette, tehát felfogásuk szerint az utolsó időkben éltek. Szigorú tisztasági szabályokat betartva, elkülönülve, vagyonközösségben élve várták az ítélet napját.²⁰

A Habakuk-kommentár tárgyalja a közösség viszonyát a jeruzsálemi kultuszhoz, és abból kiderül, hogy felfogásukban Jeruzsálem a pogányság székhelye lett, ahol a gonosz pap vagy hamis próféta uralkodik. A hamis próféta jellemzője, hogy behódol a pogány kultuszoknak, és így tisztátalanná teszi a vallási életet, megtevesztve és félrevezetve ezzel sokakat. Egy nyereszkes személy, aki pozícióját kihasználva gyarapítja vagyonát és hatalmát. Akik mégis megtartják tiszta hitüket, üldöztetésben részesülnek, hiszen a hamis próféta az igazak életére tör. Felfogásuk szerint Isten az ember mellé adta a jó és gonosz lelket. A kumráni közösség a jót választotta, ezért ők a világosság fiai. Meg vannak győződve arról, hogy Isten a végidőkben legyőzi a sötétség fiait. Ez azt jelenti, hogy elpusztulnak a pogányok és mindazok, akik a törvényt nem akarják megtartani. A választottak felmagasztaltatnak és békében élnek ezer nemzedéken keresztül, az ország pedig övék és utódaiké lesz örökké.

Számukra tehát a jelen korszak gyötrelmekkel jár, hiszen a gonosz hatalom nyomorgatja őket, s mindez akkor fog megváltozni, amikor a két messiási alak elhozza a béke korszakát. A közösség úgy értelmezte magát, mint egy vajúdo nő, aki fájdalommal hozza világra gyermekét – az elkövetkezendő messiást. Ebben a személetben a közösséget ért gyötrelmek ezt a vajúdást jelentik, de ez megszűnik a messiás vagy messiások megjelenésével.²¹ „mint erődített város a támadó előtt, mint asszony, aki első gyermekével vajúdik [...]. Csodálatos Tanácsost hozz világra, erejével együtt.” IQH 36–10²²

Az utolsó idő tehát a vajúdas időszak, amikor a közösség kivonul a romlott kultusz gyakorlásból, elfordul a gonosz és hamis tanítótól, és várja a messiások eljövételét.

Jézus és a hamis próféták

A Hegyi beszéd záró intelmében Jézus felhívja a hallgatóság figyelmét, hogy óvakodjanak a hamis prófétáktól. Ők azok, akik úgy tűnnek fel, mint a gyülekezet tisztaság tagjai, de ez csak egy álca, hiszen báránybőrbe vannak öltözve. Legbelül ezek a személyek farkasok és veszélyesek a gyülekezetre nézve. Jézus arról beszél, hogy ezek a személyek felismerhetők viselkedésükről, erkölcsi megnyilvánulásukról és követőikről, mint a fa a gyümölcséről. A hamis prófétában nem Isten Lelke munkálkodik, így nem tud jó gyümölcsöt teremni (Mt 7,15–20).²³

²⁰ PAKOZDY: A kumráni esszénusok és az ősegyház, 339.

²¹ SZABÓ: A kumráni esszénus közösség, 90.

²² FRÖHLICH: A kumráni szövegek magyarul, 433.

²³ KARNER: Máté evangéliuma, 52.

Jézus több példázatot mond, amelyben utal a hamis tanítók munkájára a gyülekezetekben. A királyi menyegző (Mt 22,1–14) példázatában ilyen hamis próféta lehet, akin nincs menyegzői ruha, mégis belopódzott az ünnepségre. Hasonló gondolat jelenik meg, amikor Jézus a juhok akláról beszél, és tolvajoknak nevezi azokat, akik nem az ajtón, vagyis rajta keresztül mennek a nyájba, a gyülekezetbe (Jn 10,1–10). Ezeknek a célja csak a lopás, pusztítás, csak szegényítik a gyülekezetet.²⁴ A konkoly példázatában is arról beszél Jézus, hogy az ellenség titokban rossz magokat, konkolyt hint Isten szántóföldjébe, míg a többiek alszanak (Mt 13,24–30). A hamis prófétáknak tehát egyik legfőbb tulajdonsága, hogy alattomosan, álarc mögött épülnek be a gyülekezetekbe, és terjesztik hamis tanaikat.

Jézus a szinoptikusokban található kis-apokalipszisben a hamis próféták és hamis krisztusok megjelenését összeköti az eljövetele előtti időszakokkal, a vajúdas kínjaival, amikor sok nyomorúságban lesz része az emberiségnek és követőinek.

Márk evangéliumában a vajúdas kínjaiként megjelenő háborúk, katasztrófák, üldöztetések leírását mintegy keret fogja közre a hamis próféták és krisztusok megjelenése és munkája (Mk 13,6.21–23). Jézus azzal kezdi beszédét, hogy „sokan jönnek az én nevemben és azt mondják: Én vagyok! – és sokakat megtévesztenek”. Ugyanakkor a szakasz hasonló üzenettel zárul, miszerint „hamis krisztusok és hamis próféták jelennek majd meg, jeleket és csodákat tesznek” – a megtévesztés céljából.²⁵ Az evangélista célja, hogy a templom pusztulását és a jeruzsálemi kultusz megszűnését látó keresztyéneket józanságra intse a közeli parúziával kapcsolatban, hiszen a sok megpróbáltatás be kell következzen: „Ennek meg kell lennie, de ez még nem a vég” (Mk 13,7), „a vajúdas kínjainak a kezdete mindez” (Mk 13,8b). A kis-apokalipszis anyagát tekintve túlzás nélkül megállapítható, hogy az utolsó idők „vajúdása” épp a hamis messiások és próféták megjelenésében kulminálódik. Azért is lehet ez így, mert a többi csapással ellentétben ez magát a Krisztusba vetett „tisztá” hitet és az apostoli hagyományt veszélyezteti és rombolja le a közösségeket. A korai keresztyénségben még nem rendelkeztek egy kiforrott tanrendszerrel, így a korabeli teológusok a levelek és látogatások által próbálták jó úton tartani a közösségeket.

Jelenések könyve és a hamis próféták

A Jelenések könyvében a hamis próféták fontos szereplői az apokaliptikus eseményeknek, hiszen a fenevad szolgálatában állva tévesztik meg az embereket, és viszik őket az Isten elleni lázadás útjára. A kis-ázsiai gyülekezetek a mitikus vadállat szimbóluma alatt magára a császárra és a Római Birodalomra gondolhattak, a hamis próféta alatt pedig a császárkultusz papjaira.²⁶ A hamis próféta egy másik értelmezése szerint nemcsak a császárkultusz papjait kell a fogalom alatt értenünk, hanem a gyülekezetben megjelenő tévtanítókat is. A hét gyülekezeti levél arról

24 PERES: Júdás levelének magyarázata I–III, 14.

25 DÓKA: Márk evangéliuma, 288.

26 MUSNAI: János apokalipszisének magyarázata, 104.

tanúskodik, hogy nemcsak külső, hanem belső nehézségekkel is kellett küzdeniük a közösségeknek. Az efezusi gyülekezetnek szóló bátorító és elismerő szavakból kiderül, hogy a gyülekezet erőfeszítéseket tesz annak érdekében, hogy ellenálljon a tévtanításoknak. Valószínű, hogy vezetők jelentkeztek azzal, hogy őket maga Krisztus választotta ki az irányításra (Jel 2,2). Láthatjuk, hogy ebben a korszakban milyen nagy probléma volt, hogy új vezetőket találjanak a gyülekezetek.²⁷ Maga Pál, már amikor búcsúzik az efezusi vénektől, figyelmezteti őket a tévtanítókra: „Tudom, hogy távozásom után dühös farkasok jönnek közétek, akik nem kímélik a nyáját, sőt közületek is támadnak majd férfiak, akik fonák dolgokat beszélnek” (ApCsel 20,29–30).²⁸ A hamis vezetők mellett a nikolaiták működése volt aggasztó a gyülekezetben. Nem lehet pontosan tudni, hogy kik is voltak ők, de lehetséges, hogy a páli teológián nőttek fel, és azt mozdították el gnosztikus irányba. Szabados életet éltek, és lehet, hogy a császárkultusz felé is nyitottak voltak. A nikolaiták „cselekedeteiről” beszél az üzenet, tehát valószínű, hogy felhőborító erkölcsi magatartásuk volt, de ezek ellen sikerrel lépett fel a gyülekezet vezetőisége.²⁹ Közben persze vannak olyan közösségek, ahol élénken jelen vannak a tévtanok: thiatirai és a pergamoni (Bálám tanítása) gyülekezetek. Az efezusi gyülekezet helytállása ellenére feddést is kap a mennyei Krisztustól. A panasz az, hogy elhagyták az első szeretetet. Nagy valószínűséggel rutinossá vált az egyházi élet, elveszett az a „tűz”, amely még az első megtérések, Pál apostol idejében jelen volt.³⁰ A második-harmadik generáció életében már nem olyan erős a lelkiesség, inkább a szervezet, mint a gyülekezet kezd erősödni, tanai megfogalmazódnak a sok támadás miatt. A szeretet elvesztése vonatkozhat az Istennel való kapcsolatra, de ugyanúgy a közösség vállalásra is. Lehetséges, hogy a gyülekezeti tagok közötti kapcsolatok is teljesen fellazultak a konfliktusok eredményeként.³¹

A Jelenések könyvében tehát a hamis próféták egyrészt úgy jelennek meg, mint a gyülekezetbe belopódzott tévtanítók csoportja, de úgy is, mint a császárkultusz képviselői. Ugyanakkor az író hangsúlyozza, hogy a parúzia közel: „Eljövök hamar: tartsd meg, amid van, hogy senki el ne vegye koronádat” (Jel 3,11).

Péter apokalipszise és a hamis tanítók

Péter apokalipszisének indító jelenete a Mt 24. fejezetében szereplő kis-apokalipszis.³² Amikor a tanítványok kérdezik Jézust, hogy melyek lesznek az Ő eljövételének és a világ végének jelei, akkor a következő választ kapják: „Óvakodjatok, hogy senki se vezessen félre titeket, nehogy kételkedőkké legyetek és más isteneket válasszatok magatoknak. Sokan jönnek majd nevemben, és mondják: én vagyok

27 PERES: Gyülekezeti jellemrajzok (I): Efézus, 26. Vö. Peres: Az apokaliptikus egyház, 21–29.

28 MOUNCE: The Book of Revelation, 76.

29 PERES: Gyülekezeti jellemrajzok (I): Efézus, 27.

30 PERES: Az apokaliptikus egyház, 26–27.

31 YEATTS: Revelation, 58.

32 PESTHY: Péter-Apokalipszis, 7.

Krisztus.”³³ Péter apokalipszise is hangsúlyozza, hogy mindez az „utolsó napokban” fog történni. A hitet megtartók számára a vértanúságnak is az ideje lesz, hiszen a megjelenő álmessias keze által „sokan meghalnak és vértanúk lesznek” – olvassuk az apokalipszisben.³⁴ Péter apokalipszise a Mt 24-ből nem idézi azokat a részeket, amelyek háborúkra, földrengésekre utalnak, csupán a hamis Krisztusok megjelenését emeli ki, amely központi problémája volt a korabeli gyülekezeteknek.

Összefoglalás

1. A keresztyénség hamar eljutott arra a pontra (századforduló környéke), hogy elveszítette az első szeretetet, az éberséget, a parúzia közeli várását, és ezzel egyidejűleg sebezhetővé vált a külső és belső támadásokkal szemben. Júdás levelének címzettjei is távol kerülnek az apostoli hagyománytól, ha megtűrik maguk között az „istentelenekeket”, akik tagadják Jézus istenségét, akik a közösség tagjait is az erkölcstelen élet felé sodorhatják. A gyülekezet élete krízisben van, szakadások támadtak, hiszen a hamis tanítók célja az élőködés, a közösség anyagi, lelki, testi forrásainak a kihasználása.

2. Júdás egy olyan teológus, aki felismeri ebben az elfajult helyzetben, hogy a gyülekezet vissza kell térjen az apostoli hagyományhoz, amely segíti a közösséget, hogy értelmezze saját helyzetét, és észrevegye a hamis tanítók jelenlétét és bűneit. Az író úgy kell fellépjen, mint ahogy egykor az író próféták léptek fel a hamis prófétákkal szemben, akik nyerészkedés céljából vezették félre Isten népét.

3. A teológiai küzdelemben Júdás épp abban talál kapaszkodót, amit a hamis tanítók a legjobban cáfoltak, az pedig a közeli parúzia. Figyelmeztető üzenetében apokaliptikus képeket használ, de nem csak abból a célból, hogy a tévelygők ítéletét bemutassa, hanem hogy magukat a „csúfolódókat” és a „gyülekezet” életét áthelyezze egy apokaliptikus síkra. Az apokaliptika világában pedig egyértelművé válik, hogy a betolakodók nem egyszerű tévelygők, hanem a gonosz által küldött, irányított utolsó időbeli apokaliptikus ellenségek. A gyülekezeti tagok pedig maguk is felismerhetik, hogy ezeknek ellen kell állni, és már nem tart soká a küzdelem, hiszen közel van már Krisztus második eljövetele.

4. Érdekes lenne megvizsgálni a levél címzettek életére tett hatását. Vajon milyen változásokat hozott a radikális, apokaliptikus üzenet az adott gyülekezet életében? A hellenizmus korában a kegyesek szintén apokaliptikus szemüvegen keresztül értelmezték korukat, kritizálva a hellén hatást a jeruzsálemi kultuszban. Annak vezetőjét apokaliptikus ellenségnek tekintették, és várták a messiás megérkezését. Már látjuk, hogy ez az irány ahhoz vezetett, hogy kivonultak a pusztába. Júdás gyülekezetében vajon volt-e annyi állhatatosság, hogy valóban kizárták köreikből a „csúfolódókat”, vagy pedig a gyülekezetet végleg felemésztették a szakadások és tévtantások? Vajon maradt-e egy „szent mag”, akik ráálltak Júdás eszkatológikus látására, talán épp azok, akiket az apostol „szeretteimnek” hív?

33 PESTHY: Péter-Apokalipszis, 8.

34 I. m., 10.

5. Nem tudjuk, mi lett a sorsa Júdás címzettjeinek, bár reménykeltő hangnemen fejezi be levelét az apostol. Viszont azt látjuk, hogy ebben a korszakban a Jelenések könyvében megjelenő gyülekezetek Kis-Ázsiában hasonló problémákkal küzdöttek. A hét gyülekezeti levél szerzője pedig szintén azzal igyekszik orvosolni a hamis tanítók által okozott károkat, hogy hangsúlyozza, az utolsó időket élük. A nyomorúság, az üldöztetés, tévelygők megjelenése mind-mind az Isten kezében van, és jelzik közeli visszatérését. Péter apokalipszise is ezt vizionálja a hívők számára.

6. Júdás és teológus társai látszólag tévedtek, hiszen azóta sok idő telt el, és mégsem következett be a parúzia. Kálvin János úgy oldja fel ezt a feszültséget, hogy az „utolsó idők” szerinte azt az időt jelöli, amely Krisztus első eljövételétől második eljöveteleig tart.³⁵

7. Júdás levelén elgondolkozva a jelenre nézve is merülnek fel kérdések, amelyeket jó tovább gondolni: *a)* A mai teológusoknak, a „hivatalos” egyháznak van-e eszkatológikus látása, reménysége? *b)* A mai történelmi egyházak teológusai, lelkészei mennyire éberek az egyház tanbeli és erkölcsi tisztaságát tekintve? Betöltik-e hivatásukat vagy gyarapítják az utolsó időkben megjelenő hamis próféták sorait, akik számára nyereszkesedés a „szolgálat”?

Felhasznált irodalom

- BUDAI G.–HERCZEG P.: *Bevezetés az Újszövetségbe*, Budapest, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1985.
- CRADOCK, F. B.: *First and Second Peter, and Jude* (Westminster Bible Companion), Louisville, Westminster John Knox Press, 1995.
- DÓKA Z.: *Márk evangéliuma*, Budapest, Magyarországi Evangélikus Egyház, 1977.
- FRÖHLICH I.: *A qumráni szövegek magyarul*, Piliscsaba–Budapest, Szent István Társulat, 2000.
- KÁLVIN J.: *A katolikus levelek magyarázat*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2013.
- KARNER K.: *Máté evangéliuma*, Sopron, A „Keresztyén Igazság” Kiadása, 1935.
- MOUNCE, R.: *The Book of Revelation*, Grand Rapids, Eerdmans, 1998.
- MUSNAI L.: *János apokalipszisének magyarázata*, Gyulafehérvár, Pap György Könyvnyomtatója, 1913.
- PÁKOZDY L. M.: A qumráni esszénusok és az ősegyház, in *Theologiai Szemle* 3 (1960), 333–355.
- PÁLFY M.: *Jeremiás próféta könyvének magyarázata*, 1. kötet, Budapest, Evangélikus Egyetemes Sajtóosztály, 1965.
- PERES I.: Gyülekezeti jellemrajzok (I): Efézus, in *Református Tiszántúl* 23 (2015/5), 25–28.
- PERES I.: *Az apokaliptikus egyház. Hét kis-ázsiai gyülekezet küzdelme a tévelygések és apokaliptizálódás sodrában* (Patmosz Könyvtár 8), Debrecen, Patmosz, 2019.

³⁵ KÁLVIN: A katolikus levelek magyarázata, 367.

- PERES I.: *Júdás levelének magyarázata I–III.*, (egyetemi jegyzet), Debrecen, DRHE, 2021.
- PESTI M. (ford.): *Péter-Apokalipszis*, Budapest, Corvina Kiadó, 2009.
- RAD, G. VON: *Az Ószövetség teológiája II.*, Budapest, Osiris Kiadó, 2001.
- SZABÓ Á.: *A kumráni esszéus közösség*, Doktori dolgozat, Kolozsvár, 1976, online elérhető: https://eda.eme.ro/xmlui/bitstream/handle/10598/23046/KM_1974_4_218.pdf?sequence=1&isAllowed=y, (utolsó megtekintés: 2021.05.27.)
- TAKÁCS Gy.: *Jelenések könyve*, Budapest, Kairosz, 2000.
- WEBB, R. L.: The Eschatology of the Epistle of Jude and Its Rhetorical and Social Functions, in *Bulletin for Biblical Research* 6 (1996/1), 139–151.
- YEATTS, J., R.: *Revelation*, Scottdale, Herald Press, 2003.

RECENZÍÓ

FAZAKAS SÁNDOR

A reformatio vitae jegyében

Tanulmányok a reformátori teológiatörténet, egyháztan és politikai etika tárgykörében

Szerző: Fazakas Sándor

Kiadó: Egyetemi Műhely Kiadó, Ráció Kiadó, Kolozsvár, 2020 (231 oldal)
ISBN 978-606-8886-54-1

Sorozat: Tanulmányok 14.

Úgy tűnik, hogy egy adósságot törleszt egyetemünk professzora, Fazakas Sándor 2020-ban Kolozsváron a Bolyai Társaság és a DRHE egyetemi kutatásfinanszírozási pályázatának támogatásával, az Egyetemi Műhely Kiadó és Bolyai Társaság gondozásában megjelent, s a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Református Tanárképző és Zeneművészeti Kara számára ajánlott tanulmánykötetével, hiszen a reformáció 500. évfordulójának emlékévében mintha alul lett volna reprezentálva a különböző megemlékezések, kiállítások és tömegrendezvények mellett a

reformáció hatásának komoly, elmélyült és kritikus teológiai megvilágítása, értelmezése – legalábbis könyv vagy reprezentatív kiadvány formájában. Jóllehet, a korábban már másutt megjelent írások egy része a jubileum után keletkezett, azonban ez mit sem von le annak az értékéből, hogy a reformátori

teológiatörténet, egyháztan és politikai etika tárgykörében nemcsak olyan tanulmányok születtek, amelyek szélesebb perspektívát adnak a reformáció teológiai felismeréseit illetően, hanem minden esetben fontos üzenetet hordoznak a ma egyháza és keresztyén embere számára is egyaránt.

Ez a józan tárgyilagosság és kritikus elemzés azért is szükségszerű, mert 500 év elteltével számos elnagyolt, romantizált vagy éppen a szakszerűséget és szakmai korrektséget mellőző elképzelés mentén beszélünk a reformációról, még akár az egyházon, olykor a teológián belül is. Épp ebben érhető

tetten a szerző azon szándéka, hogy alapvetően megkérdőjelezze, és egyben elkerülje a reformációval kapcsolatos kliséket és leegyszerűsítéseket, s a reformáció teológiai felismeréseinek tágabb összefüggéseire hívja fel a figyelmet, többek között a spiritualitás, egyház-kormányzás, politika és jog területén.

Így engedi kibontakozni a reformáció eredményeinek mai használhatóságát, hiszen nem arról van szó, hogy egy az egyben át kellene ültetni például a mai politikai életbe vagy az egyház és állam, egyház és társadalom sokszor kényes kapcsolatába Kálvin, Luther, Bullinger vagy Althusius nézeteit, esetleg konkrét javaslatait – ez amúgy önmagában véve lehetetlen felvetés lenne –, hanem meg kell találni az olyan kapcsolódási pontokat, amelyek a reformáció teológiájában gyökereznek, de a mai egyházi és politikai élet, illetve a kettő kapcsolata számára is relevánsak. Ez semmi esetre sem jelenthet egy olyan restaurációs folyamatot, amelyben az egyház és az állam a keresztyén kultúra mentén köt szövetséget – mint ami relevánsnak tűnt a reformáció korában –, hanem csak olyan partneri kapcsolatot, amelyben az állam *„nem kívánja használni az egyházat, hogy a maga legitimációs problémáin vallásos szövegekkel, moralizáló gyámkodással vagy keresztyének tünő értékrend adminisztratív eszközökkel való erőltetésével próbáljon meg úrrá lenni”* – írja a szerző a 67. oldalon. Majd a másik oldalt nézve ugyanott megállapítja, hogy *„az egyház sem várhatja azt, hogy majd ez a kapcsolat politikai és anyagi eszközökkel kompenzálja hitbeli elbizonytalanodásának, társadalmi súlyvesztésének vagy hitelességi problémáinak hiányosságait.”* Egy a prófétai tisztségét komolyan vevő egyház számára nem csupán az államhatalommal és a kormányzással való konfrontáció lehetősége áll fent, mint az többek között Bullinger meglátásaival kapcsolatban szóba kerül (87. oldal), hanem abban a felelősségvállalásban is realizálódik, amelyet nem csupán azok iránt kell tanúsítani, akik tagjai az egyháznak, vagy egy adott politikai ideoló-

giát, kulturális meggyőződést vallanak, hanem azokért is, akik ezen a „kereten” kívül állnak (187. oldal).

A tanulmánykötet alapján véve segíti annak a sajátos teológiai módszertannak a megértését, s nyitottság esetén elsajátítását is, amely nem a konkrét reformátori felvetéseket adaptálja a mába, hanem annak a teológiai mozgatórugóit. Így tehát nem az a lényeg a mai alkalmazhatóság számára, hogy *„mit”* javasoltak konkrétan a reformátorok például az egyházvezetésre vagy a világi kormányzásra nézve bizonyos politikai kontextusban, történelmi helyzetben, hanem az, hogy *„milyen”* teológiai felismerésből és *„miért”* tették azt. Ez egyfajta sajátos, de mégis kikerülhetetlen hermeneutikát jelent a reformátori iratok olvasása és mai alkalmazása szempontjából. Ennek mentén egy olyan egyház és teológia képét rajzolja meg Fazakas Sándor, amely tisztában van a maga sajátos identitásával. Ez többek között a már említett prófétai kritika révén realizálódik, amint azt az egyház szélesebb társadalom számára hallhatóvá teheti, de önmagára nézve is gyakorolja. Ugyanakkor számol ennek az önkritikának a foganatosításával, amely révén az egyház nem elégszik meg a maga történelmi-politikai örökségével, sem ennek következményeivel önmaga struktúrájára és kormányzására nézve, hanem bátran és teológiailag elkötelezetten kérdez rá újra és újra önmaga identitására, szervezetére és struktúrájára. Jó példa erre az egyházszervezet kérdésének vizsgálata, jóllehet a mai közegyházi diszkusszió különböző platformjain még mindig inkább tabunak számít, semmint konstruktív kritikai párbeszéd alapjának. Pedig maguk a reformátorok sem ragaszkodtak egy statikus és megváltoztathatatlan struk-

túrához az egyházat illetően, ahogyan a szerző írja az 51. oldalon: „*Kálvin szerint a szervezeti kérdések nem elengedhetetlenek az üdvösséghez, s nem képezhetik a vallás gyakorlásának az alapját. A szervezeti formák jobbíthatók, és időnként felül kell vizsgálni őket eredeti rendeltetésük mértéke alatt, különösen, ha a bizonyos szervezeti megoldásokat létrehívó vagy kikényszerítő társadalmi-történelmi helyzet már megváltozott.*”

A reformátori tanításból viszont sokkal relevánsabb az a lelkeség, amely a minőségi hitélet igényét jelenti a vallásgyakorlás helyett (194–195. oldal). Ez mind a gyülekezetek, mind pedig a keresők számára hatalmas relevanciával bír, hiszen a vallásgyakorlás hagyományos formái és színterei erőteljes átalakuláson mennek keresztül (kitűnő példa erre a magunk mögött hagyott karanténidőszak, amelyben felértékelődött az egyéni spiritualitás és vallásgyakorlás kérdése és módszere), és úgy tűnik, hogy egyre nagyobb igény van teológiai, spirituális és kulturális értelemben is a minőségi hit megélésére és vallásgyakorlásra a népegyházi hagyományokat abszolváló, sokszor „rendezvényszerű” alkalmakkal szemben. A szerző több ponton is felhívja a figyelmet arra, hogy maguk a reformátorok egy olyan spiritualitást tudhattak magukénak, amely egyaránt foglalta magában a *devotio moderna* kegyességét és az újonnan felfedezett szentírás-kutatás és -értelmezés izgalmas impulzusait. A hit megélésének ebben a formájában ismét hangsúlyossá válik az egyén Istennel való személyes kapcsolata az egyházi szervezet közvetítésével szemben (lásd 25. oldal). A vallásgyakorlás, isten-tapasztalat, spiritualitás tehát nincs egy az egyben az egyház strukturális szervezetére ráutalva, hanem

sokkal inkább a hívó ember hétköznapi élet-istentiszteletében realizálódik, jóllehet jelentős impulzusokat merítve a közösségi istentiszteletből.

A kötetben szereplő tanulmányok különböző folyóiratokban és tanulmánykötetekben már korábban napvilágot láttak, ám mégis koherens módon állnak össze egy egésszé, így az olvasónak az az érzése, hogy jól megszerkesztett elv és ív mentén vannak felfűzve az írások. A szerző a tudományos megalapozottság ellenére is olyan nyelvezetet használ, amely lehetővé teszi, hogy akár a teológiai tudományban kevésbé jártas olvasó vagy más diszciplína művelője is megértse az üzenetet. Nem titkolt célja a kötetnek és a szerzőnek sem, hogy minél szélesebb olvasóközönség számára tegye ily módon elérhetővé a reformáció ma is használható felismeréseit, kreatív impulzusait. Így olvasható a gyűjteményben olyan tanulmány, amely eredetileg tudományos teológiai fórumon (*Az egyház és állam kapcsolatának szociáletikai kérdései és aktualitása a Második Helvét Hitvallásban; Egyház a kontextualitás és a reformátori önértelmezés feszültségében*) vagy jogtudósok számára szervezett konferencián hangzott el (*Jog és erkölcs*) konferenciaelőadás írott változata, van olyan, amely eleve írott formában jelent meg korábban folyóiratban, tanulmánykötetben (*Reformáció és egyházszervezet; Közösséggé formálódás a reformatio vitae jegyében. Johannes Althusius református politikaelméletének aktualitása és innovatív ereje*); de a kötetben olvasható a szerző a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetemen a díszdoktorrá avatása alkalmából tartott előadása (*Reformáció és modernitás*) is, és lelkesztovábbképzők, gyülekezeti alkalmak során többször elhangzott

előadásának korábban már megjelent szerkesztett változata (*A jubileumi év után. Hol és miben szorul megújulásra egyházunk emlékevektől függetlenül*).

Nyilvánvalóan nem az egyháztörténeti faktumok mentén épülnek fel a tanulmányok, azonban ez nem jelenti azt, hogy, ahol ez szükséges (pl. a Második Helvét Hitvallás és Bullinger, valamint Althusius esetében), ne találkozhatna az olvasó az elengedhetetlenül szükséges objektív történeti háttér korrekt ismertetésével. Mindez ugyanakkor abba az értelmezési irányba mutat, hogy a reformációt csak akkor lehet igazán megérteni és protestánsként személyessé tenni, ha a történelmi tények (és az emlékezetre alapot adó események

és személyek) mögött és mellett meg látjuk, felismerjük és magunkénak érezzük annak következményeit a hitéletre (spiritualításra), egyházszervezetre és a társadalmi-politikai gondolkodásra, életre nézve. Ebben segít Fazakas Sándor tanulmánykötete, amely egyszerre kérdez, egyszerre ad újabb kérdéseket felvető inspiráló válaszokat, s egyszerre fed fel eddig talán még kevésbé nyilvánvaló összefüggéseket, miközben nyitva hagyja az utat a további gondolkodás és felfedezés számára. A kötet nem csupán a reformáció múltbeli örökségéről, hanem a jelenkor gondolkodásának, teológiaművelésének újragondolásáról is szól, a *reformatio vitae* jegyében.

Kovács Krisztián

SZERZŐK

DR. BODÓ SÁRA	egyetemi docens, DRHE, Gyakorlati Teológiai Tanszék, Debrecen
BOZSOKY JONATHÁN	református lelkész, doktorandusz, DRHE, Újszövetségi Tanszék, Debrecen
GÁL JUDIT	kórházlelkész, Debrecen
KATHYNE MOGYORÓSSY ANITA	mentálhigiénés tanácsadó, DRHE, Debrecen
DR. KOVÁCS KRISZTIÁN	egyetemi adjunktus, DRHE, Szociáletikai és Egyházzsociológiai Tanszék, Debrecen
DR. KUSTÁR ZOLTÁN	egyetemi tanár, DRHE, Ószövetségi Tanszék, Debrecen
NAGY VIKTÓRIA	doktorandusz, DRHE, Bibliai Teológiai és Vallástörténeti Tanszék, Debrecen
DR. PERES IMRE	egyetemi tanár, DRHE, Újszövetségi Tanszék, Debrecen